

XIX. Fejezet.

A grófi nagybátya, miután tervét jól megfontolta, ebédre hívta a tartományfőnök atyát, s tiszteletére ravaszan összeválogatott vendégkoszorút gyűjtött össze. Meghívta néhány hangzatos czimmel, vagy a czimet helyettesítő családi névvel bíró rokonát, kik kiváló modorokkal, bizonyos velökszületett biztossággal, uri megvetéssel, s otthonos kifejezésekkel szólva nagy dolgokról, mintegy észrevétlenül tudták felsőbbségüket és hatalmukat eszébe juttatni annak, kivel beszéltek.

Ebéd alatt a házi úr csakhamar a madridi ügyekre vitte át a beszélgetést. Rómába sok út vezet, Madridba ő valamennyi úton el tudott jutni. Beszért az udvarról, a grófi hercegről, a miniszterekről, a kormányzó családjára, s a bikaviadalokról, melyeket ő a lehető legszebben le tudott írni, mivel azokat annak idején kiváló helyről szemlélhette. Egy ideig az egész társaság egyetlen emberként hallgatta elbeszéléseit, de nemsokára több beszélgető csoport alakult. A grófi nagybátya erre, mintegy bizalmasan folytatta szép elbeszéléseit a tartományfőnöknek, ki mellette ült, s ki hagyta őt beszélni, beszélni. Egyszerre azonban a beszélgetés menete nagyot fordult, a grófi nagybátya hátat fordított Madridnak, s udvarról udvarra, méltóságról méltóságra térve át, a beszéd tárgyává Barberini bibornok lett, ki semmi kevesebb nem volt, mint kapuczinus és az akkor uralkodó VIII. Orbán pápa testvére.

Az ebéd azonban csakhamar véget ért, a vendégek felkeltek az asztaltól, s a grófi nagybátya felkérte a tartományfőnök atyát, hogy lépjen vele a szomszédterembe.

Két nagy hatalom, két őszbecsavarodott férfit, két befejezett tapasztaltság állt most egymással szem-

ben. A nagyméltóságú úr leültette a nagyon tisztelendő atyát, aztán maga is leült.

— A köztünk fenálló barátságna! fogva — kezdé — atyaságod előtt egy bennünket közösen érdeklő ügyet említek fel, melyet magunk közt elintézhetünk, annélkül hogy elintézését egyéb úton kísértenők meg, mely netán — — Feltárt szivemből, őszintén mondom meg tehát, miről van szó, s meg vagyok győződve, hogy néhány szó után megértjük egymást. Mondja csak: az önök pescarenicoi kolostorában van-e bizonyos Cristoforo nevű atya?

• A tartományfőnök igent intett.

— Mondja csak meg atyaságod, de nyíltan baráti őszinteséggel — — ez az ember — — ez az atya — — Személyesen nem ismerem; pedig a kapuczinus atyák közt akárhány aranyat érő, buzgó, okos, alázatos férfiut ismerek — hiszen a rendnek gyermekkorom óta barátja voltam — — De oly számos taggal bíró családban, minő a kapuczinusoké mindig van néhány, néhány heves — — S ez a Cristoforo atya, biztos forrásból tudom, heves vérű — — kissé czivódást hajhaszó férfiú, kinek nincs meg azon eszélye, azon megfontolása — — Fogadni mernék, hogy már több ízben kellemetlenséget szerzett atyaságodnak.

— Értem: kérés lesz, gondolta a tartományfőnök. — Az én hibám; tudtam, miszerint ez az áldott Cristoforo kitűnő férfiú arra, hogy egyik szósze!kről a másikra vándoroljon, de nem szabad őt hat hónapig sem egy helyen hagyni, s különösen vidéki kolostorban nem.

— Ó, folytatá aztán fenhangon, felettébb kellemetlenül lep meg, hogy méltóságodnak ily fogalma van Cristoforo atyáról, holott ő, mennyire én tudom, vallásos, a kolostor példánya, s a vidéken is nagy tiszteletben áll.

— Nagyon jól értem; atyaságod kénytelen — — De, de, mint őszinte barátja akarom figyelmeztetni valamire, mit hasznos lesz tudnia. S ha netán már értesülve van is, annélkül, hogy kötelességem ellen vétenék, figyelmeztethetem bizonyos, letséges — — követ-

kezményekre — — nem mondok többet. Ez a Cristoforo atya, tudjuk, pártfogolt egy a vidékről való ficzkót, oly ficzkót — — atyaságod bizonyosan hallott már felőle; ugyanaz, ki oly nagy botrány előidézése mellett szabadult ki az igazságszolgáltatás kezei közül, miután a rémes sz. Márton napkor elkövette ama — — ama — — Lorenzo Tramaglinót értem.

— Ohó! gondolta a tartományfőnök atya, s aztán hangosan folytató: E hir előttem teljesen új; de méltóságod jól tudja, miszerint szerzetünk egyik főfeladata az eltévedett juhokat felkeresni és visszavezetni — —

— Helyesen; de az eltévedtek pártfogolása egy neme a — —! Ez kissé megfontolásra méltó, kényes dolog — — S itt ahelyett, hogy arczát felfutta és sóhajtott volna, összeszorította ajkait, s annyi léget szítt tüdejébe, melyből egy későbbi sóhajtás bőven kitelhetett. — Azt hittem, jól teszek — folytatá — midőn e körülményre figyelmeztetem; mert ha ő exczellenziája — — S bizonyos dolgok történhetnek Rómában — — S aztán Rómából — —

— Le vagyok kötelezve méltóságod iránt a figyelmeztetésért; de biztosan tudom, hogy ha az ügyet jobban megvizsgálják, ki fog tűnni, miszerint Cristoforo atya csak azért érintkezett a méltóságod által említett emberrel, hogy őt jó útra teritse. Ismerem Cristoforo atyát.

— Ön természetesen jobban tudja nálam, minő ember volt Cristoforo atya, mielőtt zárdába lépett, s ismeri ifjúkori csinjait.

— Ez a csukla dicsősége, gróf úr, hogy még oly ember is, ki a legrosszabb hirbe került a világ előtt, ha ezen ruhát felölti, más emberré lesz. S mióta Cristoforo ezen ruhát viseli — —

— Szeretném hinni, szivemből mondom, hogy szeretném hinni; de néha igaz ám a közmondás is: nem a ruha teszi az embert.

A közmondást itt a gróf nem valódi értelmében vette, hanem azzal csak egy másikat helyettesített, mely már nyelvén volt, s mely így hangzik: a farkas szőrével nem vedli le gonoszságát.

— Hireim, bizonyítékaim vannak — — folytatá a gróf.

— Ha biztosan tudja méltóságod, hogy a barát hibát követett el (mert hisz mindnyájan hibázhatunk) lekötelez, ha e hibáról értesít. Bár méltatlanul, de főnöke vagyok, s ép azért vagyok főnöke, hogy megjavítsam, megorvosoljam.

— Elmondom; a barátnak az említett egyén feletti nyílt pártfogoló szerepével más, kellemetlen ügy van összekapcsolva, mely talán — — De négy szemközt azonnal elintézhetjük. Cristoforo atya tehát, mint mondtam, összetűzött unokaöcsémrel, don Rodrigoval.

— Ó, ez boszantó, boszantó, valóban boszantó.

— Unokaöcsém fiatal, heves ember, ki állásának öntudatával bir, s ki nincs szokva a boszantáshoz — —

— Kötelességemnek tartom, jó értesülést szerezni a dolog felől. Mint már említettem méltóságodnak, s az ön époly nagy mérvű méltányossága, mint tapasztaltsága előtt nem lehet titok, hogy mindnyájan alá vagyunk vetve a tévedésnek — — egyikünk úgy, mint másikunk — — s ha netán Cristoforo atya hibázott — —

— Lásza atyaságod; ezek, mint már mondtam oly dolgok, melyeket négy szem közt kell elvégeznünk, oly dolgok melyeket feledékenységbe kell temetnünk, s melyeket ha felettébb bolygatunk, csak ártunk az ügynek. Ön igen jól tudja, miként történik az ilyesmi. A czivódás, boszantás gyakran valamely hitványságon kezdődik, s aztán elmérgesedik, elmérgesedik — — Unokaöcsém fiatal, a barátnak, mint hallom, még mindig meg vannak ifjúkori hajlamai, s heve; s végre is a mi dolgunk, kik felett az idő már eljárt — — nagyon eljárt tisztelendő atyám (Látni kellett volna, miként mondta ki e szavakat: nagyon eljárt!) a mi dolgunk ügyelni a fiatalokra, s eligazítani botlásaikat. Szerencsére még nem multa idejét; az ügy még nem ütött valami nagy zajt, a principiis obsta elve szerint még megakadályozhatjuk a füstölgő szalma lángra lobbanását. Megtörténik néha, hogy ugyanazon ember,

ki egyik vidéken viszálykodásokat idéz elő, másutt a legpompásabbban bele illik a társadalom keretébe. Atyaságod könnyen találhat valamely alkalmas zugot a barát számára, kinek elutazása után minden le fog csendesedni.

— Ej, haj! gondolta a tartományfőnök, tudom hova czélozasz; közönségesen így történik: ha valamely szegény barátra boszankodtok, vagy közületek valaki megboszankodik, nem kérditek igaza van-e, vagy sincs, a főnöknek el kell őt távolítania.

— Értem — szólt, midőn a gróf bevégezte beszédét, s nagyot sóhajtott — nagyon jól értem, mi szándéka van a gróf urnak, de mielőtt az első lépést — —

— Lépés is nem is, nagyon tisztelendő atyám, de mindenesetre természetes dolog, s ha rögtön nem teszi meg ezen intézkedést, a zavarok egész halmazát, a szerencsétlenségek egész Odysseáját jövendelem meg. Valamely merényletet — — unokaöcsém részéről nem teszek fel — — ennek megakadályozására itt vagyok én — — De az ügy már oly pontra jutott, hogyha egyetlen csinos vágással ketté nem metszszük azt, végletekre és nyilvánosságra jut — — s ez esetben nemcsak unokaöcsém — — Darázsfészekbe lépünk, nagyon tisztelendő atyám. Beláthatja, ugyanazon családhoz tartozunk, s vannak rokonaink — —

— Nagyon előkelő rokonaik.

— Hisz ön megértett; mind oly emberek, kiknek vér foly ereikben, s kik — — ezen a világon — — valaminek csak tartják magukat. Közbe lép a család becsülete: az ügy közössé lesz, s akkor — — habár a béke barátai vagyunk is — — Valóban szivem szakadna meg, ha kénytelen volnék — — én ki mindig nagy ragaszkodással viseltetem a kapuczinus atyák iránt — —! A kapuczinus atyáknak, hogy jót tehesenek, amint hogy a nép nagy épülésére tesznek is, békére van szükségük, kerülniök kell a viszálykodásokat, jó viszonyban kell lenniök a — — S aztán vannak világi rokonaik s ezek a becsületbeli ügyesek,

ha soká elhuzódnak, megnőnek, szétágaznak, s a fél világot bebonyolítják — — Jelenlegi istenáldotta hivatalomban kötelességem bizonyos dísz fentartanom — — Ő nagy méltósága — — méltóságos hivatalársaim — — utóbb az egész testület fogja magáévá tenni az ügyet — — s ön tudhatja, miként végződnek az ilyen ügyek.

— Valóban, Cristoforo atya hitszónok, s már is akartam — — Épen kéri — — De e pillanatban, ily körülmények közt büntetésnek tűnnek fel, s büntetni mielőtt tisztába hoztuk — —

— Nem büntetés, nem, hanem csak bölcs elővigyázat, közönséges egyezmény, mely azon czélból hozatott létre, hogy megakadályoztassanak a szerencsétlenségek, melyek esetleg — — de hisz már kifejtettem.

— A gróf ur és köztem a dolog csakugyan így áll, értem. De ha valóban megtörtént, mit méltóságodnak hírül hoztak, lehetetlen, hogy abból valami a nyilvánosságra ki nem szivárgott volna. S mivel mindenkinek kell birnia bizonyos díszszel, melyet fentartani köteles; s nekem (méltatlan) főnöknek határozott kötelességem — — A csuklya becsülete — — nemcsak az én ügyem — — letétemény az, mely — — Méltóságod unokaöcsöse, mivel oly nagyon fel van izgatva, az eltávolítást elégtételnek tekinthetné, s nem mondom, hogy tán diadalmaskodnék, dicsekednék vele, de — —

— Azt hiszi, nagyon tisztelendő atya? Unokaöcsém lovag, kit a világ, állásához képest, tiszteletben részesít ugyan, de velem szemben csak gyermek, ki sem többet, sem kevesebbet nem fog tenni, mint amit én parancsolok meg neki. Sőt többet mondok: unokaöcsém mindebből mit sem fog megtudni. Mi czélból adnánk neki számot? Oly ügy ez, melyet négy szem közt, barátságosan intéztünk el, azért kettőnk közt kell maradnia. E miatt ne aggódjék. Megkellett már szoknom a nem beszélést. — Itt nagyot fútt. — Ami a fecsegőket illeti — folytatá — nos, ezek mit fognak mondhatni? S végre mi, kik az ügy mibenlétet ismer-

jük — — kik elintéztük — — kiket illet — — mit sem fogunk törödni a fecsegésekkel.

— De mégis, hogy a fecsegéseknek eleje vétesék, szükséges volna, hogy méltóságod unokaöcscse valamely tüntetést tegyen, legalább szinleg barátságának valamely jelét adja — — nem miattunk, hanem a csuklya becsülete miatt — —

— Kétségkívül, kétségkívül; ez méltányos — — De erre nincs szükség; tudom, hogy öcsém a kapuczinusokat mindig oly tiszteletben részesíti, mint illik. Ezt hajlamánál fogva teszi, s e hajlam a család vérében van. Egyébiránt ezen esetben — — persze valami rendkívüli — — felettébb méltányos. Hagyja rám tisztelendő atyám, megparancsolom öcsémnek — — Azaz, hogy eszélyesen adom tudtára, nehogy észre vegye, miszerint valami történt köztünk. — Nem akarok tapaszt ragasztani oda, hol nincsen seb. — Ami pedig határozatunkat illeti, minél előbb megtörténik, annál jobb. S ha netán valamely távol levő zúg áll rendelkezésére — —

— Épen most kérnek tőlem hitszónokat Riminibe; s talán minden egyéb ok nélkül is ugy intézkedtem volna — —

— Épen jókor, épen jókor. S mikor történik meg?

— Miután meg kell történnie, hamar fog megtörténni.

— Csak gyorsan, gyorsan, nagyon tisztelendő atyám: jobb ma, mint holnap. — És — folytatá felkelve — ha én és családom tehetünk valamit a tisztelendő kapuczinus atyákért — —

— A családnak irányunkban való jóságát tényekből ismerjük, szolt a tartományfőnök, szintén felkelve, s az ajtó felé közeledve legyőzője mögött.

— Szikrát oltottunk ki — mondá ez — oly szikrát, nagyon tisztelendő atyám, mely nagy tüzvészti idézhetett volna elő. Jó barátok azonban pár szóval nagy dolgokat intéznek el.

A gróf az ajtóhoz érve azt kitarta, s minden áron előbb a tartományfőnököt akarta kibocsátani.

Beléptek a másik szobába, s a társasághoz csatlakoztak.

A fenebbi beszélgetést követő egyik nap estéjén Milanoból kapuczinus barát érkezett Pescarenicoba, s egy csomó levelet adott át a quardian atyának. A csomóban volt a parancs is, mely Cristoforo atyát Riminibe rendelte, hogy ott böjti szónoklatokat tartson. A quardian atya az este mit sem szól Cristoforonak, hanem csak másnap reggel hívatta őt, s megmutatva a parancsot, meghagyta neki, hogy fogja kosarát, botját és övét, s kijelegendő társával azonnal induljon útnak.

Mily váratlan csapás volt ez Cristoforonkra nézve, ennek elképzelését olvasóimra bizom. Renzo, Lucia, Agnes, e nevek jutottak legelőször eszébe, s hogy úgy mondjam felkiáltott magában: Ó, istenem, mit csinálnak ezek a szerencsétlenek, ha nem leszek itt! — De szeméit azonnal égfelé emelte, megbánta, hogy megfogyatkozott bizalma, s hogy azt hitte, miszerint ő valamire szükséges. Szobájába ment, felkészült, s a kijelelt úton távozott.

Említettük, hogy don Rodrigo most inkább mint valaha égett a vágytól, miszerint gyönyörűséges tervét végrehajtsa. Ez okból tehát egy rettenetes emberhez folyamodott, kinek sem vezeték-, sem keresztnevet nem mondhatjuk meg, de még csak hozzávetőleg sem mondhatunk mit sem kiléte felől, mi annál különösebb, mivel több azon korból való könyvben (kinyomtatott könyvekben!) említés történik róla, kinek személyazonossága iránt a feljegyzett gonosztettek azonossága semmi kétséget sem hagy fen.

Mindent elkövetni, mit a törvény tiltott, vagy minek elkövetését bármi is akadályozta; mások ügyeiben biráskodni, azokba bele avatkozni, semmi más érdekből, minthogy csak uralkodhatnám szenvedélyét kielégitse; mindenkire nézve félelem tárgyát képezni, s mindazokat rendelkezése alatt tartani, kik megszokták karjukat feltétlenül mások szolgálatába ajánlani fel: ezek voltak mindig ez ember kiváló tulajdonságai.

Valamennyi, a környékbeli apró zsarnok, egyik,

másik ügyében, kénytelen volt ezen kiváló zsarnok barátsága, vagy ellenségeskedése közt választani. De mindazok, kik megkísértették az ellenszegülést annyira póruljártak, hogy senki sem mert többé új kísérletet tenni. Ha valaki függetlenül akart tőle élni, nem volt elég ha bár mily szemesen ügyelt is fel dolgaira és személyére. Egyszer csak bekopogtatott hozzá a zsarnok követe, ki tudtára adta, hogy ezen és ezen vállalatát hagyja abba, vagy ezen és ezen adósát ne szorongassa stb. S ekkor igennel, vagy nemmel, de mindenesetre válaszolni kellett. Ha valamelyik perlekedő fél ügyét jobbagyi hódolattal eléje terjesztette, a másik fél előtt csak azon kínos választás állott, hogy vagy belenyugszik ítéletébe, vagy ellenség gyanánt tekinti őt, s ez utóbbi, t. i. az ő ellenségeskedése, mint akkor mondani szokták, ép oly gyógyithatatlan baj volt, mint a harmadfoku aszkór. Sokan, kiknek nem volt igazuk, hozzá folyamodtak, hogy igazuk legyen, mások ismét, kiknek ügye igazságos volt, azért folyamodtak hozzá, hogy megnyerjék hatalmas pártfogását és ellenfélük befolyása előtt elzárják az ajtót. Megtörtént néha azon eset is, hogy valamely elnyomott, hozzá fordult ótalomért, s ő a gyengének fogván pártját a zsarnokot kényszerítette, hogy helyre hozza hibáját, s az elnyomottól bocsánatot kérjen.

Rodrigo palotájától ezen hatalmas úr várkastélya nem volt távolabb hét mértföldnél; Rodrigo tehát, alighogy önálló, s egyszersmind kényúr lett, kénytelen volt belátni, miszerint a másik kényúrnak ily közelében nem üzheti mesterségét annélkül, hogy azzal ellenséges, vagy baráti viszonyban ne álljon. Ez okból hát felajánlotta neki barátságát, s valóban barátjává is lett, magától érthető azonban, hogy csak oly értelemben lett barátjává, mint a többi. Rodrigo neki több szolgálatot tett, s mindannyiszor, adandó alkalomra, vizontszolgálatának ígéretét vette. E baráti viszonyt azonban gondosan titkolta, vagy legalább nem engedte nyilvánosságra jutni: mily szoros és minő természetű e barátság. Rodrigo zsarnok akart ugyan lenni, de nem nyílt

zsarnok; a zsarnokság ránézve csak eszköz, de nem cél volt, mert szabadon akart lakni a városban, s a társadalmi élet kényelmét, multságait és mégtiszteltéseit élvezni akarta, tekintettel volt rokonaira, magasrangu egyének barátságát kereste, egyik kezét mindig az igazságszolgáltatás mérlegén tartotta, hogy annak serpenyőjét, szükség esetén, magafelé hajtsa, vagy hogy elveszítse azt, ki a felfegyverzett magánboszu helyett netán az igazságszolgáltatás segítségével kísértené meg a boszuállást. Oly emberrel, a törvény nyílt ellenségével való benső barátsága, vagy helyesebben mondva, szövetsége tehát kétségkívül rossz ajánlólevél leendett, különösen grófi nagybátyja előtt. Ezen barátságot tehát, melyet nem titkolhatott el, oly viszony gyanánt iparkodott feltüntetni, mely elkerülhetetlen volt oly emberrel szemben, kinek ellenségeskedése nagyon veszélyes, s így mentségeül a szükségesség szolgált.

Egyik reggel don Rodrigo, mintha vadászni menne, lóháton, néhány brávóból álló kísérettel távozott kastélyából. Griso közvetlen mellette, négy brávó háta mögött követte őt a „névtelen“ vára felé.

XX. Fejezet.

A „névtelen“ vára, mint a lovagi várak szoktak lenni, szűk, homályos völgy felett, egy a kopárhegyekből kiemelkedő csúcson volt építve. Várának magaslatáról a vad kényúr, mint véres fészkeből a sas, az egész környék minden pontján végig tekinthetett, hova csak ember tehetette lábát, s felette soha emberi lényt nem pillanthatott meg. Szemének csak egyetlen sugara is végig szállt az egész sziklaszoroson, a lejtőkön, a szoros teknőjén, s az azon levő úton. Azon út, mely kiszögelések, s fordulatok után a borzasztó fészekhez vezet, kigyózó szalagnak tűnnék fel a fentálló szemlélőnek; az ablakokon s lőréseken át a várura megszámlálhatná a feljövő lépteit, s az illetőt százszor célba vehetné. Sőt még nagyobb támadó csapatnak is meggyülne a baja a várnak brávókból álló kis helyőrségével, mely a támadók közül sokat leterítene, míg egy félkapaszkodhatnék. Egyéb iránt, nemhogy fenn a várban, de még a völgyben sem merné mutatni magát senki, még keresztül utazva sem, ki nem áll jó viszonyban a várurával. A rendőrt pedig, ki a tájon ólalkodnék, ellenséges táborban elcsipett kém gyanánt tekintenék.

Igy hangzik azon hely leírása, hol a névtelen lakott. A völgy közepén a várhegy lábánál csapszék volt, melyet bátran el lehetett volna nevezni: őrháznak. A kapu felett függő régi czéger mindkét oldalán a sugárzó nap volt látható; a köznép azonban, mely a dolgok rendes keresztnevét néha elbérnálja, a csapszékét a rossz éjhez czimzett korcsmának hitta.

A lovak dübörgésére a csapszék küszöbén egy szaracznként nyakig felfegyverkezett ficzkó jelent meg, s miután az érkezőket megpillantotta, visszament, s értesítette a három fegyverest, kik piszkos és össze-

görbült kártyákkal játszottak. Egyik, ki a többiek főnöke gyanánt szerepelt, felkelt, az ajtóhoz lépett, s felismervén urának egyik barátját, őt alázatosan üdvözölte. Don Rodrigo a köszöntést nagy udvariassággal fogadta el, s kérdezte, vajjon az „úr“ fen van-e a várban. Miután a brávó-tizedes igennel válaszolt, don Rodrigo leugrott lováról, s a kantárt Odavágnak, kísérői egyikének adta, kikhez így szólt: Várjatok rám, de azalatt mulathattok e derék emberekkel. Végre pedig néhány aranyat vett ki zsebéből, s a brávó-tizedes markába nyomta, kijelentve, hogy a pénz fele a tizedest, fele pedig legényeit illeti. Erre Grisoval gyalog a vár felé indult. Miután a várba bebocsáttatott (Grisot azonban a kapuban hagyta) a rejtett folyosók valóságos tömkelegén, s puskákkal, kardok és alabárdokkal felékesített termeken át vezették, melyek mindegyikében egy-egy brávó állott őrt. Némi várakozás után bebocsátották azon terembe, hol a névtelen volt.

Ez eléje ment, üdvözölte őt, vizsgáló pillantást vetett Rodrigo arczára és kezeire, mit egyébiránt csak szokásból, önkénytelenül tett még azokkal szemben is, kik régi és kipróbált hűségü barátai voltak. Magas termetű, setétbarna arczszínű és kopaszfejű volt; néhány szál még megmaradt haja őszbe csavarodott, arczát mély barázdák szelték át, s első tekintetre idősbnek látszott hatvan évesnél, pedig annyi volt; de magatartása, mozdulatai, arczvonásairól leolvasható szilárd-sága, szemeinek baljóslatu, de élénk villanása oly testi és lelki erőre mutattak, mely még egy ifjunál is rendkívüli leendett.

Don Rodrigo azon kezdte, hogy tanács és segítségért jött, hogy nehéz vállalatba fogott, melyet becsülettel nem hagyhat abba, hivatkozott a névtelen ígéreteire, ki soha sem szokott sokat és hiában ígérni; végül előadta helyzetét, s tudva, hogy kivel beszél, készakarva tulozta a vállalat nehézségeit: a hely távol-ságát, a kolostornak és az „úrnő“-nek a tervben való szereplését. — — E szavaknál a névtelen, mintha a szive mélyén lakó ördög szólalt volna fel benne, meg-

szakította don Rodrigo szavait, s kijelentette, hogy a terv kivitelét magára vállalja. Csak szegény Luciának nevét jegyezte fel, s aztán elbucszva Rodrigótól így szólt: Rövid idő alatt hirül fogom adni, mit kell tennie.

Egidio, a névtelennek egyik leghivebb czinkos társa, mint tudjuk, épen a monzai kolostor mellett lakott, hova a szegény Lucia menekült, s ez okból adta szavát a névtelen oly gyorsan és határozottan Rodrigonak. Ezt egyébiránt még azért is tette, hogy netáni habozásának elejét vegye. Alig távozott azonban don Rodrigo, a névtelen már is kezdte érezni, hogy elhatározása inogni kezd, s gondolatok támadtak benne, melyek tanácsolták, hogy ne tartsa meg adott szavát. Hogy tehát habozásának véget vesen Karvalyt, mérenyleteinek egyik legügyesebb és legbátrabb végrehajtóját hívatta, kit Egidioval való érintkezéseiben szokott használni. Határozott hangon meghagyta neki, hogy azonnal lóra üljön, egyenesen Monzába menjen, Egidiot értesitse a vállalat felől, s őt felhíjja, hogy közreműködjék a vállalat kivitelére.

A Monzába küldött ficzkó Egidio válaszával előbb visszatért, mintsem ura remélte; Egidio válasza ez volt: a vállalat könnyen és biztosan kivihető; azonnal küldjenek egy fedett kocsit, két-három jól elálczázott brávóval; a többit Egidio magára vállalja, s maga vezeti a terv kivitelét. A névtelen ezen hirre, szive sugalatának ellenére, sebtében megparancsolta Karvalynak, hogy intézkedjék Egidio parancsa szerint, s két kijelölt brávóval azonnal induljon Monzába.

Ha Egidionak a tőle követelt borzasztó szolgálat végrehajtására nézve csak közönséges eszközök álltak volna rendelkezésére, bizonyára nem tehetett volna oly gyors és határozott ígéretet. De a vakmerő ifjúnak még ezen menedékhelyen is, hol pedig mindennek akadályt kell vala képeznie, volt egy, csak általa ismert eszköze. Említettük már, hogy a szerencsétlen Gertrud egyszer válaszolt Egidio szavaira, s olvasóink elképzeltetik, hogy ezen lépés nem volt utolsó a vér és gyalázat útján. Ugyanazon szó, mely akkor hatalmába ejtette,

s a bűn útjára vitte, most azon ártatlan feláldozását követelte tőle, ki őrizetére bízott.

A terv borzasztónak tűnt fel Gertrud előtt. A szerencsétlen minden módot megkísértett, hogy a szörnyű parancsnak ellenszegülhessen: minden módot az egyetlen biztos, s rendelkezésére álló módon kívül Gertrud engedelmeskedett.

A terv kivitelére kitűzött nap megérkezett, s az óra közeledett. Gertrud magán termébe vonult vissza Luciával, hol ezt a szokottnál nagyobb kedveskedésekkel halmozta el. Lucia mindinkább növekvő gyengédséggel viszonzta e kedveskedéseket, mint a pásztorlány czirógatásaira félelem nélkül reszkető bárány, megnyalja a czirógató kezét, s nem tudja, hogy a mézsáros, ki nek őt a pásztor ép egy pillanattal előbb adta el, az akol előtt várakozik rá.

— Nagy szolgálatra van szükségem, szólta Gertrud, melyet csak te végezhetsz el. Egy sereg szolgál áll ugyan rendelkezésemre, de egyikben sem bízhatom. Menj el a kapuczinusok kolostorába — s leirta neki az utat — keresd fel a quardian atyát, s négy szem közt szólítsd fel, hogy azonnal jöjjön ide; de ne mondja meg senkinek, miszerint én hívatom.

— De — szólta a megrémült Lucia — mit mondok a házgondviselőnek, ki még soha sem látott távozni, ha kérdi: hová megyek?

— Iparkodjál észrevétlenül kijutni, de ha nem sikerül, mond, hogy azon templomba mégysz, melyben fogadalmad szerint imádkozni akarsz.

Ismét uj nehézség Luciára nézve: hazudnia kellett! Az úrnő azonban a visszautasítás miatt oly nagy fájdalmat mutatott, s oly megrovásra méltónak tüntette fel, hogy Lucia hálaérzetének eléje helyezi üres aggályát, hogy a szegény leány inkább megrémülve, mint meggyőzötve, s eddig még soha nem érzett megindulással mondá: Jól van; elmegyek. Isten segítségével!

Elindult.

Gertrud a rácsablakból merev, zavart tekintettel nézett Lucia után, s midőn észrevette, hogy ez már

átlépte a küszöböt, s mintegy ellenállhatlan érzelem által megragadtatva, önkéntelenül felkiáltott:

— Lucia, hallod?

Lucia megfordult, s a rácsfelé közeledett. Ekkor azonban már ismét egy másik, a többiek felett rendesen turalzkodni szokott gondolat győzött Gertrud boldogtalan lelkében. Tettette, mintha nem volna megelégedve a már adott utasításokkal, ismét megmagyarázta Luciának az utat, s e szavakkal bocsátotta el: Végezd parancsom szerint, s gyorsan térj vissza.

Lucia távozott.

A kolostorból való távoztát ki sem vette észre, kilépett az utcára, s a falakhoz lapulva, szemeit le-sütve folytatta utját. Az elhagyott utcán nem sokára egy kocsit, s annak nyitott ajtaja előtt két utast pillantott meg, kik mintha az utat nem tudnák, jobbra balra tekintgettek. Midőn közeledett, hallotta, hogy az egyik utas így szólt: Ime, ott van egy jó leány, ki megmutatja az utat. — S valóban, midőn Lucia a kocsihoz ért, ugyanazon utas nagyobb udvariassággal, mint minőt alakja után ítélve várni lehetett volna tőle, így szólítá meg őt:

— Hugom, nem mutathatnád meg a Monzába vezető utat?

— Ép az ellenkező irányba indultak; Monza erre van — — válaszolt Lucia, s megfordult, hogy ujjával mutassa az irányt. Ekkor a másik utas (Karvaly volt) egyszerre átkarolta, s felemelte Luciát. Ez rémülten tekintett vissza, s nagyot kiáltott; a zshivány aztán erőszakkal a kocsiába tette; egy másik, ki a kocsi elején ült, megragadta a szegény lányt, s bármiként ellenállt, s kiáltozott is, lenyomta a kocsi ülésébe és kényszerítette, hogy vele szemben üljön; egy harmadik pedig zsebkendőjét tömött Lucia szájába, s így torkába fulusztotta kiáltásait. Ekközben Karvaly is gyorsan felugrott a kocsiára; az ajtó ismét becsukódott, s a kocsi elvágatott. Azon férfi, ki az áruló kérdést intézte Luciához, a tett színhelyén maradt, ide s tova tekintgetett vizsgálva, vajjon Lucia segélykiáltásaira

nem közeledik-e valaki. Senkit sem látott, mire ez is eltűnt.

Ki irhatná le azon halálos félelmet, mely most Lucia lelkét dermedtette meg? Hogy szörnyű helyzetével megismerkedjék rémülve körül tekintett, de a borzadás, s ama szörnyű arcoktól való félelem miatt ismét behunyta szemeit. Valahányszor kinyitotta ajkait, hogy segílyt kiáltson, a zsebkendő mindig fojtóbban nyomult torkába. Ekközben a három pokolszülőtte, tőle telhető emberi hangon ismétlé: Csendesen, csendesen, ne félj, mi bajad sem lesz! — Ezen halálos küzdelem után néhány percz múlva Lucia elcsendesült. Karjait kinyújtotta, feje erőtlenül hátra felé hanyatlott, kinyitotta szempilláit, mozdulatlan szemeit kimeresztette, s az előtte levő borzasztó arcok rémes vegyületü képpé folytak össze szemei előtt, arczszínét halálsápadtság váltotta fel, hideg veriték fedte homlokát: elájult.

— Fel, fel, bátorság! kiáltott Karvaly. — Bátorság, bátorság! ismételte a másik két brávó, de Luciát érzékeinek elhalása megmentette ezen borzasztó hangok vigasztalásától.

— Ördögbe, mintha csak halott volna! kiáltott fel egyik brávó. — Ha csakugyan meghalt volna?

— Meghalt hát! szólt a másik, ez csak olyan asszonyi ajultság. Tudom, hogy midőn más világra kellett küldenem valakit, volt bár férfi, vagy nő, többet kellett neki vétenem.

— Ej — szólt közbe Karvaly — ügyeljeteK dolgokra, s ne bajlódjatok egyébbel. VegyéteK inkább elő a ládából a puskákat, s lövésre készen legyetek; mert ezen erdőben, melybe most jutunk, mindig néhány gaz ficzkó fészkel. Ne a kezetekben tartsátok. Ördögbe, rejtsetek hátatok mögé. Ha felébred s fegyvereket pillant meg, csakugyan képes lesz meghalni.

A még mindig sebes vágatva haladó koci bele-mélyedt az erdőbe.

Lucia nem sokára eszmélni kezdett, s mintha mély, borzasztó álomból ébredne, felnyitotta szemeit. Iparkodott megkülönböztetni az őt körülvevő tárgyakat,

s gondolatait összeszedni: végre ismét felismerte borzasztó helyzetét. Visszatért kevés erejét először is arra használta fel, hogy a kocsi ajtajára vetette magát, s így akart szabadulni; de visszatartották. Most ismét nagyot kiáltott, Karvaly azonban a kendőt feltartva, tőle kitelő gyengédséggel mondá:

— Hagyjon fel a kiáltozással, maradjon csendesen, s ez jobb lesz önre nézve; nem akarjuk bántani, de ha nem hallgat, mi hallgattatjuk el.

— Bocsássatok szabadon! kik vagytok? Hova vezetek? Miért ragadtatok el? Bocsássatok, bocsássatok szabadon.

— Mondom, ne féljen; hisz már nem kis gyermek, s megértheti, hogy nem akarjuk bántani. Nem látja be, hogy már százszor megölhettük, ha akartuk volna? Legyen tehát csendesen.

— Nem, nem! Bocsássatok utamra; nem ismerlek benneteket.

— Mi ismerjük.

— Ó, szent szűz! miként ismerhettek? Bocsássatok az ég szerelméért, bocsássatok! Kik vagytok? Mért ragadtatok el?

— Mert parancsolták.

— Ki? ki? ki parancsolhatta ezt?

— Csitt! szólt szigorú arcczal Karvaly. — Ne intézzen ily kérdéseket hozzánk.

Lucia ismét ki akart ugrani a kocsiból; de belátván, hogy kísérletei hasztalanok, újból könyörgéshez folyamodott. Lehajtott fővel, könytől ázott arcczal, összetett kézzel, és sirástól zaggatott hangon esdekelt: Ó, az isten és a boldogságos szűzanya szerelmére, bocsássatok szabadon. Mit vétettem ellenetek? Szegény lány vagyok, senkitsem bántottam. Amit eddig elkövettetek ellenem, szivemből megbocsátom, s imádkozni fogok értetek. Ha van lányatok, nővéretek, anyatok, gondoljátok meg, mit szenvednének ezek ily helyzetben. Gondoljátok meg, mindnyájan meghalunk, s egykor szeretnétek, ha isten könyörülne rajtatok. Bocsássatok el, hagyjatok itt; az isten útba fog igazítani.

— Nem tehetjük.

— Nem tehetitek? Ó, uram, miért nem? Hova vezettek? Mért — —?

— Nem tehetjük. Mind hasztalan. Ne féljen; nem bántjuk, viselje magát nyugodtan és senki sem fogja érinteni.

Lucia aggodalmában, s az által fokozott félelmében, hogy látta, miszerint szavai semmi hatást sem idéznek előtt, ahhoz fordult, ki az emberi sziveknek parancsol, s ha akarja, meglágyíthatja a legkeményebb kérgű szívet is. Lehetőleg bele lapult a kocsi zúgába, karjait keblén keresztültette, s egyideig áhitatos gondolatokba mélyedt, majd aztán elővette olvasóját, s a rózsafüzért nagyobb buzgalommal imádkozta le, mint valaha. Midőn azt hitte, hogy most már megnyerte a kért isteni kegyelmet, a brávókhöz fordult, ismét kérte őket, de ismét hasztalanul. — Nem folytatjuk tovább ezen leírást: fájdalmas kegyelet készíttet bennünket, hogy ezen több mint négy óra folyásáig tartó utazásnak minél előbb végére jussunk, mert aztán is elég fájdalmas óráról kell megemlékeznünk. Lépünk azon várkastélyba, hol a szerencsétlen Luciát várták.

A névtelen aggodalom, szokatlan felindulás közt várakozott Luciánkra. Csodálatos! Azon ember, ki hideg vérrel oltott ki annyi életet, ki véres tettei alkalmával soha sem vette számba az általa okozott fájdalmakat, s csak a boszu vad gyönyörében kéjelgett, most midőn egy ismeretlen parasztleányra tette kezét, bizonyos borzongást sőt félelmet érzett. Várának egyik magas ablakából a völgy torkolatát szemlélte, s egyszerre megpillantotta a kocsit, mely most csak lassan közeledett, mivel az első vágatás lehütötte a lovak hevét, s megernyesztette azoknak izmait. Azon pontról, hol a névtelen állt, a kocsi legfelebb csak akkorának látszott, mint egy gyermekjáték, a névtelen mégis felismerte a járművet, s érezte, hogy szíve hevesebben dobog.

— Vajjon benne van-e? — gondolta, s folytatá:

Mily sok kellemetlenséget okoz ez a lány! Szabaduljunk meg tőle.

Egyik csatlósát akarta előszólitani, hogy a kocsi elé küldje, s Karvalynak megparancsolja, miszerint forduljon meg, s vigye a lányt don Rodrigo palotájába. Elméjében azonban egy parancsoló nem szólalt meg, mely megsemmisítette ezen elhatározását. De gyötörtette a vágytól, hogy valamit tegyen, mivel nem volt képes többé tétlenül várni a kocsira, mely lassan, lépésben közeledett, mint az árulás — mit tudom? — tán mint a büntetés, egyik öreg cselédjét hívatta.

Ez az öreg asszony a várban született, egy várőr leánya volt, — s egész életében egyszer sem lépett ki a várból. Mindazok után, mit uráról gyermekkorá óta elbeszélni hallott, s mit maga is tapasztalt, urát oly borzasztó hatalmunak képzelé, hogy rettegett tőle és egyuttal bámulta őt; s a legfőbb tanuság, mit a sok példából hosszú éveken át kivont, az volt, hogy urának, ki oly sok jót és annyi roszt volt képes elkövetni, mindenben engedelmeskedni tartozik. Magában a várban ura körül semmi különös teendővel nem bízták meg; de a zsoldosok közül hol egyik, hol másik használta fel valamely szolgálatra, s ez nagyon gyakran történt, mi neki sehogy sem tetszett, s még e mellett boszuságát kénytelen volt titkolni. Majd rongyaikat kelle foltoznia, majd még valamelyik brávó számára, ki küldetését végezve visszatért; gyorsan vacsorát kellett készítenie, vagy pedig ha az megsebesítve tért meg, sebeit bekötözni és gyógyító kenőcsöt kellett főznie. Még e mellett a szolgák parancsait, vagy szemrehányásaikat, köszönetüket, gúnyolódásokkal felcizfrázva intézték hozzá; „vén“, ez volt közönséges neve; a vén névhez azután rendesen a körülményekhez képest, vagy jó, rossz kedvök szerint mellékelték a csúf neveket. Az öreg nő tétlensége közepett ekként kellemetlenül megzavartatva és haragra gyulva a parancsolgató szolgáknak gúnyos udvariasságát oly szavakkal és káromlásokkal viszonzá, hogy a pokol

fejedelme inkább az ő, mint gúnyolónak beszédében ismert volna önmagára.

— Látod ott alant ama kocsit? mondá neki az úr.

— Látom, felelte az öreg nő, s hegyes állát előre tolván úgy kimereszté fénytelen szemeit, mintha azok szemüregéből készülnének kiugratni.

— Hozass rögtön egy hordszéket, ülj bele, és vitesd magadat a rosz éjhez címzett fogadóba. Hamar, hamar, hogy elébb odaérkezzél, mint a kocsi; már is oda érkezik, pedig oly lassan jár mint a halál. A kocsiban van — — vagyis kell egy fiatal leánynak lennie. Ha benn van, úgy azt mondod Karvalynak, hogy ültesse a leányt a hordszékbe, s ő rögtön siessen hozzám. — Azután te is ülj be a fiatal leány mellé, s ha fölérkezték, vidd őt szobádba. Ha kérdezni fogja hova viszed, kié a várkastély, ügyelj, nehogy valamit — —

— Ó, felelte az öreg nő.

— Inkább bátorítsd! parancsolá az úr.

— Mit mondjak neki?

— Mit mondj neki? Hát bátorítsd. Ilyen vén létedre azt sem tudnád, miként kell valakit bátorítani, ha szükséges? Nem féltél soha még? Nem aggasztá szivedet még semmi? No, ha igen, úgy tudni fogod, mily szavak hatnak az ilyen pillanatokban legjobban az ember lelkére. Ilyen szavakat mondj neki; gondold ki néhányat, ha kedves az életed. S most siess!

Miután az öreg nő kiment a várúr parancsát teljesíteni, ez még mindig az ablaknál állt és folytonosan a kocsit szemlélte, mely már közelebb levén világosabban volt látható, s nagyobbak tűnt fel. E perczen hanyatlott le a nap a hegység mögé, szép biborfényt árasztott a szürke fellegekre, melyek az eget elfedték. — A névtelen egy pillantást vetett a búcsuzó napra, majd az aranyozott fellegekre, azután betette az ablakot, visszavonult s egy elkésett utas lépteinek gyorsaságával járt fel s alá szobájában.

XXI. Fejezet.

Az öreg cseléd futott, hogy ura parancsát teljesítse, vagyis inkább ura nevének említésével, mely az egész kastélyt mozgásba hozá, parancsokat osztogatott, mivel senki se merte feltenni, hogy bárki is merészelne visszaélni e névvel. — Csakugyan valamivel elébb érkezett meg hordszékén az öreg nő a rossz éjhez címzett korcsmához, mint a kocsi; s mihelyt jönni látta ezt, kiszállt a hordszékéből, intett a kocsisnak, hogy megálljon, az ajtó lépcsőjéhez állt, s a fejét kidugó Karvalynak fülébe sugá urok parancsát.

Midőn a kocsi megállapodott, Lucia is magához tért merev, majdnem halálos álmából. Új rémülés fagyasztá meg vérét, s hideg borzadály futott rajta végig, szemét, száját felnyitá, s így vizsgálta környezetét, a helyet, s mindent. Karvaly már eltávozott mellőle, s az öreg nő hegyes állát betolta a kocsi ajtaján, s Luciát vizsgálva így szólt:

— Jöjj, szegény, ifju leányka! Jöjj! Jer velem; megparancsolták, hogy jól bánjak veled, s bátorítsalak! —

Női hang hallatára, ártatlan foglyunk szívét, vigasz s pillanatnyi bátorság tölté be; de csakhamar ismét sötét félelem ragadta meg.

— Ki vagy? kérdé reszkető hangon, s bámultan tekintett az öreg nő arczára.

— Jöjj, jöjj, szegény gyermek! ismétli ez.

Karvaly s két társa a cseléd gyöngéd hangjából ítélve, eltalálni vélték uroknak Luciára vonatkozó szándékát, s így ők is igyekeztek reá beszélni őt, hogy engedelmessédjék.

Lucia azonban még mindég vizsgálódott, nézte a vidéket, helyet; a vad, ismeretlen táj s őreinek biztos-

sága a meneküléshez való minden reményét szétrombolta; s mégis mintegy önkéntelenül segélykiáltás készült kitörni zaklatott kebléből. De észrevette Karvaly haragos tekintetét, ki ismét szájpeczekkel fenyegette, elhallgatott tehát s borzadályljal fordult el. A brávók kivették a kocsiból s beültették a hordszékebe. Utána az öreg nő is beült; Karvaly pedig megbizván két társát, hogy a hordszéket kövesse, felsietett urához a kastélyba, hogy ura parancsait átvegye.

— Ki vagy? kérdé az ifju lányka az ismeretlen, vén ábrázat tulajdonosát. Miért ülök melletted? Hol vagyok? Hova vezetsz?

— Jóltevődhöz, felelte az öreg nő, egy igen nagy — — no, ne félj! ne busulj; ő megparancsolá, hogy bátorítsalak. Csak elmondod neki, mi? hogy bátorítottalak?

— Ki ő? Mit akar tőlem? Én nem ismerem őt, mond meg, hol vagyok; bocsáss el! Oh, hisz te nő vagy, a szent szűz nevében — —

Ezen szent és édes név hallatára a nyomorult asszony, ki e nevet gyermekkorában annyiszor, s oly nagy tisztelettel, de azóta soha sem ejtette ki, sőt tán kiejteni sem hallotta, különös, zavart benyomást érzett, mint a gyermekkorában megvakult öreg, kinek szemei váratlanul megnyílnak a világosság előtt.

A névtelen ez alatt a vár kapujában állt, s nézte a lassankint közeledő hordszéket, melyet mind inkább megelőzött a sebesen felrohanó Karvaly. Midőn ez a várba érkezett, a névtelen intett neki, hogy kövesse, s egyik szobába ment vele.

— Nos? kérdé itt.

— Minden a legnagyobb pontossággal ment végbe, válaszolt alázatosan meghajolva Karvaly. A jeladás, a lány megjelenése, mind ép a kellő pillanatban történt, senki sem volt a környéken — — csak egyetlen kiáltás — — a kocsis ügyes — — a lovak gyorsak voltak — — útközben senkivel sem találkoztunk, de — —

— Nos, de?

— De — — a valót mondom, jobb szerettem

volna, ha azt parancsolják, miszerint golyót röpitsek szivébe, mintsem panaszait hallgassam, arczát lás-sam — —

— Hogyan? Mit jelentsen ez?

— Azt akarom mondani, hogy útközben — — az egész idő alatt — — nagyon sajnáltam.

— Sajnáltad! Mi közöd neked a sajnálkozáshoz? Mit értesz sajnálkozás alatt?

— Soha sem értettem meg úgy, mi a sajnálkozás, mint most. A sajnálkozás olyféle história, mint a — félelem; ha valaki hatalmába kerül, megszűnt férfiú lenni.

— Halljuk csak, miként indított sajnálkozásra?

— Ó, méltóságos úr! Oly hosszan — — sirt, sirt, kért, könnyögött — — ó, bizonyos pillantások! — — közbe halovány lett, halovány, mint halott, aztán ismét zokogás — — ismét könnyörgés — — bizonyos szavak! — —

— Nem akarom, hogy ide jöjjön — gondolta most a névtelen. Sült bolond voltam, midőn magamra vállaltam, de megigértem, megigértem. Ha távol lesz tőlem — — Most parancsolólag tekintett Karvalyra: Egyelőre — szólt — dobd félre a szánalmat, ülj lóra, végy magadhoz társat, akár kettőt is, ha akarod, aztán lóhalálában vágts don Rodrigo palotája felé. Mond meg neki, hogy küldje el azonnal, de azonnal — — De nem, nem — folytatá, mintegy a lelkében támadt titkos szózatnak engedve — menj, pihend ki magadat, s holnap reggel — — azt fogod tenni, mit parancsolni fogok.

Annak a lánynak ördöge van, gondolta a névtelen, midőn egyedül maradt. — Ördög, vagy — — angyal védi — — Karvaly és szánakozás! Holnap reggel, holnap reggel el vele innét; teljesedjék végzete, s nekem többé ne szóljanak felőle — — S az a barom don Rodrigo nehogy ide rontson hálalkodásaival gyötörni, mert — — nem akarok felőle többé hallani. Megtettem neki, mert — mert megigértem, s megigér-

tem, mert — — végzetem volt. De jól megfizettetem vele ezt a szolgálatot. Lássuk csak — —

S most megfeszítette képzelőtehetségét, hogy valamit feltaláljon, mit don Rodrigótól követelve erre nézve nemcsak vizontszolgálat, hanem büntetés is legyen; de ismét csak a fenebbi szavak jutottak eszébe: Szánakozás és Karvaly! Hogy történhetett ez? — Látni akarom — — Nem, nem! — — Igen, látni akarom!

Most több szobán átsietve kis lépcsőhöz ért, tapogatózva felment, s egyik lábával megzörgette az öreg nő szobájának ajtaját.

— Ki az?

— Nyisd ki.

Az ajtó megnyílt. A névtelen a küszöbön megállva betekintett a szobába, s az asztalon levő lámpa fényénél megpillantotta a szoba tulsó zugában kuporgó Luciát.

— Ki parancsolta, szerencsétlen, hogy félre dobd, mint valamely lim-lomos zsákot? kérde a névtelen haragosan.

— Oda akart ülni, válaszolt alázatosan az öreg nő, mindent elkövettem felbátorításra — ő is megmondhatja — de biztatásom nem fog rajta.

— Kelj fel, szólt a névtelen Luciához közeledve. Lucia azonban a kopogtatásra és az ismeretlen férfi megjelenésére újra megrázkódott félelmében, még szorosabban lapult a sarokba, arcját kezeivel fedte el, s remegett.

— Kelj fel, nem akarlak bántani — — sőt tán kedvedre tehetek valamit, ismétli a névtelen. — — Kelj fel! dörgött most ugyanaz, megboszankodva, hogy kétszer hiában parancsolt.

A boldogtalan leány e hangra, mintegy az ijedtség által életre keltve térdre borult, kezeit, mintha szent kép előtt térdelne, összekulcsolta, feltekintett a névtelenre, de szemeit azonnal lesütve mondá:

— Itt vagyok; öljön meg.

— Mondtam már, hogy nem akarlak bántani, válaszolt a névtelen szelidebb hangon, s figyelmesen

vizsgálta ezen, aggodalom és félelem miatt kikelt arcot.

— Bátorság, bátorság, szólt az öreg nő is, ha egyszer mondja, hogy nem fogja bántani — —

— S mégis — szólt Lucia, s hangjainak a félelem által okozott reszketésébe a kétségbeesett méltatlankodás némi biztosságot vegyített — miért szenvedtetí velem a pokol kínait? Mit vétettem ön ellen?

— Talán bántalmaztak? Beszélj.

— Bántalmaztak! Árulás segítségével erőszakkal elragadtak. S mért? mért? mért ragadtak el? Mért vagyok itt? Hol vagyok? Az isten nevére — —

— Isten, isten, vágott közbe a névtelen, mindig csak az istent emlegetik, akik nem képesek megvédeni magukat, mindig az istennel állnak elő, mintha szóltak volna vele. Mit értesz ezen szó alatt? Engem — —? a mondatot azonban nem fejezte be.

— Ó, uram! Mit érthetnék mást, minthogy ön könyörüljön rajtam? Az isten sok rosszat megbocsát a könyörület egy jótéteménye miatt! Bocsásson szabadon, az ég szerelmére, bocsásson szabadon! Hisz, egykor ön is meg fog halni, ne kinozzon hát egy szerencsétlen teremtetést. Ó, ön parancsolhat, mondja, bocsássonak szabadon! Erőszakkal hoztak ide. Küldjön ezen nővel ***-ba, hol anyám lakik. Ó, boldogságos szűz! anyám! anyám! kegyelem! anyám! Talán nincs távol innét falum — — láttam hegyeinket! Miért kinez? Vitessen templomba. Egész életemben imádkozni fogok önért. Mibe kerül egy szót kimondania? Ó, ime, látom, hogy megindul: mondja ki, mondja ki e szót. Isten sok rosszat megbocsát, a könyörület egyetlen jótéteményeért!

— Ó — gondolta a névtelen — mért nem vagy lánya azon kutyák valamelyikének, kik száműztek, azon hitványok egyikének, kik haláloamat óhajtották! Mint gyönyörködném most jajveszékelésedben! Ehelyett azonban — —

— Ne száműzze lelkéből a mennyei sugalatot! folytatá Lucia hévvel, mivel a habozás jelét vette észre

zsarnokának arcán és viseletén. Ha ön nem adja meg ezen kegyelmet, majd megadja az Úr, ki elküldi a halált, s én végeztem ugyan; de ön! — — S egy napon talán ön is — — De nem, nem, mindig kérni fogom az Urat, hogy őrizze meg önt minden bajtól. Mibe kerül önnek egy szócska kimondása? Ha éreznék ezen szenvedéseket — —!

— Ej, bátorság! vágott közbe a névtelen oly elágyult hangon, hogy az öreg cseléd elképedt bámulatóban. — Vajjon bántottalak, vajjon fenyegettelek-e?

— Ó, nem! Látom, önnek jó szive van és szánalmat érez irántam. Ha akarná mindenkinél inkább elémithetne, megölhetne, s mégis — — kissé megkönnyítette szívemet. Isten meg fogja érte jutalmazni. Hallgasson könyörületérzetére, szabadítson meg, szabadítson meg.

— Holnap reggel — —

— Bocsásson szabadon, azonnal — —

— Holnap reggel ismét látni fogjuk egymást. Addig is vigasztalódjál. Feküdjél le. Bizonyára éhes vagy. Azonnal szolgálnak étellel.

— Ne, ne! Meghalok, ha valaki belép; meghalok! Vezessen templomba — — isten fel fogja jegyezni ezen léptei számát.

— Egy nő ételt fog hozni, s te — szolt az öreg cselédhez — iparkodjál rábeszélni, hogy egyék; aztán fektesd le azon ágyba, ha társaságodban akar aludni, jó; ellenkező esetben pedig egy éjjel a földön is alhatol. Bátorítsd, mondom; vidítsd fel. Nehogy panaszja legyen rád!

Erre rohamosan kinyitotta az ajtót. Lucia felkelt, utána szaladt, hogy visszatartsa, s megújítsa könyörögését, a névtelen azonban már eltűnt.

— Ó, én szerencsétlen! Csukd be, csukd be azonnal az ajtót. — S hallva az ajtó szárnyának becsapódását, s a zár csattanását, visszament, s ismét lekuporodott zugában. — Ó, én szerencsétlen! kiáltott fel fuldokolva, most már ki előtt könyöröghetek? Hol

vagyok? Mond meg, mond meg az ég szerelmére, ki ezen úr — — az, akivel beszéltem.

— Ki ő, ej, ki ő? Kivánja, hogy megmondjam? Várjon csak, megmondom. Mivel védelmezi, már büszke sége támadt fel, hiúságát ki akarja elejteni, s engem akar elveszteni. Kérdezze meg tőle. — Én már öreg vagyok — folytatá fogai közt mormolva — átkozott lányok, mivel jól illik nekik a sirás és nevetés egyaránt, mindig nekik van igazuk. — De hallva, hogy Lucia ismét sirdogál, s eszébe jutván a névtelen fenyegető parancsa, a szegény lekuporodott lány fölé hajolt, s enyhébb hangon folytatá: Ej, mi rosztat sem mondtam, viduljon fel. Ne kérdezősködjék oly dolgok felől, melyekről nem szólhatok. Egyébiránt ne aggódjék. Ó, ha tudná, hány ember örülne, ha akként beszélne vele, mint önnel beszélt! Viduljon fel; most már hozák az ételt; s én, ki értem — — abból ítélve, ahogy beszélt — — ugyancsak jó harapni valója lesz. S aztán lefekszik, s remélem, nekem is juttat kis helyet — —

— Nem eszem, s nem fogok aludni. Hagyjon békében, s ne közeledjék hozzám; de azért ne menjen ki.

Most kopogtatás hallatszott. Lucia feltekintett.

— Ki az? ki az? kiáltott. Senki se jöjjön be.

— Semmi baj; jó hír — szólt az öreg cseléd. — Marta hozza az ételeket.

— Csukja be ismét, kiáltott Lucia.

— Hihi! azonnal, válaszolt az öreg cseléd, s kivette Márta kezeiből a kosarat, Mártát elküldte, a zárt ismét ráfordította, s a kosarat a szoba közepén álló asztalra helyezte. Luciát ismételten meghitta a lakomához. Szerinte a leghatályosabb szavakat szőtte beszédébe, hogy a szegény lány étvágyát felköltse, az ételek kiváló tulajdonságait magasztaló felkiáltásokban tört ki, de miután látta, hogy mind hasztalan, így folytatá: Ön maga lesz oka. Holnap aztán ne mondja, hogy nem biztattam, kináltam. Most tehát csak magam eszem, de elég marad, hogy ha eszére tér, szintén lakmározhasék. — Az öreg cseléd erre mohón evéshez látott.

Miután jól lakott, felkelt, a sarok felé ment, s Lucia fölé hajolva ezt ismét vacsorához hívta, hogy aztán lefekhessék.

— Nem, nem, mi sem kell! válaszolt ez gyenge, majd álmos hangon; aztán határozottabban folytatá: Be van csukva az ajtó? Jól be van cukva? — Erre körültekintett, felkelt, s kezeit előre nyujtva, gyanut eláruló léptekkel közeledett az ajtó felé. Az öreg cseléd azonban megelőzte, megragadta, s megrázta a kilincset.

— Nos, látja, jól be van zárva, meg van elégedve?

— Megelégedve, én? E helyen? szólt Lucia visszatérve a zúgba. De az egek ura tudja, hogy itt vagyok!

— Jöjjön, feküdjék le; miért kuporodik le a sarokban, mint a kutya?

— Nem megyek az ágyba; hagyjon békét.

— Ön maga akarja. Ime a jó helyet számára tartom fenn, csak az ágy szélét foglalom el; kényelmetlenül alszom miatta. Ha le akar feküdni, tudja mit kell tennie. Ne feledje, hogy sokszor kértem.

Erre ruhástól a takaró alá bujt, s elhallgatott.

Lucia mozdulatlanul, könyökeivel térdeire támaszkodva, s arczát kezeibe rejtve kuporgott a sarokban. Sem ébren nem volt, sem nem álmodott, gondolatok, a rémület, borzalom képeinek zürzavaros vegyülete forrt elméjében. Egyszerre azonban, mint egy belső szózatra, feleszmélt, s érezte annak szükségességét, hogy gondolatainak ura legyen, s megtudja: hol van? mért és miként? Hang ütötte meg fülét: az öreg cseléd horkolt. A szerencsétlennek eszébe jutott börtöne, s ezzel a szörnyü nap története. De hirtelen egy gondolat vilant fel ágyában, hogy t. i. imáját az ég jobban meghallgatja, ha valamely fogadást tesz. Letérdelt tehát, s így imádkozott:

— Ó, boldogságos szüzanya! Te, kinek annyiszor felajánlottam magamat, s ki annyiszor megvigasztaltál! Te, ki annyit szenvedtél, s most megdicsőülve vagy,

oly sok csudát miveltél a szerény szorongatottakért, segíts meg, ó, istennek anyja, s megfogadom, hogy szűz maradok; örökre lemondok szegény jegyesemről, hogy csak a tied legyek.

E szavak után lehajtá fejét, az olvasót, mint egy felszenteltetése jeléül, nyaka köré füzte. Most némi nyugalom, s nagy bizalom támadt benne, végre hajnal felé pártfogónőjének neve elhalt ajkán és elaludt. Álma teljes és folytonos volt.

Ugyanezen várkastélyban még más valaki is volt, ki szintén örömet elszenderült volna, de nem jött szemére álom. A vár ura távozva, vagy inkább menekülve Luciától, meghagyta, hogy ennek vacsorát adjanak, a vár néhány őrállomását szokása szerint megtekintette, de Lucia élőképe mindig előtte állt, szavait mindig hallani vélte. Most szobájába rohant, s lázas sietséggel becsukózott, mintha egy sereg ellenség ellen kellett volna eltorlaszolni magát; szintén lázas gyorsasággal levetkőzött s lefeküdt. Lucia arcza azonban most még élénkebben jelent meg előtte, s ezt látszott mondani: Nem fogsz aludni. — Minő ostoba kíváncsiság volt részemről — gondolta a névtelen — hogy ezt a lányt meglátogassam. Annak a vad Karvalynak igaza van; az ember akkor már nem férfiu; valóban nem férfiu! — — Én? — — én nem vagyok többé férfiu, én? Mi történt? Mi az ördög lelt? Nem tudtam-e az előtt is, hogy a nők siránkozni szoktak. Mi az ördög! hát sohasem láttam még siránkozó asszonyt?

S itt emlékezetének minden megfeszítése nélkül eszébe jutott több eset, midőn sem kérés, sem siránkozás nem hatotta és akadályozta meg határozatainak végrehajtásában. Ezen emlék azonban nem adta neki vissza szilárdságát, s nemcsak ki nem oltotta a kegyeletnek szívében felgyuladt lángját, hanem a félelem, a bűnbánat egy nemét keltette fel benne, úgy hogy inkább Lucia képéhez tért mégis vissza, pedig azon emlékek által ettől óhajtott menekülni. — De hisz ő él — gondolta — itt van; még nem multa idejét; mondhatom neki: menj, örülj; s akkor láthatom, mint

változik mosolygóra ezen siró arcz, sőt még azt is mondhatom neki: Bocsáss meg! — — Bocsáss meg? Én kérjek bocsánatot? Egy nőtől? — én! Ó, mégis, ha e szó segítene rajtam, ki mentene ezen ördögi bűvöletből, kimondanám e szót, érzem, kimondanám! Ó, mire jutottam! Nem vagyok többé férfiú! — Ej, félre! kiáltott haragosan forgolódva az ágyban, mely mindig keményebb, keményebb lett alatta, s a takaró mindig sulyosabb, sulyosabb lett felette. Félre! Ez is oly balgaság, minő már száz megfordult agyamban. Elmultak, ez is el fog mulni.

S hogy ezen „elmulást“ elősegítse fontos gondolatokon törte fejét, oly gondolatokon, melyek nagyon el szokták foglalni, hogy aztán szellemének egész erejével ezen gondolatokra vesse magát. Nem talált egy ily gondolatot sem. Minden megváltozottak látszott. Ami előbb szenvedélyeit ösztökélte, most még vágyat sem keltett benne; szenvedélye, mint valamely árnyék miatt megbokrosodott ló, nem akart előre haladni. Ha valamely fárasztó munkán gondolkozott, melylyel másnap elfoglalandja magát, a holnap mindig úgy jutott eszébe, hogy a szegény Luciát ekkor szabadon bocsáthatja.

— Szabadon bocsátandom, igen; nap költek azonnal hozzáfutok, s így szólok hozzá: Menj, menj! Kiséretet adok melléje — — S ígéretem? Kötelezettségem? S don Rodrigo? — — Kicsoda ez a don Rodrigo?

Most azon okokat kutatta, melyek arra birták, hogy mielőtt felkérte volna don Rodrigo, már magára vállalta a feladatot, miszerint a gyűlölet legkisebb érzelme nélkül szenvedtessen, gyötörjön egy ismeretlen, boldogtalan lányt, pusztán csak azért, hogy don Rodrigónak szivességet tegyen. Nem talált okot, mely tetteinek mentségeül szolgálhatott volna, s nem tudta megfejtetni, miként határozta el magát a tett végrehajtására. Azon, vágy inkább, mint elhatározás, régi szenvedélyeinek és szokásainak engedelmeskedő lélek sugalata, ezer más elkövetett büntett következménye volt.

Multja most évről évre, egymás után következő büntettei, vérengzéseivel, gonoszságaival elvonult lelki szemei előtt. Mind az ő büne volt — e bűnökben önmagára ismert. E bűnök szörnyü képekké alakultak: félt, félelmét e képek kétségbeeséssé fokozták. Lázás izgatottsággal felült ágyában, az ágy melletti falhoz kapott, megragadott egy pisztolt, felhuzta és — — azon pillanatban, midőn elviselhetetlen életének véget akart vetni, félelem, bizonytalanság által zaklatott elméje azon időre gondolt, mely halála után is folytatandja örök futását. Borzadva látta képzeletében eltaszított, mozdulatlan hulláját, mely az őt túlélő legnagyobb nyomorultabb lények önkényre leendő bizva. A vár másnap fenekestől fel lesz fordulva, s ő erőtlenség, némán fog heverni ott, a hova épen lökik, s ki tudja, hová? Képzeletében hallotta a beszélgetéseket, melyeket a várban, a környéken, s messze távolban rávonatkozólag váltani fognak, hallani vélte ellenségei örömkialtásait. Ezen kínos elmélkedésekbe merülve görcsösen vonagló hüvelykujjával majd felhúzta, majd leeresztette a pisztoly kakasát, de egyszerre más gondolat villant fel agyában. — Ha azon élet, melyről gyermekkoromban annyit beszéltek, s melyről mindig mint bizonyosról beszélnek, nem létezik, hanem csak a papok találmanya, úgy mit mivelek? Miért haljak meg? Mit bánom elkövetett tetteimet? Mit számítanak azok? Valóban örültség az én — — De ha mégis van élet a siron túl — — —!

Ezen kételkedés, ezen vagy-vagy még setétebb, még iszonyubb kétségbeesésbe döntötte, s ez ellen még a halálban sem látott orvosságot. A fegyvert el ejtette, kezeivel haját tépte, fogai vaczogtak, reszketett. Egyszerre eszébe jutottak azon szavak, melyeket csak az imént hallott Luciától: „Isten sok gonosztettet megbocsát a könnyörület egyetlen jótéteményeért!“ Most egy pillanatra megkönnyült szíve; lelki szemei előtt látta Luciát, kitől e szavakat hallotta, s őt nem tekintette többé foglyának, nem könnyörgő, térdelő állásban, hanem kegyosztó, vigasztaló alakban látta. Aggódva

várta a viradatot, hogy hozzá futhasson, szabadon bocsáthassa, tőle vigasztaló, éltető szavakat halljon; maga akarta őt anyjához vinni. — S aztán? Mit mivelek a holnap nap többi részében? Mit teszek holnap után? A jövő éjjel? Ó, az éjjel, mely tizenkét óra múlva visszatér! Ó, az éj! Az éj!

Feltette magában, hogy elhagyja várát, s távoli országba megy, hol senki sem ismeri még nevéről sem. De eszébe jutott, hogy mégis saját társaságában, önmagával lesz. Félt a felviradó naptól, mely fényt vetend nyomorult átváltozására; majd ismét óhajtotta a hajnal világosságát, mely tán világosságot hozand elméjének setét zürzavarába is. S ime, megjelent a hajnal első sugara, s a mint mozdulatlanul ült ágyában bizonyos határozatlan, de vig zongást hallott. Felugrott ágyából, s félig felöltözve az ablakhoz rohant. A növekvő világosságnál nyüzsgő-zsongó embertömeget pillantott meg.

— Mi a manó lelte ezeket? Minő vigság költözött ez átkozott vidékre? Hova megy ez a jöpredék? — A szomszéd teremben alvó brávót szölitotta, kérdezte tőle a mozgalom okát. Ez ép oly kevéssé ismervén ezen okot, mint ura, azt válaszolta, hogy azonnal utáná jár, s a magyarázattal visszatér. A névtelen az ablakba könyökölt és szemlélte a nyüzsgő-mozgó látományt.

XXII. Fejezet.

A brávó csakhamar visszatért, s hirül hozta, hogy Federigo Borromeo, milanoi érsek, érkezett ***-ba, s egész nap ott marad; megérkezésének híre még az este elterjedt a környéken, mindenki látására siet, s korán reggel inkább csak öröm jeléül, mint a nép figyelmeztetése céljából harangoztak. — A névtelen a brávó távozta után egyedül maradt, s ismét, de még setétebb gondolatok közt nézett le a völgybe.

— Egy ember miatt! Mindnyája sürgölődik, mindnyája repesörömében, hogy ezen embert láthatja! Pedig bizonyára meg van mindegyiknek a maga sebe, mely kinozza. De egynek sincs, egynek sincs oly sebe, mint nekem; egyiknek sem volt oly éje, mint nekem! Minő büvszere van ezen embernek, hogy a népet felvidítja. Talán az a néhány fillér, melyet szétszór — — De nem mindnyája kér alamizsnát. Bizonyára tekintete, szavai — — Ó, ha tudna úgy szólani, hogy engem megvigasztalna! Ha — —! Mért nem menjek hozzá én is? Mért nem? — — Elmegyek! elmegyek — —! Mit mondok neki? Hát azt, azt — — Majd meglátom, hogy ugyan mit tud mondani ez az ember!

Miután ily zavart kedély hangulatában megérlelte határozatát, gyorsan befejezte öltözködését, magára öltötte némileg katonás köpenyét; az ágyon feledett pisztolyt balfelől, a másikat, mely a falra volt akasztva, jobbfelől dugta övébe; az előbbieket társaságba került még egy tör is; karabélyát pedig, mely csaknem oly hirhedt volt a környéken, mint gazdája, vállára vetette; kalapját kezébe vette, kilépett, s azon szobához közeledett, melyben Luciát hagyta; karabélyát az ajtó melletti sarokba tette, kopogtatott, s egyszersmind szólt az öreg cselédnek, ki most egy ugrással kintermett az

ágyból, s ajtót nyitott. A névtelen belépett, s körültekintve a szobában észrevette a sarokban kuporgó Luciát.

— Alszik? kérdé elfojtott hangon a cselédtől. — Ott alszik? Boldogtalan, ezt parancsoltam?

— Mindent elkövettem, válaszolt amaz, de mégsem akart enni, sem — —

— Csak hadd aludjék; ügyelj, nehogy álmát megzavarja valaki, s ha felébred — — Márta a szomszéd teremben lesz, hozass vele mindent, bármit kíván is — — Ha felébred — — mond neki — — hogy én — — hogy a vár ura rövid időre távozott — — s mindent megtesz, mit csak akar — —

Az öreg cseléd elbámult. Talán bizony herczegkisasszony! gondolá magában.

A vár ura távozott, felvette karabélyát, Martát Lucia előszobájába, az első brávót kivel találkozott, a fogoly őrizetére küldte, nehogy az öreg cseléden kívül még más valaki is be merjen hozzá menni, s aztán csaknem futva ment le a völgybe vezető úton.

A kapuban levő brávók alázatosan felálltak, midőn urok kilépett, s várták, vajjon ad-e valami parancsot; de nem tudták elgondolni, mit olvassanak ki urok arcz kifejezéséből, s azon tekintetéből, melylyel alázatos hajlongásaikra válaszolt.

Midőn a közútra ért ki, az épen átmenő utasok felettébb elbámultak, hogy a névtelennek nincs kísérete. De mégis mindenki annyira kitért neki, mintha nagy számu kísérete lenne, s ennek akarna helyet adni, mindenki alázatosan megemelintette kalapját. A faluba érve az utcán nagy néptömeget látott; neve rögtön szájról szájra járt, s a tömeg útát nyitott számára. Egyik pórtól a bibornok lakása után tudakozódott.

— A lelkész úr házában lakik — válaszolt a pór meghajolva, s megmutatta a lelkész házát.

A névtelen oda ment; az udvarban sok pap volt, s mindnyája csodálkozást és gyanut eláruló figyelemmel szemlélte őt. Ép átellenben feltárt ajtó volt, melyen át egy terembe pillantott, hol más papok voltak össze-

gyülve. Karabélyát az ajtó melletti kis sarokba támasztotta, s aztán a terembe lépett: a papok itt is egymásra tekintettek, suttogtak, egy név hangzott szájról szájra, majd csend állott be. A névtelen egyik paphoz fordult, s kérdezte: hol található a bibornok, mert, ugy mond, beszélni óhajt vele.

— Idegen vagyok, válaszolt a kérdezett, s körültekintve a kereszttartó káplánt szólította elő, ki a terem egyik sarkában épen társától kérdezősködött: Ő? Az a hirhedt? Mit akarhat vele? Térjünk ki neki! — Az általános csend közepett azonban oly hangosan szólították, hogy elő kellett lépnie; meghajolt az idegen előtt, várta, hogy ez mit parancsol, s ekközben nyugtalan kíváncsisággal a névtelen arczára tekintett de csakhamar lekapta, s a földre szegezte szemeit, s így állt néhány pillanatig, majd így szólt: Nem tudom, vajjon ő méltósága, vajjon most — — oly helyzetben — — teheti-e — — különben megyek, s meg tudom.

Erre kelleetlenül a szomszéd terembe lépett, hol a bibornok volt*).

*) Federigo Borromeo bibornok az eredetiben itt következő hosszadalmas életrajzát, mint a regény kevésbé érdekes és jelentéktelen részét, kihagytuk, s e kihagyásnak, azt hisszük, sem a „Jegyesek“ műbecse, sem az olvasó élvezete nem vallja kárát, s legfelebb csak a XXII. fejezet lett kurtább. A XXIII. fejezettel a fordítási hűség miatt nem olvastottuk össze. A ford.

XXIII. Fejezet.

Federigo bibornok az általa tartandó isteni tisztelt idejét várva időközben épen olvasgatott, mit minden szabad pillanatában tenni szokott, midőn a kereszttartó káplán izgatottan belépett.

— Ritka vendég, valóban ritka vendég érkezett, méltóságos úr!

— Ki? — kérdezte a bibornok.

— Senki más, mint — —, válaszolt a káplán, s az egyes szótagokat jelentőségteljesen megnyomva kimondta ama nevet, melyet mi nem mondhatunk meg olvasóinknak. Azután hozzá tette: Itt kívül áll saját személyiségében, s nem kíván kevesebbet, minthogy méltóságod maga elé bocsássa.

— Ő! szolt a bibornok lelkesülten, s becsapva könyvét felállt. — Jöjjön! Azonnal jöjjön! mondá.

— De — — veté ellen a káplán, s meg sem mozdult — de méltóságodnak tudnia kell, kicsoda ez az ember: átok alatt van, ő ama hirhedt — —

— S nem szerencse-e egy püspökre nézve, hogy ily embernek jut eszébe meglátogatni őt.

— De — — állhatatoskodott a káplán — — különben nem szólhatunk bizonyos dolgok felől; mert méltóságod mindjárt azt mondja: mende-monda; de midőn bekövetkezik a pillanat, azt hiszem kötelességem — — A buzgalom ellenségeket szerez, méltóságos úr; s biztosan tudjuk, hogy több gaz ficzkó hetvenkedett, miszerint egyszer majd — —

— Nos, mit tettek? szakítá félbe a bibornok.

— Állitom, hogy ez az ember a gyilkosokat szokta felbérelni, kétségbeesett, ki még dühösebb kétségbeesettekkel van összeköttetésben, s talán azért küldték ide, hogy — —

— Minő rend ez, szakította ismét félbe a bibornok káplánját, hogy a közlegény biztatja tábornokát — félelemre?

Aztán elkomorodott.

— Szent Károly — kezdé újra — ily esetben nem vitatkozott volna, vajjon elfogadjon-e ily embert, hanem futott volna fölkeresésére. Bocsásd be azonnal; már is hosszan váraoztattam.

A káplán kiment, s magában így szólt: Ez ellen nincs orvosság: valahol egy szent van mind megátalkodottan makacs.

A névtelenhez lépett, szemének egyik sarkával lehetőleg vizsgálta, vajjon minő ördögös fegyvereket rejteget felöltője alatt, s már fel akarta kérni, hogy mielőtt belép — — de nem volt bátorsága előállni kérelmével. — Ő méltósága várja uraságodat — szólt — sziveskedjék velem jönni. — S most, a sorfalat képező gyülekezeten a névtelen előtt áthaladva, jobbra balra pillantásokat vetett, melyek ezt jelentették: Mit akartok? Hát nem tudjátok ti is, hogy mindig saját akarata szerint cselekszik?

Midőn a névtelen belépett, a bibornok komoly és aggodalmas arcot öltve, de tárt karokkal lépett eléje, mint valamely várvavárt szeretett lény elé. A káplánnak távozást intett, ki engedelmeskedett.

A két férfiú egyideig szótlánul, s különböző indokból származó feszültséggel állott egymással szemben. A névtelen, kit inkább valamely megmagyarázhatatlan örjögés, mint megfontolt elhatározás birt ezen látogatásra, mint egy megdermedve állt, lelkében két ellentétes érzelem csatázott: a vágy, hogy belső gyötrelmeit csillapítsa, s a boszankodás, melyet amiatt érzett, hogy nyomorult, alázatos vezeklő gyanánt jött bűneit bevallani és ezen ember előtt esedezni. Nem talált, sőt nem is keresett szavakat. Hallgatott. Amint azonban a bibornok arczára tekintett, e férfiú iránti tisztelet parancsoló, de egyszersmind édes érzete mindinkább áthatotta lelkét, s ezen érzelem ép úgy enyhítette boszankodását, mint növelte bizalmát. A bibornok tekin-

tete annélkül, hogy megalázta volna szerénységre és hallgatásra kényszerítette a névtelent.

Federigo alakja valóban felsőbbséget tüntetett fel, mely azonban mégis vonzalmat keltett. Az első pillanatokban ő is a névtelen arcát vizsgálta átható, s a hosszas gyakorlat következtében az arcz vonásaiból olvasni tudó tekintetével, s ezen setét, dult vonások alatt oly valamit vélt megpillanthatni, mely a látogatás hirüladása alkalmával lelkében felcsillat reménysugarát élesztette.

— Ó, kiáltott fel lelkesülten, mily kedves látogatás ez! Mennyire hálás vagyok ön iránt ezen jó gondolatáért, habár tán némi panasza van is ellenem.

— Panaszom! kiáltott fel elbámulva a vendég; de a bibornok szavai s modora enyhítették benyomását, s örvendett, hogy a bibornok megtörte a jeget, s társalgást kezdett.

— Bizonyára szemrehányás rám nézve, hogy ön megelőzött, pedig már rég, s annyiszor meg kellett volna látogatnom önt.

— Engem — önnek! Tudja, ki vagyok? Jól megmondták nevemet?

— Nos, tán érezhetnék ily örömet, melyet bizonyára arczom is visszatükröz, ha valamely ismeretlen látogatását jelentették volna be? Ezen örömet ön szerzte nekem, ön, mondom, kit fel kellett volna keresnem, ön, kit annyira szerettem és sirattam, kiért annyit imádkoztam; ön, kit gyermekeim közül — pedig valamennyit szivemből szeretem — leginkább óhajtottam volna látni és ölelni, ha erre reményem leendett. Isten azonban — csak is Ő! — tud csudákat mivelni, s helyre hozza szolgálainak lanyhaságát és mulasztását.

A névtelen ezen meleg szavak hallatára megrendült. A bibornok e szavakkal már is a leghatározottabban megfelelt arra, mit a névtelen még ki sem mondott, de hogy kimondja, elhatározta; mély megindulása miatt azonban hallgatott.

— Nos? kezdé újra a bibornok. Jó hirt hoz, s

mégis eltüri, hogy oly hosszan sóvárogjak elbeszélése után.

— Jó hirt hozok? — Én? — A pokol forr lelkemben, s én hozok jó hirt? Mondja, minő jó hirt vár tőlem?

— Hogy Isten érintette szívét, s most hivévé akarja tenni.

— Isten! Isten! Isten! Ha látnám, ha hallanám Őt! Hol van ez az Isten?

— Ön kérdezi tőlem, ön? Kihez van jelenleg közelebb Isten, mint önhöz? Nem érzi Őt szive dobbanásában, mely zaklatja, kergeti, de egyszersmind édesgeti, a nyugalom, s vigasztalódás reményét kelti fel lelkében; mely vigasztalódás teljes és végtelen lesz, mihelyt Őt felismeri, vallja és imádja.

— Ó, valami dűlja, valami marczangolja szive-met! De hát ez-e az Isten, s ha az, mondja, mit fog velem művelni ez az Isten?

E szavakat kétségbeesetten ejtette ki, Federigo azonban ünnepélyes hangon, mint egy égi sugallatnatra, így válaszolt: Mit fog művelni veled Isten? Mit akar veled? Hatalma és jóságának csudáját akarja művelni rajtad; dicsőségének oszlopává akar tenni, minővé senki mást sem tehetne. Ha a világ már régóta panaszkodik ellened, ha ezren és ezren átkoznak (a névtelen összerázkódott, s egy pillanatig elbámult e szokatlan hangon, de még inkább elbámult, hogy boszankodás helyett inkább könnyebbülést érzett) mily dicsőségére leendesz Istennek! Ha magad kelsz ki saját életed ellen, ha magad vádolod önmagadat — Istent dicsőíted meg magadban! S mégis kérded, mit művelhet veled Isten? Mit tudhatom én szegény, hogy minő hasznodat veheti az Úr? Mit tehet viharos akaratoddal, rendíthetetlen kitartásoddal, ha azt szeretetre, lelkesedésre gyulasztja, s bűnbánatra indítja? S ki vagy te szegény ember, hogy azt hiszed, miszerint nagyobb gonoszságokat követtél el, mint melyeket isten általad jóvátehet? Mit művelhet veled Isten? Hát ha megbocsát, megment és a megváltás művét hajtja végre rajtad? Vajjon

nem volna-e ez nagyszerű és Hozzá méltó munka? — Ó, gondold csak meg, hogy nekem szegény, nyomorult ember létemre, büszkeséggel telik el lelkem, midőn üdvödért buzgólkodom, hogy (Ő tanum!) szívesen feláldoznám üdvödért még hátralevő életemet: mily nagy lehet az Ő szeretete, ki ezen bár hiányos, de bő érzelmet önti szívembe; mennyire szerethet, mennyire javadat akarhatja Ő, ki ezen lelkemet felemésztő lángot gyújtotta fel bennem!

Amint a bibornok ekként beszélt, arcza, tekintete, mozdulatai visszatükrözték szavainak értelmét. Hallgatójának rideg arcza eleintén csak a bámolat és figyelés hatása alatt engedett fel, majd a mély megindulás enyhe derüje volt látható azon; a névtelen szemei, melyeken még gyermek korában száradott fel az utolsó könny, megnedvesedtek, s midőn a bibornok beszédét bevégezte, a névtelen elfedte kezeivel arczát, hangos zokogásban tört ki, s ez a legvilágosabb válasz volt a bibornok szavaira.

— Nagy és jóságos Isten! kiáltott fel Federigo, szemeit és kezeit égfelé emelve — mit tettem én haszontalan szolgád, nyájadnak aluszékony pásztora, hogy ily nagy kegyelemben részesítesz, hogy ily örvendetes csuda tanujává teszesz!

Kinyújtotta karját, s a névtelen keze után nyult.

— Nem! nem! kiáltott fel ez — távozzék, távozzék közelemből; ne piszkolja be tiszta és áldott kezét. Nem tudja mind azt, mit e kéz elkövetett, melyet meg akar szorítani.

— Adja kezét, szólt Federigo s szeretetteljes erőszakkal megragadta a névtelen kezét. — Engedje megszorítanom e kezét, mely annyi hibát fog helyrehozni, s annyi áldást fog szórni, annyi szerencsétlent fog megvigasztalni, s melyet fegyvertelenül, békésen és alázattal fog ellenségeinek nyujtani!

— Ez sok, nagyon sok! szólt fuldokolva a névtelen. — Bocsásson, bocsásson el méltóságos úr; bocsásson el jó Federigo. Összesereglett nép, annyi jó, ártatlan lélek vár önre, annyian jöttek messze földről,

hogy egyszer lássák, egyszer hallják, s ön elhanyagolja azokat — — kiért? — —

— A kilenczven kilencz juhot elhagyhatjuk, választott a bibornok, ők biztosságban vannak a hegyen; most az eltévedtet istápolom. Azok a jó lelkek e pillanatban talán nagyobb örömet éreznek, mint amit egy szegény püspök látása szerezne nekik. Isten, aki könnyörületének csodáját mivelte önön, talán oly örömet kelt fel ama lelkekben, melynek még nem tudják indokát. A kívülálló nép lelkiileg tán tudtán kívül egyesül velünk, a sz. Lélek talán titkos részvétet keltett ez emberek szívében, kik most önért imádkoznak, hálaímát rebegnek, melynek ön a még ismeretlen tárgya.

A bibornok erre átölelte a névtelent, ki miután eleintén ellenállt, s ki akart szabadulni a bibornok karjai közül, szintén engedett a szeretet ezen szent háborgásának: ő is átölelte a bibornokot, s annak vállára tette megindultságtól remegő, átváltozott arcját. Forró könnyei Federigo mocsoktalan bitorát áztatták, míg ennek tiszta kezei a névtelen karjait fogták át, mely karok eddig csak az erőszak és árulás fegyverét hordozták.

A névtelen a bibornok ölelő karjai közül kibontakozva ismét elfedte kezével szemeit, s felkiáltott: Isten valóban nagy! Isten valóban jó! Most már ismerem magamat; látom gonoszságaimat: irtózom önmagamtól, s mégis — —! Mégis könnyebbülést, örömet, igen örömet érzek, minőt soha sem éreztem borzasztó életemben!

— Annak jele ez, hogy Isten szolgájává akarja tenni, lelkesíteni akarja, hogy bátor elhatározással kezdje meg új életét, melyben oly sokat kell jóvá tennie, helyre hoznia és megsiratnia!

— Én szerencsétlen! Mennyit, mennyit! — — Hány oly dolgot kell megsiratnom, melyet már nem tehetek jóvá! Szerencsére azonban vannak csak az imént megkezdett bünös vállalataim, melyeket félben hagyhatok, egyet pedig azonnal megszakíthatok, jóvátehetek, helyre hozhatok.

Federigo most még jobban figyelt, s a névtelen — a leirtaknál keserűbb szemrehányások közt — elbeszélte Lucia elrablását, a szegény lány rémületét, szenvedéseit, könyörgéseit, s mily őrzöngésbe hozták a lány siránkozásai, s végre, hogy Lucia még a várban van —

— Ó, ugy hát ne vesztegessük az időt, kiáltott fel Federigo a könyörület és aggodalom által egyaránt ostromoltatva. — Mily boldog ön! Ez Isten bocsánatának záloga! — Legyen megmentője annak, kinek romlását akarta előidézni. Áldja meg az Úr! Sőt már meg is áldotta! Tudja hova való ez a szegény meggyötört teremtés?

A névtelen megmondta Lucia falujának nevét.

— Nincs távol innét — szólt a bibornok. Áldásék az Isten, s talán — —. Erre az asztalhoz futott, s csengett. A kereszttartó káplán rémülten rohant be, először is a névtelenre, — de látva ennek átváltozott arcát, vörösre sirt szemeit, — aztán a bibornokra tekintett.

A bibornok kérdezte, vajjon az összegyűlt lelkészek közt van-e a ***-i lelkész?

— Itt van, méltóságos úr, válaszolt a káplán.

— Azonnal hívja be, s vele a helybeli lelkészt.

— Nincs itt a ***-i lelkész? kérdé a másik teremben összegyűlt papoktól a káplán.

— Itt van; de — —

— Ő méltósága és főtisztelendősége hivatja.

— Engem? szólt a tömegeből ugyanazon hang. Hogyan léphetek én ama szobába! folytatá a hang tovább, s ezuttal gazdája is kilépett a háttérből don Abbondio személyében, ki ugyancsak vontatva csoszogott előre, s arcza a rémület és kellemetlenség vegyes érzelmét tüntette fel. A káplán rosزالólag intett don Abbondionak, mire mindkét lelkészt megelőzve az ajtóhoz lépett, kinyitotta azt, s a lelkészeket bevezette.

A bibornok először is a helybeli lelkészt intette magához; röviden értesítette a dolog felől, s kérdezte, vajjon lehetne-e azonnal előkeríteni egy jóra való

asszonyt, ki hordszéken elmenne Luciáért a várba. A lelkész egyideig gondolkozott, s aztán kijelentette, hogy tud szerezni ily asszonyt; erre kiment. A bibornok most a káplánnak intett, s megparancsolta neki, hogy rendeljen elő egy hordszéket, gondoskodják lektikásokról, s nyergeltessen fel két öszvért. A káplán távozta után a bibornok don Abbondiohoz fordult.

— Tudatták velem — szólt don Abbondio lehető távol kerülve a névtelentől — hogy méltóságod szólni kíván velem; de azt hiszem, tévedés van a dologban.

— Épen nincs, válaszolt Federigo, sőt nagyon jó hírt közlök önnel, s vigasztaló, nagyon kellemes megbizást kap tőlem. Hitközségéből egy leány, kit elveszett gyanánt siratott, Lucia Mondella, feltaláltatott, s itt közel, ezen kedves barátom házában van. S ön e barátommal, s azon asszonynyal, kit a helybeli lelkész úr hoz ide, elmegy s visszahozza a szegény lányt.

Don Abbondio mindent elkövetett, hogy kellemtelen benyomását — mit mondok? — rémületét s elkeseredettségét elrejtse, melyet ezen megbizás támasztott benne. Mivel azonban ijedtében megnyuladt arcát nem tudta azonnal mosolygóvá átváltoztatni, legalább el akarta rejtteni azt, az által, hogy engedelmességének jeléül mélyen mélyen meghajolt, s csak azért egyenesedett ismét fel, hogy annál mélyebben hajolhasson meg a névtelen előtt, s oly ájtatos pillantásokat vetett jobbra balra, mintha mondta volna: Kezetekben vagyok; könyörüljete rajtam: *parcere subjectis*.

A bibornok kérdezte, vajjon vannak-e rokonai Luciának.

— Közeli rokona, kivel együtt él, csak egy van neki, s ez anyja, válaszolt don Abbondio.

— S ez otthonn van?

— Otthonn, méltóságos úr.

— Mivel a szegény lányt nem lehet oly gyorsan haza küldeni, öröme leend, ha anyját azonnal elhozatjuk. Ha tehát a helybeli lelkész úr nem tér vissza addig, mig templomba megyek, sziveskedjék megmon-

dani neki, hogy szerezzen kocsit, vagy lovat, s küldjön valamely értelmes embert Lucia anyjáért.

— Talán én mennék érte? szólott don Abbondio.

— Nem, nem ön; önt már más szivességre kértém fel.

— Csak azért mondtam — szabadkozott don Abbondio — hogy a szegény anyát jó lenne előkészíteni. Nagyon érzékeny asszony — —

— Ez okból kérem önt, figyelmeztesse a lelkészurat, hogy alkalmas egyént küldjön. Önre másutt nagyobb szükség van. — A bibornok erre a névtelenhez fordult. Ne higgye — mondá neki szinte bizalmas hangon — hogy meglepszem mai látogatásával. Nemde visszatér ezen derék lelkész társaságában?

— Ha visszatérek-e! válaszolt a névtelen. — Ha elüzne magától ajtajánál maradnék, mint koldus. Szükségem van rá, hogy önnel beszéljek, hogy beszédét hallgassam, hogy lássam! Szükségem van önre.

Federigo megfogta, s megszorította kezét.

— Lesz szives tehát megörvendeztetni azzal, hogy velünk ebédel? szólott. — Várok önt. S addig is megyek imádkozni, s a néppel egyetemben hálát adni Istennek.

Don Abbondio a látottak és hallottak miatt elképedt bámulatában, s csaknem magán kívül nézett a távozni készülő bibornokra. Federigo azt hívén, hogy a lelkész talán mellőztetése miatt szomorkodik, hozzá fordult és szeretetteljes mosolylyal mondá: Lelkész úr, ön mindig velem van jó Atyánk házában; de ez — — de ez perierat et inventus est.

— Ó, mennyire örülök rajta! szólott don Abbondio, s mélyen meghajolt a bibornok és a névtelen előtt.

Az érsek elől ment; ki akarta nyitani az ajtót, melyet azonban kívülről a szolgák feltártak, s a csodálatos pár megjelent a külső szobában, összegyűlt papok kíváncsi tekintete előtt. Az ajtó keretében megjelent két arczon a megindulás különböző, de egyen-

löen mély kifejezése volt látható. Utána don Abbondio lépett ki: ő rá senki sem tekintett.

Midőn a terem közepére értek, egyik oldalajtón belépett a bibornok szolgája, s jelentette, hogy a káplánnak adott rendeletek végre vannak hajtvva. A bibornok még egyszer kezet fogott a névtelennel, s így szólt: Várom önt! — Azután don Abbondiot üdvözlés és a templomra nyíló ajtó felé indult. A papok követék: don Abbondio és a névtelen magukra maradtak.

Don Abbondio illőnek találta valamely társalgást kezdeni. — De — mit mondjak neki? — gondolá. Még egyszer mondjam: örülök. De minek örülök? Talán annak — mondjam — hogy eddig gazember volt, s végre elhatározta, hogy becsületes emberré lesz, mint mások? Szép bók! S vajjon igaz-e, hogy — ily rögtön! — becsületes emberré lett? Annyi hazug tüntetés fordul elő a nap alatt — — s annyiféle okból! Mit tudom én? És mégis vele kell mennem! Ama várba! Ki jövendölhette volna meg ezt még csak ma reggel is! Ha ép bőrrel menekülök, lesz mit hallanom Perpetuától, hogy erőnek erejével jöttem ide, mert itt nem volt rám szükség. — Ó, én szerencsétlen! — De mégis csak kellene valamit mondanom neki. Épen ki akarta nyitani száját, midőn az érsek szolgája a helység lelkészével belépett jelentve, hogy az asszony már a hordszékben ül. Don Abbondio a szolgálhoz lépett.

— Legalább békés természetű barmot adjon alám, mert őszintén megvallom, nem vagyok valami jó lovas.

— Gondolhatja, válaszolt a szolgál futólagos mosolylyal, a titkár öszvére, ő pedig tudós.

— Jól van — — válaszolt don Abbondio.

A névtelen, ki előre sietett, az ajtóban megállt, hogy megvárja don Abbondiót, s midőn bocsánatotkérő kifejezéssel arczán utána sietett, a névtelen meghajolt előtte, előre bocsátotta, s mivel ezt a névtelen udvarias és alázatos módon tette, a szegény meggyötört lelkész némileg kezdett kibékülni sorsával. Midőn azonban az udvarra lépett, olyasmit látott, mi megsemmisítette örömét. A névtelen ugyanis a sarokból felvette karabélyát,

egyik kezeivel annak csövét, a másikkal sziját fogta meg, s ügyes mozdulattal, mintha hadgyakorlaton volna, vállára vetette.

— Jaj, jaj nekem! gondolta don Abbondio. Mit akar ezen öldöklő eszközzel? Szép bűnbánat, szép veszeklés! S ha útközben visszatér régi bogara? — Ó, mily megbizás! Ó, mily megbizás!

A névtelen a számára kijelelt öszvérre ült.

— Hát ez nem valami ugráncsi? kérde a szolgától saját öszvéreire vonatkozólag don Abbondio, s a kengyelbe tett lábával ismét a földre lépett.

— Bátran felülhet; valóságos bárány.

Don Abbondio erre a szolgálta által támogattatva felkaposzkodott a nyeregbe.

A lektikás biztatására a hordszéket vivő két öszvér, s az egész társaság útnak indult.

A falun kívül, a mezőségen, hol a hegyek közt csavargó út egészen néptelen volt, don Abbondio lelkére setét fátyol borult. Senkire sem tekinthetett bizalommal, mint a lektikásra, kinek, mivel a bibornokot szolgálta, bizonyára becsületes embernek kellett lennie. Itt ott találkoztak emberekkel, sőt csoportokkal; ezek azonban a bibornokhoz siettek. A bibornok „barátjával most inkább, mint valaha, szeretett volna beszélgetést kezdeni, de látván hogy ez mélyen elmerült gondolataiba, elment kedve a kísérlettől. Kénytelen volt tehát önmagával kezdeni társalgást.

A névtelen arcza körülbelül ugyanazon tünemény volt látható, mint mikor vihar idején a felhők elvonulnak a nap előtt: majd elborult, majd kiderült az, amint setét gondolatait a remény derüje váltotta fel.

Most a völgybe értek. Mily érzelmei támadtak most a szegény don Abbondionak! E hirhedt völgyben volt, melyről oly sok borzasztó dolgot hallott, a hirhedt rablókat, Olaszország brávóinak virágait, e rettenhetetlen, könyörületet nem ismerő embereket most színről színre láthatta, az út minden fordulatánál kettesével, hármasával találkozott velök. A brávók alázatosan üdvözölték ugyan urokat, de e setét arcok, tuskés

bajuszok, vad tekintetek úgy tüntek fel don Abbondio előtt, mintha tulajdonosaik azt kérdenék: mikor tekerjük ki nyakát ennek a papnak? Ezen rémképek annyira szorongatták don Abbondiot, hogy kétségbeesésének egyik setét pillanatában e szavakat intézte önmagához: Ha összeadtam volna őket, sem szenvedhetnék többet!

Áthaladtak a rosz éjhez czimzett korcsma előtt. Brávók álltak a küszöbön, kik alázatosan köszöntötték a névtelent, s kíváncsian tekintettek társára és a hordszékbe. Nem tudtak mit gondolni; már a névtelen távozása is felettébb különös volt, visszatérése pedig még különösebb. Kérdezték magukban, vajjon zsákmányt hoz-e urok? S hogy tehetett arra szert egy-maga? A bravók csak néztek, néztek, de egyik sem mert mozdulni, mivel uroknak egy pillantása ezt parancsolta nekik.

Felkapaszkodnak a meredeken, a várkastély elé érnek. A várkastély előtti téren és a kapuban álló bravók jobbra balra visszavonulnak, hogy helyet adjanak. A névtelen megsarkantyuzza öszvérét, a hordszék elé kerül, int a lektikásnak és don Abbondionak, hogy kövessék; bevágat az első udvarba, innét a másodikba; a kis ajtó felé tart, a bravót, ki odasietett, hogy kengyelét tartsa, egy intéssel helyére szegzi, s így szól neki: Állj meg ott, senki se közeledjék. — Legurik öszvéréről, melyet gyorsan valamelyik rácshoz köt, a hordszékhez siet, a becsülő asszonyhoz hajol, ki épen félrévonta a hordszék ablakának függönyét. — Vigasztalja meg azonnal — szól neki susogva — értesse meg vele azonnal, hogy szabad, s barátai közt van. Isten megfizeti fáradságát. — Most int a lektikásnak, hogy nyissa ki a hordszék ajtaját, s aztán don Abbondiohoz lépve, ennek szintén susogva így szól: Lelkész úr nem kérek bocsánatot fáradságáért; a szegény leány, s Annak kedvéért fáradozik, ki jól megszokta fizetni tartozását.

Erre egyik kezével az öszvér zablyáját, másikkal a kengyelt fogta meg, s don Abbondiot lesegítette.

A névtelen arcza, szavai, modora a szegény lelkeszt végre felbátorították. Melléből nagy sóhaj szakadt ki, mely az utazás alatt nőtt, fel s alá futkozott don Abbondio belsejében annélkül, hogy kijárást talált volna. A névtelenhez fordult, s alázatoskodó hangon válaszolt: Valóban? De, de, de, de — —!

Végre letámolgott öszvéréről. A névtelen ezt is megkötötte, meghagyta a lektikásnak, hogy várakozzék, kinyitotta az ajtót, belépett, bevezette a lelkeszt és a jó asszonyt, előttük ment a lépcső felé; mindhárman szóltanul mentek fel.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XXIV. Fejezet.

Lucia csak az imént ébredt fel, s ébredésének első pillanataiban kinos erőfeszítést tett, hogy valóban felébredjen, s rémes álmképeit elválassza a valóságnak, a lázas agy képzelmeihez hasonló emlékei és képeitől. Az öreg cseléd azonnal hozzá lépett, s kellenül alázatos hangján megszólítja.

— Ó, tehát aludt? Az ágyban tölthette volna az éjet, annyiszor felszólítottam az este. — Mivel pedig nem kapott választ, könyörgő hangon — melyen azonban boszankodás csillámlott át — így folytató : Egyék végre, legyen esze. Ó, milyen makacs ön! Hisz csak kell ennie. S aztán, ha az úr haza jó, én szenvedjek?

— Nem, nem! Távozni, anyámhoz akarok menni. Gazdája megígérte, megmondta : holnap reggel. Hol van gazdája?

— Távozott, de azt mondta, hogy csakhamar visszatér, s mindent megtesz, mit ön akar.

— Ezt mondta? Ezt mondta? Jó, tehát anyámhoz akarok menni : azonnal, azonnal!

S ime a szomszéd teremből léptek zaja hallatszik, majd kopognak. Az öreg cseléd az ajtóhoz szalad, s kérdi : Ki az?

— Nyiss ajtót, szólt kívülről alázatosan az ismert hang. Az ajtó kinyílt, s először is don Abbondio lépett be a jó asszonynyal. Lucia elbámul, közelebb megy, figyelmesebben szemléli a papot : ő, nem ő! Végre felismeri don Abbondiot, s bámulatában kimeresztve szemeit, mint elbűvölt áll a lelkész előtt. A jó asszony Luciához közeledik, s áhitatosan szemlélve őt megfogja kezeit.

— Ó, szegény, szegény lány, jőjj velünk, szólt Luciához.

— Ki vagy? kérde Lucia, de be sem várva a feleletet, don Abbondiohoz fordult, ismét szemlélte őt, s felkiáltott: Ó az, ő az! A lelkész úr? Hol vagyunk? — — Ó, én szerencsétlen, nem vagyok eszemen!

— Valóban én vagyok, válaszolt don Abbondio. Bátorság! Látod? Azért jöttünk, hogy magunkkal vigyünk. Én vagyok, lelkészed, egyenesen azért jöttem, lovagoltam — —

Lucia most egyszerre visszanyervén erejét, bátran felegyenesedett, ismét a két vendégre tekintett, s felkiáltott: Valóban a szent szűz küldötte önöket!

— Azt hiszem, csakugyan ő küldött bennünket, válaszolt a jó asszony.

— De hát csakugyan távozhatunk, valóban elmehetünk? kérde Lucia halkán, s félelem és aggodalomteljes pillantást vetve maga körül. — S ezek az emberek? folytatá félelem és borzadálytól görcsösen vonagló ajkakkal — s a vár ura — —! azon ember — — Igaz ugyan, megigérte — —

— Ő is velünk jött, válaszolt don Abbondio, s kívül várakozik. Siessünk, ne várakoztassunk oly urat — —

A névtelen ezen emlegetését hallva felnyitotta az ajtót, s előre lépett. Lucia, ki csak egy perczczel előbb még óhajtotta látni, sőt senkiben másban nem levén reménye a világon, egyedül őt óhajtotta látni, mióta baráti arczokat látott, s baráti hangokat hallott, ezen ember láttára, nem nyomhatta el borzongását, meg-rázkódott, elfojtá lélekzetét, a jó asszonyhoz simult, s ennek keblébe rejté arczát. A névtelen ezen arcz lát-tára, melyre már az este sem mert tekinteni, s mely a hosszas szenvedés, böjt stb. miatt sápadttá, fonyadtá lett, az ajtóban állva maradt, midőn pedig Lucián a rémület eme jeleit vette észre, lesütötte szemeit, még egy pillanatig mozdulatlanul és hallgatva állt, majd válaszolva arra, mit Lucia nem mondott ki, így kiáll-tott fel: Igaz! Bocsásson meg!

— Önt kiszabadítani jön; többé nem a régi, jó

emberré lett; hallod, ki kér tőled bocsánatot? sugta a jó asszony Lucia fülébe.

— Nos, lehet még többet mondani? Ej, fel a fejjel! Ne légy gyermek, sietnünk kell, — szólt don Abbondio. Lucia felegyenesedett, a névtelenre tekintett, s látva annak lehajtott fejét, zavart tekintetét, a vigasz, hála és szánakozás vegyes érzelme támadt fel benne.

— Ó, uram, mondá, Isten jutalmazza meg a könyörületéért!

— S önt százszorosan azon boldogságért, melyet e szavai okoznak nekem.

Erre megfordult, az ajtóhoz közeledett, s legelől ment ki. Az új életre kelt Lucia a jó asszony karján követte őt; don Abbondio most is utolsó volt. A névtelen felnyitotta a hordszékajtáját, s majdnem félénk udvariassággal (mindkettő egészen ujdonat új tulajdonsága volt) megfogta Lucia karját, a hordszékbe segítette őt, s utána a jó asszonyt. Most don Abbondiot segítette öszvérére.

— Ó, mily kegy! szólt don Abbondio.

A kis csapat visszaindult. A várban senki sem tudott a gazda átváltozásáról, sőt még csak nem is gyanított senki ilyesmit.

A jó asszony megmondta Luciának azon helység nevét, a hova mennek.

— Igen? szólt Lucia, ki tudta, hogy e helység nincs távol falujától. — Ó, legszentebb szüzanya, köszönöm! Anyám! Anyám!

— Azonnal érte küldünk, mond a jó asszony, ki nem tudta, miszerint már érte küldtek.

— Igen, igen. Isten megfogja jutalmazni — — S ön kicsoda? Hogyan jött ide — —

— Lelkészünk küldött ide — válaszolt a jó asszony — mivel a vár ura — Isten meglágyította szivét (áldassék neve!) — falunkba jött, hogy a bibornokérsek úrral beszéljen (e szent ember ugyanis meglátogatott bennünket). Megbánta bűneit, meg akarja javítani magát; bevallotta a bibornoknak, hogy egy szegény

lányt, önt, más valakivel, akit a lelkész úr nem nevezett meg előttem — egyetértve elrabolgatott.

Lucia feltekintett az égre.

— Ezt ön is tudja, folytatá a jó asszony. — Elég az hozzá, hogy a bibornok úr azt gondolta, mivel leány forog szóban, asszonyt kell melléje adni, s megbizta a lelkész urat, hogy keressen e célra egy asszonyt, s a lelkész úr szives volt engem felkeresni — —

— Ó, az Úr megfogja jutalmazni jóságát!

— Mit mond, szegény lányom? — A lelkész úr meghagyta, hogy bátorítsam és vigasztaljam, s értésére adjam leányomnak, hogy az Úr csudálatosképen szabadította meg — —

— Ó, valóban csudálatos módon; a szent szűz közben jártára.

— Ne busuljon tehát, bocsásson meg annak, ki ellene vétett, s elégedjék meg azzal, hogy Isten könyörült lányomon; sőt imádkozzék a szegény bünösért. Igy nemcsak érdemet szerez, hanem szive is megkönnyül.

Lucia egy intésével beleegyezését jelezte.

— Derék leányzó! folytatá a jó asszony. — S mivel a falujokbeli lelkész is nálunk volt (annyi pap-ság gyült össze a vidékről, hogy négy nagy misét lehetne egyszerre tartani) a bibornok úr őt is elküldte, de nem sok hasznát vettük. Már hallottam, hogy nem sokat érő ember, de most saját szememmel láttam, hogy tehetetlenebb jó magával, mint a tojásbeli csirke.

— És az — — kérdé Lucia — az, ki megjavult — — ki ő?

— Hogyan? Hát nem tudja?

Megnevezte.

— Ó, könyörülő Isten! kiáltott fel Lucia. E nevet hányszor hallotta borzalommal, oly pokoli dolgokkal kapcsolatban említeni, melyekben e név gazdája vitte a főszerepet. S most a gondolat, hogy ez ember hatalmában volt, megdermesztette a vért ereiben.

— Ó, könyörülő Isten! kiáltott fel koronként.

— Valóban nagy könyörületet tanusított az Isten

lányom iránt, szólt a jó asszony. A fél világ vigasztalódást fog érezni ez esemény miatt. Hány embert tartott eddig folytonos rémületben, s most, mint a tiszteendő úr mondja — — de hisz csak rá kell tekinteni, s mindjárt látja az ember, hogy szentté változott!

Lucia erre kimerülten hanyatlott a hordszék mélyedésébe, s mintegy álomba merült. A jó asszony most nem háborgatta többé.

Don Abbondiora nézve a visszatérés nem volt ugyan borzalmas, de azt kéjutazásnak sem lehetett volna nevezni. Jelen aggodalmi és a jövő setét képei most is eléggé meggyötörték a félénk papot. — Mit szól majd ehhez don Rodrigo? kérde magában. E fel-sülés, elképzelem milyen dühbe hozza. Csak most lesz igazán sátánna! Megtudja, hogy én is részt vettem benne! Ha már akkor nyakamra küldte azt a két ördögszülte ficzkót, mit fog tenni most! — Ó, látom, hogy utolsó éveimet rosszul végzem be!

Ily gondolatok közt érkezett meg don Abbondio a faluba. Az isteni tisztelet még nem ért véget. Don Abbondio most végrehajtotta, mit útközben már elhatározott: amint leszállt öszvéréről a lehető legalázatosabb hajlongások közt ajálotta magát a névtelennek, s felkérte, hogy mentse ki a bibornok ő méltóságánál, mert sürgős ügyek miatt vissza kell térnie plébániájába. Felkereste lovát (botját nevezte így), melyet a gyűlés-terem egyik zugában hagyott, s útnak indult. A névtelen a bibornok visszatértét várta.

Lucia, kit a jó asszony a saját házába vitt, most már némileg visszanyerte erejét s rendes kedélyhangulatát és szokásból, vagy a rend és szemérem iránti természetes hajlamának engedve, szédült ruházata rendbehozásához látott. E munka alatt kezei az olvasóba akadtak, melyet a mult este keblébe rejtett; rátekintett, s most zivatar támadt fel lelkében: fogadalmának, a kiállott aggodalmak által elhomályosított emléke most egyszerre egész világosan jelent meg lelki szemei előtt. Alig egy pillanattal előbb visszanyert ereje ismét elhagyni készült őt, s ha ártatlan, lemondás-

és bizalomteljes életében nem talál ótalmat levertsége kétségbeeséssé fokozódott volna. Viharzó gondolatai nem testesültek meg szavakban; az első határozott szavak, melyek eszébe jutottak, ezek voltak: Ó, én szerencsétlen, mit tettem!

De alig támadt benne e gondolat, már is megremült miatta. Azon körülmények, melyek közt fogadalmát tette: halálos aggodalma, a menekülés reménytelensége, buzgó imádsága, igaz és teljes meggyőződése, melylyel fogadalmát tette, mind mind eszébe jutottak. S most a menekülés után megbánni ígérését: ez szentségtörő hálátlanság, Isten és a szent szűz elleni áruság gyanánt tünt fel előtte. Azt hitte, hogy e hálátlanság új és még iszonyubb szerencsétlenségekbe fogja dönteni, melyekből most már imádsága árán sem fog kimenekülhetni. Szégyelte és iparkodott megtagadni pillanatnyi megbánását. Áhitattal vette kezébe olvasóját, megújította fogadalmát, s érzékeny fohászszal kérte Istent, hogy fogadalma megtartásához adjon neki erőt, s távoztasson el tőle minden gondolatot és alkalmat, melyek habár nem is birnák fogadalmának megszegésére, mégis megingathatnák őt. Renzonak visszatérés reménye nélküli távozása, a távolság, mely az előtt oly végtelenül leverő volt rá nézve, most a gondviselés intézkedése gyanánt tünt fel előtte. E gondolat egy másik gondolatnak adott kezet, Lucia azt hitte ugyan is, hogy ugyanazon gondviselés, művét teljesen befejezendő, módot fog találni arra nézve is, hogy Renzo lemondjon róla, s ne gondoljon többé rá — — E gondolatot kereste, de alig találta meg, már is szédült tőle. A szegény leány érezve, hogy szívének minden dobbanása fogadalmának egy-egy megbánása, ismét, az imához menekült, ismét megerősítette fogadalmát, ismét folytatta a szive elleni harczot, melyet úgy végzett, mint a levert, nem mondom megölt ellenségen diadalt aratott, de kifáradt és sebekkel terhelt győző.

Most egyszerre közeledő léptek s vidor felkiáltások zaja hallatszott. A család tért vissza a templomból. Két kicsi lány, s egy fiu lép be; mindhárman

kiváncsian szemlélik Luciát, s aztán anyjukhoz futnak, s jobbról balról belé csimpeszkednek. Egyik kérdezi az ismeretlen vendég nevét, jöttének okát, a másik a látott csodadolgokat akarja elbeszélni, a jó asszony azonban valamennyit elnémitotta közbe szólásával: Csitt!

Nem sokára a falu lelkésze is oda jött, s mondta, hogy a bibornok tudakozódik általa Lucia felől, egyszerűs mind értesítette Luciát, hogy az érsek még a nap folytatában látni akarja őt.

— S anyád még nem érkezett meg? kérde Luciától.

— Anyám! kiáltott fel ez, s midőn hallotta a lelkésztől, hogy az érsek elküldött Lucia anyjáért, a szegény lány kötényével fedte be arczát, sirt, sirt, zokogott, könnyei még a lelkész távozta után is hosszú ideig folytak. Miután nagy megindulása kissé csillapodott, s nyugodtabban gondolkozott, a szegény leánynak eszébe jutott, hogy ezen új örömért, anyja viszonzlásának öröméért, melyet pár órával előbb még csak nem is remélhetett, ama rettenetes órában szintén imádkozott, s azt mintegy fogadalmának feltételévé tette. „Vezess szabadon vissza anyámhoz“, mondá akkor, s most ezen szavakra világosan emlékezett. Most inkább mint vala feltette, hogy megtartja ígétét, s ismét, még keserűbben megbánta ama felkiáltását, mely eszmélésének első pillanatában kicsuszott szájából: Én szerencsétlen!

Agnes midőn emlegették már nem volt messze, s a kocsi nem sokára megállt a ház előtt. Lucia rohamosan felugrott, Agnes leszállt a kocsiból, a szobába rohant: egymás karjai közt voltak.

Az ölelkezés és sirás első rohama után Agnes Lucia sorsát akarta részletesen megismerni. Lucia fájdalmas arczczal kezdett az elbeszéléshez. De mint az olvasó tudja, e történetnek minden apró részletét senki sem tudhatta, s így Lucia előtt is több körülmény homályos, megmagyarázhatatlan volt. Főleg azt nem tudta megfejtetni, miként várakozhatott az utcán ama

borzasztó kocsi épen akkor, midőn neki épen esetleg ki kellett mennie a kolostorból. Az anya és leánya ezer feltevést említett, de egyik sem találta el, sőt még csak meg sem közelítette a valót.

Ami a cselszövény főintézőjét illeti, mindkettő tisztában volt, hogy az nem lehetett más, mint don Rodrigo.

— Ó, fekete lelkű! kiáltott fel Agnes. — Ó, pokol tüze te! De ütni fog a te órád is. Isten érdemed szerint fog megjutalmazni, s akkor tapasztalni fogod te is —

— Anyám! szólt közbe Lucia, ne jövendelj neki, ne jövendelj senkinek se szenvedést! Ha tudnád, mi az: szenvedni! Ha tapasztaltad volna! Nem, nem! Kérjük inkább érte Istent és a szent szüzet, hogy lágyítsa meg szivét, mint ama másik úr szivét meglágyította, ki pedig sokkal gonoszabb volt nála, s most mégis valóságos szent.

Lucia történetének elbeszélését kénytelen volt ismételten megszakítani, oly fájdalmasan hatott rá kegyetlen emlékeinek felujtása; többször kijelentette, hogy nem képes tovább folytatni elbeszélését, melynek el-elejtett fonalát csak könyezve és akarata ellenére vette ismét fel. Midőn azonban elbeszélésének bizonyos pontjára, a fogadalomra került a sor, egészen más érzelem tartóztatta fel. Félt, hogy anyja majd oktalanság és elhamarkodásról vádolja, vagy, mint az esketési ügyben történt, kissé tág lelkiismeretével áll elő, s el akarja hitetni vele, miszerint fogadalmát erőszak befolyása alatt tette. Elpirult a gondolatra, hogy anyja tán bizalmasan, tanácskérési szándékból elbeszélhetné egy két ismerősének, s így köztudomásra jutna fogadalma. Ezen kívül szégyelt, kimagyarázhatatlan érzelem következtében vonakodott még anyja előtt is fel-
emliteni azt. Mindezen okok eredménye volt, hogy Lucia ama fontos körülményt elhallgatta, feltevéen magában, hogy először Cristoforo atyának fogja megvallani. Hogy elbámult tehát, midőn Cristoforo atya felől kérdezősködve, azon választ nyerte, miszerint Cristoforo.

atyát elküldték messze — messze, isten tudja micsoda nevű városba.

— És Renzo? kérde Agnes.

— Nemde, megmenekült? szólt Lucia.

— Bizonyosan menekült, mert mindenki állítja.

Bizonyosan mondják, hogy a Bergamo tájára ment, de tartózkodási helyét ki sem mondhatja meg, s ez ideig még semmi hirt sem adott magáról. Kétségkívül nem volt módjában.

— Ha sikerült menekülnie, áldassék az Úr! válaszolt Lucia, s iparkodott más tárgyra terelni a társalgást. Ezt azonban egy váratlan körülmény teljesen megszakította: a bibornok-érsek lépett be.

— Ő az? kérde a bibornok az utána belépő lelkésztől, s mivel ez igenlőleg bólintott, Luciához lépett, ki anyjával együtt meglepetésében mozdulatlanul és szótlánul állt. A bibornok hangja, arcza, viselete, de főleg Federigo szavai csakhamar felbátorították a szegény nőt.

— Szegény leány — szólt Federigo — Isten akarta, hogy nagy megpróbáltatást állj ki; de egyszersmind megmutatta, hogy nem feledkezett meg, nem fordította el rólad szemeit. Ismét kiszabadított, s áltad nagy dolgot mivelt, nagy könyörületet gyakorolt egy bünösön, s egyszersmind sokakat megvigasztalt.

— Minden papnak ilyennek kellene lennie, minő méltóságod — véle Agnes — hogy inkább pártolnák mintsem bajba ejtsék a szegényeket, hogy a saját bőrüket megmentsék. — Agnes don Abbondiora czélezott.

— Mond ki egészen gondolatodat, szólt a bibornok, beszélj nyiltan.

— Azt akarom mondani, hogyha lelkész urunk teljesítette volna kötelességét, nem jutottunk volna ennyire.

Mivel pedig a bibornok megújította kérését, hogy körülményesebben beszéljen, belezavarodott mondókájába, mert oly történetet kellett elbeszélnie, melyben ő is bizonyos szerepet játszott, s e szerepét senki, de fő-

leg ily előkelő egyéniség előtt nem akarta rajzolni. De csakhamar kitalálta módját, miként segítsen magán: elbeszélte, hogy történt az összekelés elhatározása, miként tagadta meg don Abbondio az esketést, nem feledkezett meg elmondani, hogy don Abbondio a főnököket hozta fel ürügyül (ó, Agnes!); azután áttért don Rodrigo merényletére, elmondta, miként értesítették őket, s miként menekültek.

— Igen — végzé — menekültünk, de csak azért, hogy uj bajba kerüljünk. Ha a lelkész úr az ügyet őszintén előmondta és szegény gyermekeimet összeadta volna, titokban mindnyájan távoztunk volna, messze, messze, úgy hogy még a madár sem tudott volna rólunk hirt mondani. Így azonban időt vesztettünk, s történt ami történt.

— A lelkész urat ezért számadásra vonom, szolt a bibornok.

— Ne tegye, ne tegye, méltóságos úr — mond Agnes — nem azért szoltam; ne pirongassa meg, mert ami történt, már ugyis megtörtént. Különbem sem használna: ő már csak ilyen: hasonló esetben ismét hasonlóképen cselekednék.

Lucia azonban nem elégedett meg ezen felületes elbeszéléssel, hozzá tette: mi is rosztat követtünk el, látszik, Isten nem akarta, hogy sikerüljön összekelésünk.

— Minő rosztat követhettél el, szegény leányom te? kérdé Federigo.

Lucia nem törődve anyjának tiltakozó szempillantásaival elbeszélte miként törtek don Abbondio házára, s így végezte: mi is rosszul jártunk el, s Isten megbüntetett bennünket.

— Fogadd nyugodtan az Ő kezéből kiállott szenvedéseidet, szolt Federigo, s örülj, mert ki örülhet és remélhet jogosabban, mint az, ki szenvedett, s mégis magát vádolja?

A bibornok erre kérdezte: hol van Lucia jegyese? s hallva Agnestől (Lucia fejét lehajtva, szemeit lesütve, némán állt előtte), hogy elmenekült, bámulatát és nem-

tetszését fejezte ki, s Renzo menekülésének oka iránt kérdezősködött.

Agnes tőle telhetőleg elbeszélte azon néhány részletet, melyet Renzo menekülésére vonatkozólag tudott.

— Hallottam ezen ifju feiől — szolt a bibornok — de miként vehetett volna ily leányt nőül oly ember, ki efféle ügybe bonyolódott?

— Derék ifju volt, mondá Lucia elpirulva, de biztos hangon.

— Nagyon is békéstermészetü ifju volt, tette hozzá Agnes. — Bárkitől, akár a lelkész úrtól is megkérdezheti méltóságod. Ki tudja, minő hálót vetettek ki neki, s minő cselszövénynyel vették körül. A szegényeket könnyen lehet zsványok gyanánt feltüntetni.

— Nagyon igaz — szolt a bibornok — bizonyosan értesülést fogok szerezni felőle. — Renzo nevét kis emlékkönyvbe írta.

Erre távozott, s így szolt: Az Úr áldása legyen e házon.

Nem fejezhetjük be e nap történetét annélkül, hogy röviden meg ne említsük, miként végezte a napot a névtelen.

A várába visszatérő névtelent most megelőzte megtérésének hire. E hir a völgyben gyorsan elterjedt, mindenkit bámulatba, zavarba ejtett, mindenki suttogva adta tovább azt. A névtelen az első brávóknak és szolgáknak (ez különben egyre ment ki), kikét megpillantott, intett, hogy kövessék; e parancsról egyik brávó a másikat értesítette. Valamennyi új bámulattal, de régi alázatosságával követte a névtelent, ki mindinkább növekvő kíséretével megérkezett a várba.

— Menjetek a nagy terembe, s várjatok rám, szolt a brávóknak, s nyergében ülve szemlélte a csapat elvonulását. Azután leugrott, barmát maga vezette az istállóba, s oda ment, hol várták. Beléptekor a zaj lecsillapodott, mindenki a terem egyik részére vonult vissza, a névtelen számára nagy tér maradt szabadon. Mintegy harminczan lehettek.

A névtelen felemelte kezét, hogy mintegy fen-

tartsa a beléptekor támadt csendet. Azután feltartott fejével szolgálai fölött kimagasadva kezdé: Hallgassatok mindnyájan és senki se szóljon, hacsak nem kérdezem. Fiaim! azon út, melyen eddig haladtunk, a pokolba vezet. Nem akarlak megróni benneteket, én, ki mindnyájatok előtt jártam, ki mindnyájatoknál gonoszabb vagyok. Hallgassátok, amit mondani fogok. A könnyűrűlő Isten életem megváltoztatására birt; megváltoztatom, sőt már megváltoztattam életemet: változtassátok meg ti is életeteket. Tudjátok, s jegyezzétek meg tehát, hogy kész vagyok inkább meghalni, mint Isten szent törvényei ellen véteni. Mindegyitöket felmentem gonosz parancsaim teljesítésének kötelessége alól. S jegyezzétek meg hasonlóképen, hogy jövőre az én szolgálatom és védelmem alatt egyitök sem követhet el rosztat. A ki, ezen feltétel alatt itt marad, fiam gyanánt tekintem, s utolsó falat kenyereimet is megosztom vele. Ki nem marad, zsoldjának utolsó részletét is kikapja, sőt ajándékot is adok neki ráadásul, s aztán mehet, de többé be ne tegye ide lábát, hacsak életét meg nem változtatja. Ez utóbbi esetben azonban szivélyes fogadtatásra talál. Gondolkozzatok az éjjel: reggel egyenkint hivatni foglak, s megkérdezlek benneteket. Akkor új rendeleteket adok. Most térjen vissza kiki rendes állomására. Isten, ki engem oly nagy könnyörületében részesített, jó gondolatokat fog sugolni lelketekbe.

A névtelen itt elhallgatott: a brávók némán maradtak. Bármennyi zürzavaros gondolat viharzott is bennök, arcuk nem árulá el ezen belső harczot. Megszokták urok szavát oly szilárd akarat nyilatkozatának tekinteni, mely ellen mit sem lehetett ellenvetni, s urok hangja most azt jelezte, hogy ezen vasakarat megváltozott ugyan, de nem gyengült meg. Egyiknek sem jutott eszébe őt, mivel megtért, közönséges ember gyanánt tekinteni. Szentnek, de oly szentnek tekintették, kit felemelt fővel, s kezét karjának markolatán tartva festenek le. Többen (főleg azok, kik jobbágyai voltak, s a brávók nagyobb része az volt) alárendeltségükön

kivül a bámulatból származó rokonszenv egy nemét érezték iránta, s jelenlétében valamennyit, hogy úgy mondjam, félelemmel vegyes szégyen fogta el, melyet még a legpajkosabb és vadabb kedélyü ember is érezni szokott az elismert felsőbbséggel szemben. Azon szavak, melyeket uroktól hallottak, ugyan gyűlöletesek, de nem hazugok és ujak voltak előttük; mert habár ezerszer gunyt szórtak is az istenes dolgokra, ezt csak azért tették, hogy a gúny révén a félelem elől meneküljenek, mely elérte volna őket, ha komolyan gondolkodnak. S látva, hogy ezen félelem most urok lelkét ejtette hatalmába, mindnyájának lelkében többé kevesbbé, rövidebb vagy hosszabb ideig megkondult a gyász sejtelen lélekharangja.

Elbámulva némán álltak, egyik a másik, s mind-egyik önmaga iránti bizalmatlanság érzetével. Ez bosszankodott, amaz tervezett, vajjon hova menjen, s kinél keressen szolgálatot; egy másik gondolkozott, vajjon képes volna-e rá, hogy ismét becsületes emberré legyen; néhányan szívökre vették a névtelen szavait, s hajlamosot éreztek magukban a megtérésre; többen mire sem határozván el magukat, jónak gondolták: egyelőre mindent megigérni, hogy így a várban maradva fogyasztassák a gazda készségesen megígért kenyerét, s így legalább időt nyerjenek. Mindenki gondolkozott, de senki sem beszélt. Midőn pedig a névtelen, beszédét végezve, ismét parancsolólag felemelte kezét, mindnyája, mint a megkergetett farka gomolygott az ajtó felé. A névtelen is utánuk ment, megállt az udvaron, s a félhomályban szemlélte, miként oszolnak szét és mennek helyökre szolgálai. Erre lámpát vett kezébe, keresztülkaszul járt udvarokon, folyosókon, termeken, megvizsgált minden ajtót, s midőn látta, hogy az egész kastély lecsendesedett, végre aludni ment. Igen, aludni, mivel álmos volt. Lelkiismeretfurdolásai, melyek a múlt éjjel megölték álmát, nem némultak el, sőt jobban üvöltöttek, jobban marczangolták lelkét, s mégis álmos volt. Szobájába ment tehát, ágyához lépett, mely tegnap még tövisekből volt megvetve, letérdelt, s imád-

kozni akart. Emlékező tehetségének egyik mély zúgában fel is fedezett egy imát, melyre még gyermekkorában tanították. Imádkozni kezdett, s az ima szövegének szavai — csodálatos! — egymásután eszébe jutottak, s leperegtek ajkairól. Ima közben az érzések meghatározhatatlan vegyülete támadt fel benne. Bizonyos kellemes érzés melegítette fel szívét, hogy ártatlan gyermekkorának szokásához tért vissza; ellenben keserű fájdalommal töltötte el a gondolatot, hogy ezen régi szép idő és jelene közt iszonyu mélység tátong; lángoló vágy támadt fel benne, hogy ha ártatlanságát nem is nyerheti vissza, legalább azt lehetőleg megközelítse.

E gondolatok közt ágyába feküdt, s mindjárt elaludt. Így végződött rá nézve a nap.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XXV. Fejezet.

Másnap, Lucia falujában, Lecco egész területén csak Luciáról, a névtelenről, az érsekről, s egy negyedikről beszéltek, ki szerette ugyan, ha az emberek beszélnek, ily körülmények között azonban jobb szerette volna, ha hallgatnak felőle: don Rodrigot értjük.

Don Rodrigo csinjeiről az előtt is beszéltek; e beszélgetések azonban csak futólagos megjegyzésekből, suttogásokból álltak: nagyon bizalmas barátoknak kellett lenniök, kik felőle nyíltan mertek szólni. S még ezek sem bátorkodtak valamennyi gondolatuknak kifejezést adni, mert az emberek — általában szólva — ha nagy veszély nélkül nem adhatnak kifejezést méltatlankodásuknak, nemcsak kevesebb boszankodást mutatnak, hanem valójában éreznek is. De most ki vonakodott volna kérdezősködni és okoskodni ily zajos esemény felől, melyben az isten ujja mutatkozott, s melyben két ily egyén játszotta a főszerepet, kiknek egyikében a lelkesült igazságszeretet oly nagy tekintélyvel egyesült, s a másik személyében a zsarnokság alázza meg magát, s a brávók osztálya mintegy lerakta fegyverét, s kegyelmet kért. E két főalakkal összehasonlítva don Rodrigo összetörpült. Most don Rodrigo ezen és egyéb tetteit megrostálták, mindenki kimondta mit felőle gondolt, mert mindenki neki bátorodott, hogy mindenki osztja véleményét. Általános suttogás, zajongás támadt, de azért mindenki iparkodott minél nagyobb távolságban maradni don Rodrigótól, mert most is brávói vették körül.

A közvélemény boszankodásának egy része don Rodrigo barátait és tányérnyalóit illette. A podesta ugyancsak kikapta a magáét, hogy süket, vak és

néma, midőn ezen zsarnok viselt dolgairól van szó. De ezt is csak háta mögött szidalmazták, mivel ha brávója nem is, de annál több kéme volt. A csomóbontó doktorral és a hozzá hasonló tányérnyalókkal szemben már nem tartózkodott ennyire a közvélemény. Ezekre ujjal mutattak, ferdén pillantottak, úgy annyira, hogy előnyösnek tartották egy időre félrevonulni.

Don Rodrigo, kit eme váratlan hír, melynek épen ellenkezőjét várta napról napra, pillanatról pillanatra, mint villám sujtott le, két napig bezárkozott brávóival palotájába, s mérgében ajkát harapta. Harmadnap Milanoba utazott. Rodrigonak ha csak az emberek sutogásával leendett dolga, mivel az ügy már így végződött, talán honn marad, hogy boszujának elrettentő példájává tegyen néhány vakmerőbbet; a bizonyos hír azonban, miszerint a bibornok oda is eljő, menekülésre kényszerítette.

A bibornok csakugyan Lecco tájára is kiterjesztette körútját, s minden nap egyegy hitközséget látogatott meg. Azon napon, midőn Lucia falujába volt érkezendő, a lakosság nagy része eléje sietett.

Midőn a bibornok megjelent, vagyis inkább azon tömeg, melynek közepette a bibornoknak kísérete által körülvelt hordszékét vitték, a néptömeg, melyet don Abbondio vezetett, összekeveredve rohant a Federigóval érkező tömeg elé, hogy ehhez csatlakozzék. Don Abbondio, miután háromszor négyszer hasztalan kiáltott: „Lassan, sorban! Mit miveltek?“ boszusan visszafordult, s e szavakat mormolva: „Babiloni zürzavar! Babiloni zürzavar!“ az ekközben kiürült templomba ment, hogy ott várja be a bibornokot.

A bibornok a tömeg közt előre haladva, kezével jobbra balra áldást osztott ki, majd aztán a templomba ment, az oltárhoz lépett, s rövid ima után szokása szerint a néphez kis szónoklatot tartott, melyben jelezte a népiránti szeretetét, üdve iránt táplált vágyát, s fejtegette, miként készüljön el a nép a holnapi isteni tiszteletre. Azután a lelkész lakására vonult vissza, s a társalgás folyamában kérdezősködött don Abbondio-

tól Renzo felől. Don Abbondio azt válaszolta, hogy Renzo kissé élénk, kissé fejés, kissé haragos természetű ifju. A bibornok részletesebb kérdéseire azonban kénytelen volt kijelenteni, miszerint Renzo becsületes ifju, s hogy ő sem tudja megfogni, miként követhette el Milanoban azon gonoszságokat, melyekről vádolják.

— Ami a leányt illeti — szólt a bibornok — ön is azt hiszi, hogy hazatérve most már biztosságban lesz itthonn?

— Most — válaszolt don Abbondio — bátran haza jöhet, s tetszése szerint itthonn lehet, de mondom: most. — S aztán sohajtva hozzá tette: Méltóságodnak mindig itt, vagy legalább közel kellene tartózkodnia.

-- Az Úr mindig közel van. Egyébiránt gondoskodni fogok biztossága felől. — S azonnal rendeletet adott ki, hogy másnap jókor fegyveres kísérettel el látott hordszék induljon az asszonyokért.

Don Abbondio nagy örömmel ment ki, mivel a bibornok Renzoról és Luciáról kérdezősködve nem vonta számadásra a fiatal pár összeadásának megtagadása miatt. — Tehát mit sem tud — gondolá — Agnes hallgatott: csodálatos! — A szegény embernek nem jutott eszébe, hogy a bibornok e tárgy felől azért nem szólt, mivel alkalmasabb időben hosszabban akar beszélni vele.

A jó főpaprak abbeli gondoskodása, hogy Luciát biztosságba helyezze, feleslegesnek bizonyult.

Ágnes és Lucia tartózkodási helyének közelében levő birtokán lakott egy nemes pár: don Ferrante és dona Prassede. Ez utóbbi előkelő nemes családbeli öreg nő volt, ki örömet tett jót, tehát a legszebb foglalkozása volt, melylyel csak az életet eltölteni lehet. E nemes asszony hallva Lucia történetét, s mindazon részleteket, melyek e történettel kapcsolatban Luciára vonatkoztak, felettébb óhajtotta őt látni. Kocsiját, s öreg szolgáját küldte tehát Ágnes és leányáért. Ez utóbbi hosszasan vonakodott, végre azonban beleegyezett a látogatásba.

A nemes asszony nagy kitüntetéssel és hálálkodásokkal fogadta menekültjeinket; kérdezősködött, tanácsokat adott, s mindezt bizonyos vele született, de szerény kifejezései, szorgoskodása által enyhített és szellemes megjegyzéseivel fűszerezett felsőbbsséggel tette, úgyhogy Ágnes azonnal, Lucia pedig nemsokára megmenekült azon leverő benyomástól, melyet e nő urias módja tett rájuk, sőt mindketten bizonyos vonzalmat éreztek iránta. Dona Prassede értesülvén a bibornok abbéli szándokáról, miszerint Lucia számára biztos menedékhelyet akar találni, kijelentette, hogy Luciát házába fogadja, hol nem leend semmiféle munkára kényszerítve, hanem tetszése szerint segíthet a cselédeknek. S hozzá tette, hogy a bibornokat e tervről értesíteni fogja.

Ágnes és Lucia most elhagyta a nemes asszony házát. Ez két vagy három nappal történt az előtt, midőn a bibornok a hordszéket értök küldte. Visszaérkezve falujokba a plébános lakása előtt szálltak le a hordszékről. A bibornok parancsot adott ki, hogy a nőket megérkeztükkor azonnal eléje bocsássák. A káplán, ki először pillantotta meg őket, teljesítette ezen parancsot, s csak annyi ideig tartóztatta fel Ágnest és leányát, mennyi elégséges volt, hogy megtanítsa őket, minő szertartásokat tartsanak szemeik előtt, s miként czimezzék ő méltóságát.

A bibornok e pillanatban épen a hitközség ügyeiről társalgott don Abbondioval, s így a szegény lelkész, bár miként óhajtotta is, nem adhatott utasításokat a nőknek. Csak midőn eléjük ment, s azok beléptek, vethetett rájuk egy pillantást, mely ezt jelentette: meg vagyok elégedve veletek, folytassátok tovább jó viselkedeteket, s ne áruljatok el.

Ágnes asszony az üdvözlő hajlongások után levelet vett elő kebléből, s így szólt: Dona Prassede úr-asszony küldi, aki állítja, miszerint jól ismeri méltóságodot, amint természetes is, hogy az ily előkelő urak mind ismerik egymást. Ha olvasta, meglátja.

— Jól van, szólt Federigo, miután elolvasta a

levelet. Ama családot eléggé ismerte, hogy meggyőződjék, miszerint dona Prassede őszinte szándékból hitta meg Luciát, s hogy ennek házában a leány biztosságban lesz üldözőjének cselei és erőszakossága ellenében.

— Viseljétek nyugalommal ezen válást s bizonytalanságot is. Azután hozzá tette: Legyetek meggyőződve, hogy ez azért történik, miszerint megpróbáltatástok annál hamarabb véget érjen, s hogy az Úr ügyeteket azon czélfelé terelje, melyet kitűzött, s jegyezétek meg, hogy mit Ő akar legjobb leend rátok nézve.

A bibornok most különösen Luciához intézett néhány szeretetteljes szót, aztán mindkettőt bátorította, megáldotta és elbocsátotta.

Az isteni tisztelet végeztével don Abbondiot, ki haza futott, hogy utána nézzen, vajjon Perpetua megtette-e a kellő intézkedéseket az ebédhez, a bibornok magához hívatta. Azonnal magas vendégéhez sietett, ki egész közel bocsátva őt így szólt hozzá: Lelkész úr — s e két szót oly hangsúlylyal ejtette ki, hogy don Abbondionak át kellett látnia, miszerint a bibornok hosszú és komoly beszédbe kezdett — lelkész úr, miért nem adta össze a szegény Luciát jegyesével?

— Ma reggel mindent felfedeztek — gondolá don Abbondio, s megzavarodva válaszolt: Méltóságod bizonyára hallott valamit az ezen ügyben támadt bonyaldalmakról; oly zürzavar volt az, hogy még mai napság sem lehet világosan átlátni rajta, mint méltóságod maga is elképzelheti abból, miszerint a leány annyi viszontagság után, mint egy csoda következtében megkerült, s az ifjú, annyi más viszontagság után, tudja isten hova menekült.

— Kérem, vajjon igaz-e, hogy mindezen viszontagságok előtt megtagadta a fiatal pár összeadását, midőn erre felszólított az esküvőre kitűzött napon, s ha igen, úgy miért tagadta meg?

— Valóban — — ha méltóságod tudná — — minő üzeneteket — — minő szörnyü parancsokat kaptam, hogy ne szóljak — — S itt megállt, s oly arcot

csinált, mely által a bibornoknak alázatosan tudtára akarta adni, miszerint illetlenség e tárgyban tovább faggatni őt.

— De! szólt a bibornok nála szokatlan szigorúsággal — az ön püspöke kötelességénél fogva, s az ön igazolása céljából akarja tudni: miért nem teljesítette, mit rendes körülmények közt teljesíteni tartozott volna.

— Méltóságos úr! szólt don Abbondio, kinek alakja mindinkább összezsugorodott — nem épen azt akartam mondani — — De mivel összevisszabonyolodott, megtörtént, s most már orvosolhatatlan ügyről van szó, azt hittem, hogy felesleges azt felujítani — — Mégis, mégis, mondom — — tudom, hogy méltóságod nem árul el egy szegény lelkészt. Mert, lássa méltóságod, ön nem lehet mindenütt, s én itt maradok kitéve a — — De ha méltóságod parancsolja, mindent, mindent megmondok.

— Szóljon; mit sem óhajtok jobban, minthogy önt büntelennek lássam.

Don Abbondio most elbeszélte a szomoru történetet, de a főszereplő nevét elhallgatta, s don Rodrigo megemlítése helyett így szólt: egy nagy úr; s ekként az eszélyességről még most sem feledkezett meg amenynyire csak tehette szorult helyzetében.

— S nem volt egyéb oka? kérdé a bibornok, miután don Abbondio befejezte elbeszélését.

— Talán nem jól fejeztem ki magamat, válaszolt don Abbondio, halálbüntetés terhe alatt parancsoltak rám, hogy a fiatal párt össze ne adjam.

— S ez elégséges ok gyanánt tünt fel ön előtt, hogy határozott kötelességét elhanyagolja?

— Mindig azon voltam, hogy még komoly bajok daczára is teljesítem kötelességemet, de midőn élethalálról van szó — —

— S midőn az egyházba lépett, szólt Federigo még szigorúbb hangon, hogy e hivatalt magára vállalja, vajjon az egyház biztosította-e az ön életét? Vajjon azt mondta-e, hogy e hivatalából folyó kötelességei mentesek minden akadálytól és veszélytől? Vagy tán

azt mondta az egyház, hogy a hol a veszély kezdődik, a kötelesség végződik? Nem épen az ellenkezőt mondta-e? Nem figyelmeztette-e, hogy mint bárányt küldi a farkasok közé? Nem tudta-e, hogy vannak erőszakos emberek, kiknek tán nem tetszik, mit önnek hivatala parancsoland? Vagy Ő, kitől a hit szent elveit vettük, kinek életét utánozva neveztetjük és nevezük magunkat pásztoroknak, midőn szent hivatását teljesítő a földre jött, talán feltétel gyanánt életének biztonságát tüzte ki? S vajjon szükséges-e a szent kenet, a kézrátétel, s a papi állás isteni kiváltsága arra, hogy a földi életet, a felebaráti szeretet, s a kötelesség árán néhány nappal tovább tengessük? Mivé lenne az egyház, ha az ön gondolkozási módját valamennyi kortársa osztaná! Hol lenne ma az egyház, ha az ön elveivel lépett volna fel világban?

Don Abbondio lehajtotta fejét. Lelkét úgy ragadták meg ezen érvek, mint sólyom körmei a csirkét: ismeretlen magasságba, oly légkörbe ragadták azok, melynek legét még soha sem szitta magába. Érezte, hogy valamit kell válaszolnia, azért kénytelen-kelletlen belenyugvással így szólt: Méltóságos úr, nincs igazam. Ha az élet nem jó számításba, úgy semmi mondani valóm sincsen. De ha oly emberrel van dolgunk, kinél a hatalom van, s ki nem hallgat semmi érvelésre, nem tudom mire mennénk, habár szembe szállnánk is vele. Ezen urat sem legyőzni, sem vele kiegyezni nem lehet.

— S nem tudja, hogy győzelmünk ebből áll: szenvedni az igazságért? S ha ezt nem tudja, mit hirdet a szószékről? Mit tanít? Minő jó hirt hirdet a szegényeknek? Ki követeli öntől, hogy erőszakkal győzze le az erőszakot? Kétség kívül nem fogják számadásra vonni egykor, vajjon a hatalmasokat kötelességük teljesítésére birta-e, mert erre sem küldetése, sem hatalma nem volt. De azért egykor számolnia kell, vajjon a hatalmában levő eszközöket felhasználta-e kötelességének teljesítésére még akkor is, ha a hatalmasok elég vakmerők voltak önnek azt megtiltani.

— Furcsa lények ezek a szentek — gondolá don Abbondio. Jobban szivökön fekszik egy ifju pár szerelmi ügye, mint egy szegény pap élete. — Ő részéről örömet befejezettnek tekintette volna a beszélgetést, de látta, hogy a bibornok feleletre, vallomásra, véd-beszédre, vagy egyáltalán valamire várakozik.

— Ismétlem, méltóságos úr — válaszolt tehát — hogy én vagyok a hibás — — Bátorságra nem tehet szert mindenki.

— Ugy azt kérdezhetném öntől, miért van az Úr szolgálatában, mely szolgálat kötelességévé teszi, hogy háborut viseljen a világ szenvedélyei ellen? De inkább kérdem: miként nem gondolja, ha már e szolgálatba lépett, hogy mivel kötelességeinek teljesítése végett bátorságra van szüksége, Isten megadja önnek e bátorságot, ha imádkozik érte! Vagy azt hiszi ön, hogy a vértanuk milliói mind természetöknél fogva voltak hősök? Mindnyájan bátrak voltak, mert szükségök volt a bátorságra, s hittek. Ó, ha annyi éven áttartó lelkészkedése alatt szerette (s mért nem szerette?) volna nyáját, ha annak sorsa szivén feküdt, ha abban örömet talált volna, elég bátorsága is leendett: a szeretet rettenhetetlen bátorságod ad! Ha szerette volna azokat, kik gondjára vannak bizva, midőn látta, hogy ezek közül kettő önnel együtt veszélyben forog, ó, ekkor ha a test gyengesége önmaga miatt, a szeretet ő miattuk remegtette volna meg önt. Szégyelte volna első félelmét, mint nyomoruságának nyilatkozatát, erőt kért volna Istentől, hogy legyőzhesse félelmét. — — Mit sugalt önnek a félelem és szeretet? Mit tett értök? Mit gondolt?

A bibornok elhallgatott, s feleletre várt.

XXVI. Fejezet.

Ezen határozott kérdésre don Abbondio, ki valamely kevésbé határozott válaszra készült, megzavarodott, s egyetlen szót sem volt képes kimondani.

— Nem felel? kérdé a bibornok. — Ó, ha megtette volna mit a felebaráti szeretet, mit kötelessége parancsolt, bármint végződött is a dolog, most mégis tudna felelni. Lássá tehát mit cselekedett. A gonoszság parancsának engedelmeskedett, s nem törődött kötelességével. A gonoszság nem akart zajt ütni, titokban akarta előkészíteni cselszövényes és erőszakos céljainak kivitelét, azért a bün elkövetését és hallgatást parancsolt önnek, s ön elkövette a bünt és hallgatott. Most azt kérdem, vajjon nem tett-e még többet is; vallja meg, igaz-e, hogy az esketés megtagadásának okadatolása céljából, s hogy a valódi okot elhallgassa, hazug ürügyöket koholt ki. — A bibornok ismét válaszra látszott várakozni.

— Még ezt is elmondták neki a fecsegők, gondolta don Abbondio; de semmi jellel sem árulván el, hogy talán beszélni akar, a bibornok folytató beszédét.

— Vajjon igaz-e, miszerint hazudott ama szegényeknek, hogy tudatlanságban tartsa őket, a gonoszság akarata szerint — — — Tehát el kell hinnem; tehát nincs egyéb hátra, minthogy önnel piruljak, s remélem, hogy ön velem együtt megsiratja e tettét. Most láthatja, hova vitte önt (Jó Isten! s még mentségeül hozza fel!) a rövid tartamu élet miatti aggodalma. Ezen aggodalom — czáfolja meg bátran szavaimat, ha nem igazak, s ellenkező esetben üdvös alázatot keltsen fel önben — arra birta önt, hogy megcsalja a védteleneket, s hazudjék saját gyermekei előtt.

— Ime, ilyen a világ folyása — gondolta még

egyszer don Abbondio — azzal a sátánnal (itt a névtelenre gondolt) ölelkezik, s velem szemben fél-hazugság miatt, melyet börem megmentése miatt követtem el, ily nagy zajt üt. De főlebb való, s a felebbvalóknak mindig igazuk van. Különben rossz csillagzatom oka, hogy mindenki, még a szentek is az én hátamat porolják ki.

— Hibáztam — szólt fenhangon — beismerem, hogy hibáztam; de mit kellett volna tennem oly zavar közepett?

— S még kérdezi? Nem mondtam? Sőt kellett-e mondanom? Szeretnie, fiam, szeretnie és imádkoznia kellett volna. Ekkor megértette volna, hogy a gázság fenyegethet, megboszulhat, de nem parancsolhat. De hát minden emberi védelmi eszköz hijával volt-e? Hisz tudhatja, hogy e szegények, ha ön összeadja őket, gondoskodtak volna menekülésökről, sőt menedékhelyöket meg is állapították. De különben, nem jutott-e eszébe, hogy végre is felebbvalója van? Mért nem értesítette püspökét azon akadályról, melyet a gyalázatos erőszak gördített hivatalos kötelességei teljesítésének útjára.

— Perpetua terve volt! — gondolta boszankodva don Abbondio.

— Miként nem juthatott eszébe — folytató a bibornok — ha már semmi eszközt sem talált a szegény ártatlanok megmentésére, hogy én is létezem, ki elfogadtam, megmentettem volna, ha hozzám küldi vala őket. S a mi önt illeti, önért is aggódtam, s nem aludtam volna, míg meg nem bizonyosodom, hogy egyetlen hajaszála sem görbült meg. Mintha nekem nem lett volna módomban, biztosságba helyezni éltét! S azon vakmerő ember, azt hiszi, nem szeppent volna meg, ha megtudja, hogy gaz terveit mások is tudják, hogy különösen én tudom, ki örködtem s mindent tőlem telhetőt elkövettem volna a fenyegetettek védelmére. Nem tudta-e, hogy a gázság nemcsak erejére, hanem mások hiszékenységére és félelmére is számít?

— Ép ezt mondta Perpetua is, gondolta ismét

don Abbondio, de nem jutott eszébe, miszerint csak ellene bizonyít, ha szakácsnéja és Federigo Boromeo egyértelemben vannak az iránt, mit tehetett, s mit kellett volna tennie.

— Ön azonban — folytatá és végzé beszédét a bibornok — nem látott, nem akart látni egyebet, mint ideiglenes veszedelmét; mily iszonyu alakban kellett ön előtt feltűnnie ezen veszedelemnek, ha amiatt minden egyébről megfeledkezett!

— Mert láttam azon arcokat — szólta el magát don Abbondio — hallottam ama szavakat. Méltóságod igen szépen beszél, de egy szegény lelkész öltönyében, s helyemen kellett volna lennie.

Don Abbondio azonban alig mondta ki eme szavakat, már is ajkába harapott; észre vette, hogy feletébb elragadta boszúsága, s így szólt magában: No, most következik csak a jégeső. Midőn azonban kételkedve ezen emberre tekintett, elbámult, hogy Federigo, kinek jellemét ő soha sem foghatta fel, tekintélyes és feddő komolyságából gondolkodó és bánatos komolyságba csapott át.

— Nagyon igazd' szolt Federigo. — Ez a mi nyomorult és iszonyu helyzetünk. Szigorúan kell megkövetelnünk másoktól olyat is, mit talán — Isten tudja — mi sem tennénk meg örömet: itélnünk, javítanunk, feddenünk kell, s Isten tudja mit mivelnénk, vagy mit miveltünk hasonló esetben! Jaj volna nekem, ha gyengeségemet kellene mások kötelessége, s oktatásom zsinormértékevé tennem! Jól van fiam és testvérem; mivel az előljárók hibáit az alattvalók gyakran jobban ismerik, mint ők maguk, ha tudsz valamit felőlem, hogy kislelkűségből vagy bárminő tekintetből elmulasztottam kötelességemet, add elő őszintén, mutass rá hibámra, hogy mit a példaadás dolgában mulasztottam, beismeréssel helyrehozzam. Ródd meg bátran gyengeségemet, s ekkor szavaim nagyobb hatályt nyernek, mert jobban meg fogod érteni, hogy e szavak nem tőlem, hanem Attól származnak, ki nekem és neked egyenlően adhat erőt kötelességünk teljesítésére.

— Ó, mily szent ember! Mily gyötrellem! gondolta don Abbondio. Még ön maga ellen is feltámad! Hogy megróhasson, oktathasson, bírálhasson és vizsgálódhassék még önmagát is vádolja. — Ó, méltóságos úr! szólt aztán fenhangon — miért tréfál! Ki nem ismeri méltóságod erős lelkét rendíthetlen buzgalmát? — S magában hozzá tette: Nagyon is!

— Nem kértem dicséretet, mely megszégyenit, szólt Federigo. Isten minden hibámat ismeri, s már az is megaláz, melyet én ismerek. De óhajtanám, hogy Előtte mindketten píruljunk, s mindkettőnkben hit és bizalom támadjon. Ön iránt való szeretetemenél fogva szeretném, ha megértené, mily ellentétben volt eljárása és beszéde azon törvénnyel, melyet hirdet, s mely szerint meg fog ítélteni.

— Minden ellenem támad, szólt don Abbondio, de akik méltóságodat értesítették, nem mondták el, miszerint árulás segítségével házamba törtek, hogy meglepjenek, s a házasság megkötését szabályellenesen hajtassák végre.

— Megmondták, fiacskám; de megszomorít, s megrémit, hogy még mentegetőzől, hogy azt hiszed, miszerint másokat vádolva kimented magadat, s hogy abból merited vádat, minek egészen megbánásod tárgyát kellene képeznie. Ki volt oka, hogy ama szegények — nem mondom kénytelenek voltak — de kísértetbe jöttek, hogy cselhez folyamodjanak. Vajjon ferde útra léptek volna-e ők, ha az egyenes út nyitva áll előttük?

Don Abbondio ismét hallgatott, de hallgatása többé nem volt kénytelen és türelmetlen; hallgatott, mint akinek több gondolkozni, mint beszélni valója van.

— S most — folytatá a bibornok — egyik földönfutóvá lett, a másik falujából fog távozni, s mindkettőnek igen hatályos okai vannak arra nézve, hogy faluját kerülje, mert nem valószínű, hogy itt egyesülhessenek, s megelégeszzenek abbeli reményükkel, miszerint Isten másutt egyesíti őket. Így tehát egyáltalán

nincs szükségök önre, önnek egyáltalán nincs alkalma jöttenni velök, sőt rövid látásunk mellett még a jövőben sem fedezhetünk fel erre nézve alkalmat. De ki tudja, vajjon a könyörület Istene nem készít-e elő az ön számára ily alkalmat? Ó, ne kerülje, sőt keresse ezen alkalmat, kérje Istent, hogy adjon önnek alkalmat.

— Nem mulasztom el, méltóságos úr, igazán nem mulasztom el, válaszolt don Don Abbondio oly hangon, mely ez úttal csakugyan szivéből jött.

— Ó, igen, fiam, igen! kiáltott fel Federigo, s érzelemteljes méltósággal végező: Isten tudja, mily igazán óhajtottam, hogy egészen másként beszélgethessek veled. Mindkettőnk felett már eljárt az idő, tanum az ég, hogy nagyon fájts pirongatással halmozni el ősz fejedet, s hogy mennyivel inkább szerettem volna közös fáradalmainkról, közös örömeinkről, s ama boldog reményről beszélgetni, melynek teljesedéséhez már oly közel állunk. Isten adja, hogy azon szavak, melyeket kénytelen voltam használni, mindkettőnk hasznára váljanak. Ne kívánd, hogy Isten egykor számadásra vonjon a miatt: miért tartottalak meg azon hivatalban, melynek kötelességeit oly boldogtalan módon elhanyagoltad. De hozzuk helyre a mulasztást: az éjfélnél már közel van; az égi Jegyes nem késhetik; gyujtsuk meg lámpánkat. Tárjuk fel Isten előtt nyomorult, üres szivünket, hogy Ő kegyeskedjék megtölteni azt azon szeretettel, mely helyrehozza a multat, biztosítja a jövőt, mely szeretet bölcsességgel fél, bizik, sir és örül, mely minden esetre felruház bennünket azon erénnyel, melyre szükségünk van.

A bibornok most kiment, s don Abbondio követte őt.

Másnap reggel dona Prassede megérkezett, hogy Luciát magával vigye, s tisztelegjen a bibornoknál. Ez dicséretekkel halmozta el és melegen ajánlotta a nemesasszonynak. Elképzelhetni, mily forró könyvek közt vett bucsut Lucia anyjától, s kis házától.

A bibornok is épen távozni készült, hogy folytassa körútját, midőn megérkezett és bebocsátatást kért azon

lelkész, kinek hitközségébe tartozott a névtelen vára. A lelkész a bibornok elé bocsáttatván a névtelen részéről kis csomagot, s levelet adott át, melyben a névtelen kérte a bibornokot, miszerint a csomag tartalmát, száz arany scudit adja át Lucia anyjának, ki azt Lucia hozománya gyanánt őrizze meg, vagy tetszése szerint használja. A névtelen egyuttal könyörgött, hogyha Agnesék valaha gondolják, miszerint ő tehet valamit értök, forduljanak hozzá: a szegény leány jól tudja, hol lakik. A bibornok azonnal hívatta Ágnest, közölte vele a névtelen üzenetét, melyet a jó asszony ép oly nagy örömmel, mint csudálkozással vett tudomásul; a bibornok átadta neki a csomagot, Ágnes nagy hálálkodás nélkül fogadta el.

Ágnes asszony másnap hajnalhasadtakor úton volt azon mezei jóság felé, hol leánya tartózkodott.

Lucia, habár még mindig idegenkedett fogadalmának szóbahozásától, mégis szilárdan elhatározta, miszerint megerősíti szívét, s nyilatkozni fog anyja előtt, mivel alkalmasint hosszú időre ez leend utolsó találkozásuk.

Alig maradtak magukra, Ágnes asszony már is, sugárzó arczczal, de suttogva, mintha valaki jelen lett volna, ki előtt titkoloznia kellene, így szólt Luciához: Nagyon fontos ügyről kell beszélnem veled! — S elbeszélte a váratlan szerencse történetét.

— Isten áldja meg azon urat, szólt Lucia, ezen pénzből anyám kényelmesen megélhet, sőt másokkal is jót tehet.

— Hogyan? kérde Ágnes. Nem látod, mi mindent tehetünk ennyi pénzzel? Halld. Nekem nincs senkim, mint te, mint te és Renzo; mert Renzot, mióta körüléd forgolódott, mindig fiam gyanánt tekintetem. El voltam határozva, hogy követlek benneteket a világ végére is. Nos, érted? Ha Renzo életjelt ad magáról, s tudatja hol, s minő szándékban van, eljövök érted, s Milanoba viszlek. Érted?

Ágnes azonban látván, hogy Lucia arcza kitörő öröm helyett zavart, s örömtelen ellágyulást árul el,

félben hagyta tervezését, s így szólt: Mi lelt? Nem osztod véleményemet?

— Szegény anyám! kiáltott fel Lucia, s egyik karját anyja nyaka köré füzte, s arczát Ágnes keblébe rejtette.

— Mi ez? kérdé nyugtalanul Ágnes.

— Előbb kellett volna tudodra adnom, válaszolt Lucia felemelkedve, s könyeit letörölve, de nem volt bátorságom: szánakozzál rajtam.

— De hát szólj.

— Nem lehetek szegény Renzo nejévé!

— Hogy-hogy?

Lucia elfedte arczát, s elbeszélte, hogy fogadalmat tett.

Ágnes elbámult és megrendült.

— S most mit fogsz tenni? kérdé.

— Most, szólt Lucia, az Ur fog gondoskodni rólunk, az Ur és a szent szűz. Kezökbe tettem le sorsomat, nem hagytak el eddig, én sem hagyhatom el őket ezentúl, midőn — — Azon egyetlen kegyelmet, lelkem üdve után első kegyelmet kérem csak Istentől, hogy engedjen visszatérnem hozzád, s ezt megengedi, igen, megfogja engedni. Akkor — — azon kocsiban — — ó, legszentebb szűz! — — azon emberek közt — — ki mondhatta volna meg, hogy ezen emberek azon férfiuhoz visznek, ki másnap hozzád vezet vissza?

— De nem szólni azonnal anyádnak! mond Ágnes szeretet által mérsékelt boszankodással.

— Szánj meg: nem volt bátorságom — — s mi haszna lett volna, ha előbb szólok?

— S Renzo? kérdé Ágnes fejét rázva.

— Ó, kiáltott fel Lucia megrázkódva — ő rá, szegényre többé nem gondolhatok. Most már bizonyos, hogy Isten nem rendelte őt — — Láthatod anyám, hogy Isten szét akart választani bennünket. S ki tudja — —? De nem, nem! Isten megóalmazta minden veszélytől, s nélkülem is boldoggá teendi őt.

— De ha nem kötelezted volna magadat foga-

dalmaddal, s feltéve, hogy Renzot mi baj sem érte, e pénzzel lehetett volna segíteni.

— De hát kaptuk volna-e ezen pénzt, ha nem szenvedem át azon éjet? Isten akarta, hogy így történjek: teljesüljön akarata.

Lucia szavai könyekbe fultak.

Ágnes elérékenyült, s biztosította leányát, hogy minden akarata szerint fog történni.

— Még valamit szeretnék mondani, szólta Lucia, szegény Renzo ha szerencsétlenségére nem gondolt volna rám, nem jár szerencsétlenül. — Annyi pénzünk van! Ó, anyám, ha már az Isten ily nagy jót tett velünk — különben is szegény Renzot mindig saját — igen saját gyermeked gyanánt tekintetted — add neki pénzünk felét; Isten nem hagy el bennünket. Keresz megbízható embert, s küld el neki a pénzt, ki tudja, mennyire szüksége lehet rá.

— Gondolod? szólta Ágnes, — elküldöm neki. Szegény ifjú. Miért gondolod, hogy oly nagyon kapok a pénzen? Különben — — csakugyan nagyon örültem neki midőn ide jöttem. Jó, elküldöm neki, szegény Renzo! De ő is — — tudom, mit mondok; a pénzt ugyan örömet fogadja, kinek szüksége van rá; de tudom, hogy ő nem bujik ki bőréből örömeiben.

Lucia anyjának e készséges beleegyezését oly hálásan és melegen köszönte meg, hogy ki figyelmesen vizsgálja, észreveszi, miszerint a szegény leány szive most is Renzoért dobogott, s talán hevesebben mint tán maga is hitte.

— Hogy fogok élni nélküled? én szegény asszony! szólta Ágnes, ő is sirásra fakadva.

— Hát én nélküled, szegény anyám? Idegen házban, s ott Milanóban — —! Az Úr azonban velünk lesz, s visszaad egymásnak bennünket. Nyolcz, kilencz hónap múlva viszont látjuk egymást. Bizzuk Ő rá; naponkint kérni fogom a szent szüzet, hogy adja meg ezen kegyelmet. Ha volna még valamin, amit felajánlhatnék neki, felajánlám, de hisz ő oly kegyes, hogy ennélkül is megadja e kegyelmet.

Ezen és hasonló szavak, siránkozás, kölcsönös vigasztalás, elkeseredés és belenyugvás, kölcsönös kérések és ígéretek, sok köny és ölelkezés után végre szét váltak, de megígérték, hogy legkésőbb a jövő ősszel viszontlátják egymást, mintha ígéretök megtartása tőlük függött volna. S ez hasonló esetekben mindig így szokott történni.

Ágnes hosszú időn át mitsem hallott Renzo felől. Sem levelet, sem üzenetet nem küldött. Ágnes a faluban és a környéken mindenkitől kérdezősködött, de az ifjú felől senki sem tudott hirt mondani.

S Ágnes nem egyedül tudakozódott Renzo után. Federigo bibornok is azonnal tudakozó levelet küldött szét. Milanoi körutjáról történt visszatértekor azonban választ kapott, miszerint Renzo felől semmi biztos adatot sem lehetett szerezni; igaz ugyan hogy egyideig bergamoi rokonánál tartózkodott, de egyszerre csak innét is eltűnt, s még rokona sem tudja megmondani, hova lett, s némi megbizhatatlan és ellentétes hírek szerint Levanteba, vagy Németországba ment, vagy épen valamely folyón átkelve vízbe fult.

Ezen mende-monda ellenében a való ez volt.

A milanoi kormányzó, Olaszország főparancsnoka, don Gonzalo Fernandez de Cordova, Velenceze milanoi követével hevesen összetűzött, hogy egy semmire kellő, országos gonosztevő, rabló és gyilkos, a hirhedt Lorenzo Tramaglino, ki még az igazságszolgáltatás ügynökeinek kezei közt is lázadást idézett elő, hogy kiszabaduljon bergamoi földön menedékhelyet talált. A követ oda nyilatkozott, miszerint a dolog előtte egészen új, de majd ír Velenczébe, hogy ő nagyméltóságának szolgálhasson a kellő magyarázattal.

Bartolo e tudakozásnak szelét véve azonnal értesítette, kocsira ültette, s egy másik, tizenöt mértföld távolságra levő fonóba vitte unokaöcsét. Renzot Antonio Rivolta név alatt mutatta be a fonó tulajdonosának, ki szintén Milanóban született, s Bartolonak régi ismerőse volt. Bár rosز idők jártak még sem igen kérette magát, hogy oly munkást befogadjon, kit a becsületes és

hozzáértő Bartolo, mint derék és ügyes ifjut ajánlott neki. Az első kísérlet után a tulajdonos megörült Renzonak, de eleintén az ifju kissé szórakozottnak tünt fel előtte, mivel ha szólították: Antal! nem igen felelt.

Velenczéből nem sokára mérsékelten fogalmazott rendelet érkezett a bergamoi kapitányhoz, miszerint szerezzon és küldjön jelentést, vajjon a hatósága alá tartozó kerületben, s különösen ezen és ezen helységben nem tartózkodik-e ezen és ezen egyén. A kapitány sikertelen kutatások után tagadó választ küldött Velenczébe, s e válasz innét a milanoi követhez került, ki azt don Gonzalo Fernandez de Cordovának kézbesítette.

Egyébiránt senki se gondolja, hogy oly nagy úr, mint Gonzalo, a hegyek közül Milanoba került szegény takácsot valóban boszujának áldozatává szemelte ki, vagy hogy oly veszedelmes gonosztevőnek tartotta Renzot, miszerint a távolban is életére kell törnie, mint a római tanács tette Hanniballal. Don Gonzalot sokkal több és nagyobb ügy vette igénybe, hogy sem Renzoval sokat törődhetett volna, s ha mégis törődött, ez oly körülmények csodálatos találkozása következtében történt, melyek a szegény ifjut, annélkül hogy akkor, vagy valaha sejtette volna, a lehető legfinomabb, láthatatlan szálakkal ama „sok és nagy“ ügühöz kötötték.

XXVII. Fejezet.

Több ízben érintettük már azon háborut, mely II. Vincenzo Gonzaga államainak öröklése miatt elbeszélésünk idejében folyt. Megemlékezésünk azonban mindig csak futólagos volt, mivel elbeszélésünk cselekménye oly gyorsan ragadt magával bennünket, hogy e háborura csak futólagos pillantást vethettünk.

Említettük, hogy Vincenzo Gonzaga halála után, legközelebbi örököse, Carlo Gonzaga, egy ifjabb ág feje — mely ág Franciaországba ültetett át, hol Nevers és Réthel herczegségeket birta — Mantovát, most hozzá tesszük, hogy Mantován kívül Monferratot is örökölte, mely név sietségünk miatt maradt tollunkban. A madridi udvar, mely minden áron kiakarta zárni az új herczeget ezen két hűbérből, s hogy kizárhassa indokra volt szüksége (mivel az ok nélkül viselt háboru oktalanság) azok mellett nyilatkozott, kik Mantova számára egy másik Gonzagát, Gonzaga Ferrantet, Guastalla herczegét, s Monferrato számára I. Carlo Emanuelet, Savoya herczegét és Margherita Gonzagát, Lothringia özvegy herczegnőjét akarták a herczegi trónba ültetni. Don Gonzalo, ki a nagy hadvezér családjából származott, annak nevét viselte, s Németalföldön már hadvezérkedett, nagyon rajta volt, hogy Olaszországot is háboru szinterévé tegye, s ugyancsak buzgólkodott, hogy a hadüzenet megtörténjék. A madridi udvar terveit magyarázgatva előfutárja lett a kormány rendeleteinek, s mint ilyen a savoyai herczeggel támadó és felosztó szövetséget kötött Monferratorra nézve. A grófi herczeg könnyüszerral beleegyezett ezen tervbe, mert don Gonzalo elhitette vele, miszerint éves kevés fáradságába fog kerülni Casale elnyerése, mely a spanyol királyt illető tartományrész legerősebb pontja volt. De ugyan

a király nevében kijelentette, miszerint a meghódítandó tartomány a császár ítéletéig csak letéteménynek fogja tekinteni. A császár ekközben részint udvaronczi sugalmazása, részint saját indokai következtében megtagadta az új hercegtől a beiktatást, s meghagyta neki, miszerint a vitás tartományokat ideiglenesen adja át, s ő, meghallgatva a peres feleket, annak adja vissza, akinek azokhoz legtöbb joga van. Ezen parancsnak Nevers hercege nem akart engedelmeskedni.

Ennek is hatalmas barátai voltak: Richelieu bíbornok, a velencei kormány, s a pápa, ki ez idő szerint VIII. Orbán volt. Richelieu bíbornok azonban, ki La Rochelle ostromával Anglia elleni háborúval volt elfoglalva, s kit a Nevers ház iránt, személyes indokokból, ellenséges érzelmű anyakirályné, Medici Mária pártja is ellensúlyozott, csak ígéretekkel kecsegtethette Carlo Gonzagát. A velencei kormány nem mert fellépni, sőt még szint vallani sem, míg a francia seregbe nem üt Olaszországba. A pápa ajálgatta Nevers herceget barátainak, közben járt érdekében ellenségeinél, kiegyezési terveket gyártott, de a hadüzenetről mit sem akart tudni. A két támadószövetséges tehát annál biztosabban kezdetett tervének kivitelébe. A savoyai herceg beütött Monferratoba, don Gonzalo nagy hévvel ostromolta Casalet, de a háboru nem volt reményei teljesülésének eldoradoja, mert senkise higgyje, miszerint a háboru útja csak rózsákkal van behintve. A spanyol udvar nem segítette óhaja szerint, sőt még a legszükségesebb hadviselési eszközökben is hiányt szenvedett. Szövetséges nagy segítségére volt: miután ugyanis saját részét kívágta a tartományból a spanyol királyt illető részbe vonult át. Az ostrom rosszul ment, végtelenségig elhúzódott, mert az ostromlottak szemesek és bátrak voltak, míg ő csak gyenge sereggel működött, vagy mint néhány történetíró megjegyzi, mivel több ügyetlenséget követett el. Ily szorongatott viszonyok közepett értesült a milanoi lázadásról. Személyesen ment Milanoba.

Az itt eléje terjesztett jelentés Renzo zajos mene-

küléséről is megemlékezett; azt is megmondták neki, hogy Renzo Bergamoba menekült. Ezen körülmény magára vonta don Gonzalo figyelmét. Egészen más forrásból pedig arról értesült, hogy Velenczében ugyancsak megőrültek a milanoi lázadásnak, mivel eleintén azt hitték, miszerint don Gonzalo most kénytelen lesz felhagyni Casale ostromával, s komoly gondolatokba mélyedve, hosszú orral tér vissza. Don Gonzaloban az embert és politikust sértette a velencei urak ezen feltevése, s módot keresett, hogy e jó urakkal gyakorlati uton megértesse, miszerint régi bátorságából mitsem vesztett, mert elméletileg mondani: nem félek, mit sem ér. Hogy tehát a sértettet játssza, s bele köthessen a velencei tanácsba Renzo ügyét használta fel ürügyül. Ez okból támadt rá a velencei követre, mint már említettük. De csakhamar megfeledkezett ezen aprólékos ügyről, úgy hogy midőn a casalei táborban, hova időközben visszatért, s hol egészen más gondok vették igénybe, megkapta az ismert választ, felemelte és forgatta fejét, mint a szederlevél után tapogatózó selyembogár; elgondolkozott, hogy ezen ügyet, melynek csak homályos árnyéka maradt emlékezetében, megértse; majd miután emlékezetének fénye futólagosan megvilágítá a történeteket: más tárgyra tért át, s Renzo ügyével többé nem törődött.

Renzo azonban a kapott figyelmeztetésekből épen az ellenkezőről győződván meg, csak arra törekedett, hogy rejtve maradhasson. Később levelet íratott Ágnesnek, melyek egyike szerencsésen eljutott rendeltetési helyére. Ágnes asszony Maggianicoba szaladt, hol Alessio nevü rokonával elolvastatta Renzo levelét, s egyszersmind válaszoltatott az ifjunak. Renzo megkapta a választ, ismét íratott, s így nem sokára rendes levelezés jött létre Ágnes és Renzo közt.

Ágnesnek nem sokára sikerült megbízható ember által, levél kíséretében az ötven aranyat megküldeni Renzonak. A sok arany láttára Renzo nem tudta, mit véljen. A mellékelt levél elbeszélte azon egyén (így nevezte) szörnyü történetét, megmagyarázta az ötven

arany eredetét, azután, körülírással, megemlítette Lucia fogadalmát, s egyenesen és nyíltan tanácsolta az ifjunak, miszerint küzdje le vonzalmát és többé ne gondoljon Luciára.

Midőn Renzo megbizottja ezeket olvasta, kicsinyben múlt, hogy az ifju rá nem rohant: remegett, elszörnyedt, s feldühödött amiatt mit megértett ép úgy, mint a mit nem értett meg. Háromszor négyszer felolvastatta a borzasztó levelet, s majd azt hitte, hogy jobban megértette, majd pedig homályosnak tünt fel előtte azon hely, melyet előbb nagyon is világosnak tartott. Lázás szenvedélyében tollat nyomott az irnok kezébe, hogy rögtön válaszoljon. Miután Lucia balsorsa és jegyese iránti szerelme miatt a legdurvább kifejezésekben tört ki, mintegy mondatolva, így folytatta: Irja, hogy nem akarom, és soha sem fogom leküzdeni szivem érzelmeit, s hogy ily tanácsot nem lehet oly ifjunak adni, mint én; a pénzt nem fogom érinteni; félreteszem, s a leány hozománya gyanánt megőrzöm azt; Luciának most már az enyimmé kell lennie; mit sem tartozom tudni fogadalma felől; azt hallottam, hogy a szent szűz megvigasztalja a szomorúakat, kegyelmében részesíti a szerencsétleneket, de hogy óhajtaná mások megcsalását és a szószegést, nem hallottam soha; e fogadalom tehát érvénytelen; ami jelenlegi bajomat illeti, ez csak mulékony zivatar, stb.

Ágnes megkapta ezen levelet, válaszoltatott is rá; s a levelezés Ágnes és Renzo közt tovább folyt.

Lucia, midőn anyja valamiképen, nem tudom miként, értesítette, miszerint Renzo él, megmenekült, nagy megkönnyülést érzett, s többé mit sem kívánt egyebet, minthogy Renzo elfeledje, vagyis helyesebben mondva, iparkodjék elfeledni őt. Lucia részéről naponként vagy százszor feltette ugyanezt, s mindent elkövetett, hogy szándéka sikerüljön. Fáradhatatlanul dolgozott, s egész lelkével iparkodott csüngni munkáján, midőn pedig Renzo képe megjelent lelki szemei előtt, imádkozott, vagy szent énekeket énekelt. Renzo képe azonban, mintha rá akarná szedni, nem jelent meg

többé nyíltan, hanem Lucia elméjét foglalkoztató más képek mögé rejtezett, úgy hogy a szegény csak akkor vette észre száműzöttjét, midőn az már benyitott, s hosszabban időzött nála. Ha anyjára gondolt, s gondolatában vele társalgott a képzelete által rajzolt Renzo azonnal hozzájuk csatlakozott, mint a valódi Renzo szokta tenni. Ha jövőjével foglalkozott, az ifju szintén bele vegyült a jövő homályos alakzatai közé. Luciának azonban mégis sikerült volna bizonyos fokig terve, ha egyedül leendett önmaga elleni küzdelmében. De vele volt még dona Prassede is, ki szintén mindent elkövetett, hogy a szegény leány szivéből kitörölje Renzo emlékét, s e célra azon ügyetlen eszközt használta, hogy mindig Renzoról beszélt.

— Nos, kérdé rendesen, nem gondolunk többé rá?

— Kire sem gondolok, szokta volt Lucia válaszolni: Dona Prassede azonban rendszerint nem elégedett meg az efféle válaszszal, nagyban bizonyolta, miszerint ő tényeket akar látni, s nem elégszik meg pusztá szavakkal; széltében hosszában megbeszélte az ifju lánykák tulajdonságát. Mindnyájan ilyenek — mondá — mihelyt valamely semmirekellő kölyök foglalja el szivöket (s többnyire ezekhez vonzódnak!) többé nem tudnak menekülni. Ha valamely derék, okos férfiúval tervezett észszerű házasság megy, bármely oknál fogva, füstbe, azonnal vigasztalódnak, migha egy semmiházi-tól kell elszakadniok, sebük gyógyíthatlan. — Erre aztán Renzo gyatázásához fogott a jó asszony, ughogy szavait gyakran csak Lucia hangos zokogása volt képes megszakítani.

Ha dona Prassede valamely meggyökeresedett gyűlölet miatt bánik így Luciával, a szegény leány könyei talán meghatották volna, de dona Prassede jó szándékból beszélt, s így szükségesnek tartotta, hogy rendíthetetlen legyen.

E nő tekintélyének a házban mindenki alája volt vetve, don Ferrante kivételével; dona Prassede és don Ferrante közt egészen sajátságos viszony állott fenn.

Don Ferrante tudós volt, s mint ilyen nem akart sem parancsolni, sem engedelmeskedni. Nem gondolt vele bármint zsarnokoskodik is felesége asszony a ház felett, de ő nem akart rábszolgája lenni, épen nem. Dona Prassede egyideig rajta volt, hogy férjét leterelje szenvedőleges álláspontjáról, de mivel eredménytelen volt fáradozása gyakran kikelt ellene, elnevezvén őt különcnek, tudósnak, mely czimmel egyébiránt dona Prassede boszankodásán kívül némi hizelgést is akart kifejezni.

Don Ferrante a nap legnagyobb részét dolgozó szobájában töltötte, hol majd három száz válogatott könyvet halmozott fel. Az általa művelt tudományok közt azonban legalaposabb volt a lovagi szokások tudományában. S ehhez nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is hozzá szolt, mert gyakran felkérték, hogy becsületbeli ügyeket intézzen el, s ily esetekben mindig tudott valamely eredményt létrehozni. Könyvtárában, vagy tán helyesebben mondva, fejében meg volt minden könyv, mely lovagi dolgokra vonatkozott: Parido dal Pozzo, Fausto da Longia, Urrea, Muzio, Romei, Albergato, Torquato Tasso, kinek „Gerusalemme Liberata“-ját eléjétől végig kívülről tudta.

De vegyük fel elbeszélésünk fonalát, annál is inkább, mivel még nagy útat kell tennünk, míg történetünk szereplői közül valamelyikkel ismét találkozni fogunk.

Elérkezett az 1629. év ősze, amikorra Ágnes és Lucia megigérték, hogy látni fogják egymást. E tervet azonban egy nagy horderejű közesemény tette semmivé, melynek bizonyára ez volt legkisebb fontosságú eredménye. Majd más és más nagy események következtek, melyek azonban semmi változást sem idéztek elő szereplőink sorsában. Végre ismét új, általánosabb, nagyobb horderejű, rendkívülibb események következtek, melyek hullámai ismerőseinkhez is eljutottak, mint a vihar, melyet a természet hosszú gyötrelem után szül, s mely bekalandozva a világot fákat csavar ki, házak és tornyok tetőit szaggatja le, falakat dönt le, felkapja

a fű közt rejtező virágocskát, rátalál a zugokban a száraz falevelekre, melyeket gyengébb szél halmozott fel, s a légbé felkapva magával ragadja rabló-hadjáratán.

Hogy szereplőink magán ügyeit világosabban megértessük, a közesemények elbeszélését kell előre bocsátanunk.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XXVIII. Fejezet.

Az éhség.

A mártonnapi lázadás után úgy látszott, hogy a bőség — mintegy csoda következtében — visszatért Milanoba. Valamennyi péknél bőven volt kenyér, melynek ára a termékenyebb években szokásos árakkal volt egyenlő; a lisztet szintén aránylagos olcsó áron mérték. Akik a lázadás napján legtöbbet kiáltoztak, vagy még többet is elkövettek, most ugyancsak dicsekedhettek (kivéve közülök azon néhányat, kiket elfogtak) s ezt meg is tették, mihelyt az elfogatások miatt felidézett első félelem elmúlt. A közteréken, utcasarokokon, a lebujokban a nép újongott, kölcsönös szerencsekívánatok hangzottak, mások pedig fogaik közt mormolva a szavakat dicsekedtek, hogy feltalálták a módot, miként lehet ismét leszállítani a kenyér árát. De az ünnepek és dáridók közepett is sokakat setét aggodalom fogott el, mindenki előre látta, hogy bőség nem tart soká. Most is, mint Ferrer első árszabása által előidézett futólagos bőség alkalmával megrohanták a kenyérsütőket, s lisztárulókat; mindenki takarékoság nélkül fogyasztott, s ha néhány félretett garasa volt, azt kenyérbe és lisztbe feltette. Szekrényekből, ládák-ból és üstökből éléstárakat röktönözték. A nép ily eszélytelenül zsákmányolva ki az olcsó árat, nem mondom hogy lehetetlenné tette az olcsóság hosszú tartamát, — mivel ez már a dolog természeténél fogva lehetetlen volt — hanem megrövidítette még azon időt is, mely alatt a kenyér csakugyan olcsó lehetett volna. Antonio Ferrer tehát november 15-dikén, de orden de Su Excellencia közzé tett egy kiáltványt, mely megtiltotta a kenyérvásárlást mindazoknak, kiknek otthonn gabonájuk vagy lisztjük van, s általában mindenki csak két napi szükségletnek megfelelő kenyeret

vásárolhatott: öt évi gályarabság, vagy ő nagyméltóságának tetszésétől függő nagyobb büntetés terhe alatt.

Mivel a hatóság megparancsolta a sütőknek, hogy ennyi és ennyi kenyeret tartoznak sütni, tehát a kenyérhez szükséges anyaszerekről is gondoskodnia kellett. Kitalálták (éhség idején közönségesen azon szoktak gondolkozni, miként lehetne a kenyér alkotórészei közé felvenni oly élelmi szert, melyet egyébkor más alakban szoktak enni), hogy a kenyér, ugy nevezett vegyes tésztájában a rizs is fog szerepelni. November 23-dikán kiáltvány jelent meg, mely az élelmezési tanács és főnök nevében mindenkinek meghagyta, hogy rizskészletének felét adja be.

Ezen rizs árát azonban meg kellett fizetni, s ára nagyon aránytalan volt a kenyér szabott árához képest. E roppant különbséget a város volt kénytelen kiegyenlíteni, a dekuriók tanácsa azonban még a rendelet kibocsátásának napján bejelentette a kormánynak, miszerint e terhet hosszú időn át nem fogja viselhetni. A kormányzó erre december 7-dikén kelt rendeletével 12 lirában szabta meg a rizs köblének árát: aki pedig többet kérne, vagy vonakodnék eladni, elveszti az illető áruczikket, s még egyszer akkora pénzbírságra, s nagyobb pénzbeli, sőt egész a gályáig terjedhető büntetésre ítéltetik, ő nagyméltóságának tetszése, s az illető egyén és a kihágás minősége szerint.

Mivel pedig Milanoban a kenyér és liszt olcsó volt, a szomszéd falvak népe természetesen Milanoba áradt, hogy vásároljon. Don Gonzalo hogy ezen — mint ő nevezte — illetlenségnek véget vessen, december 15-dikén rendeletet tett közzé, melyben mindenkinek meghagyta, hogy a városból nem szabad 20 krajczár áru kenyérnél többet kivinni: ezen rendelet ellen vétőket a kenyér elvesztésével és huszonöt scudi pénzbírsággal fenyegette. Ugyanazon hónap 22-dik napján (nem tudhatni, miért ily későn) hasonló rendeletet tett közzé a lisztre és gabonára vonatkozólag.

A tömeg zsákmánylás és gyujtogatás által akarta kierőszakolni, a kormány pedig gálya és akasztófa segítségével iparkodott fentartani az élelmiszerek olcsóságát. Az eszközök tehát körülbelől megegyeztek, de hogy hova vezettek, az olvasó könnyen eltalálja, s hogy minő eredményt idéztek elő azonnal látni fogja.

A lázadás, ha végleg beszámolunk róla, két főeredményt vont maga után: az élelmi szereket esztelenül pusztították a lázadás ideje, s bőségesen, meggondolatlanul fogyasztották a szabott ár tartama alatt azon kevés gabona rovására, melynek ki kellett volna tartania egész a jövő aratásig. Ezen általános eredményhez járult még négy szerencsétlennek, mint a zavargás főkolomposainak kivégeztetése: kettőt a szénvonóhoz czimzett sütőkemencze előtt, kettőt azon utca végén, melyben az élelmezési főnök háza volt, akasztottak fel.

Ezen kor történelmi adatai oly esetlegesen jegyeztettek fel, hogy még azt sem tudhatjuk meg bizonyosan, vajjon ezen erőszakos árszabás miként és mikor szűnt meg. Ha biztos adatok hiányában feltevésekhez szabad folyamodnunk, úgy hajlandók vagyunk hinni, miszerint ezen árszabás a kivégzés napján, december 24-dikén szűnt meg. Az élelmi szerek árára vonatkozólag a legutóbb idézett december 22-diki után egyetlen kiáltványt sem találtunk; lehet, hogy elvesztek, lehet, hogy kikerülték figyelmünket, de lehet az is, hogy a kormány belátva intézkedésének hasztalanságát, s az események által tulszárnyaltatva természetes befolyásukra bizta a dolgokat. Néhány történész azonban rajzolta a milanoi herczegség, de főleg a város állapotát a tél közepén és a tavasz kezdetén.

Minden léptennyomon bezárt boltokat, csaknem egészen elhagyott gyárakat lehetett látni. Az utcák a nyomor leirhatatlan látványának szinterévé a szenvedések állandó lakhelyévé lettek. Csak kevés koldus volt, ki a koldulást mesterség gyanánt üzte, azon ropant számú uj koldusok közt, kik most kénytelenek voltak amazokkal vetélkedni a koldulásban, kik máskor

ajtajok előtt esengtek alamizsnáért. Urok által elbocsátott szolgák és kereskedő segédek, kik foglalkozás hiányában semmi bért sem szerezhettek, s csak előlegökből, vagy megtakarított pénzükből voltak kénytelenek tengetni életüket; kereskedők maguk, kik minden üzlet pangása miatt megbuktak és tönkrementek; munkások, mindennemű kézműiparosok, a legkezdetlegesebb ugymint a legügyesebbek kénytelenek voltak házról házra, utczáról utczára járni, az utcák sarkán, a templomok előtti oszlopokra támaszkodva alamizsnáért esengeni; akik még szégyen érzeteket nem tudták leküzdeni a nyomor, az éhség kényszere és szégyen közt habozva hidegtől, éhségtől félig agyongyötörve kuporogtak rongyos, szétmálott ruháikban, pedig sokan közülök a régi jóllét egyegy félig elmosódott nyomát viselték magukon. Ezek körül csoportosultak azok, kiket eddig tartottak: gyermekek, nők, öreg szülék előbbi gyámolójuk mellett, vagy a tömeg közt szétszórva koldultak.

A tömeg közt brávókat lehetett felismerni csimbókjokról, hajdan fényes ruhájok szétmálott rongyairól, bizonyos mozdulataikról, arczuk azon bélyegéről, melyet annál élesebben nyom az arczra az életmód, minél inkább különbözik az az emberek rendes szokásaitól; az általános nyomor miatt ezek is elvesztették gonoszul szerzett kenyerüket, s most az emberek könyörületéből éltek. Mint az éhség által megszelidített, remegő vadállatok csak a kérés-könyörgésben vetelkedve a többiekkel, s meggörnyedve barangolták be a várost e hirhedt gonosztevők, kik az előtt felemelt fejjel, gyanakodó és vad tekintetet vetve maguk körül, fényes és különcz egyenruhába öltözve, kalapjukon nagy lengő tollakat, s övükben gazdagon kirakott markolatu fegyvereket viselve, s maguk körül illatos szagot terjesztve sétáltak az utczákon. Most alázatosan nyújtották ki kezüket, melyet azelőtt annyiszor másokra emeltek, hogy szemtelenül fenyegetőzenek, vagy órozva gyilkoljanak.

De talán a legszomorúbb és egyszersmind leg-

megindítóbb látványt a kettesével, hármásával, vagy egész családjukkal megjelenő parasztok szolgáltatták: férjek, nők jöttek nyakukba csimpezkedett, vagy vállakon kuporgó csecsemőikkel, s kissé nagyobb gyermekeiket maguk mellett, öreg szülőiket maguk után vezették. Többen közülök a beszállásolt és az átvonuló katonák által feltört és kirabolt házukat hagyták oda; mások, hogy jobban magukra vonják a könyörületet azon sebek kék, vagy véres helyét mutogatták, melyeket utolsó falat kenyerek védelmében, vagy menekülés közben a vak és állati rakonczátlanságtól kaptak. Mások megmenekültek ugyan ezen különös csapástól, de földönfutóvá tette őket két más csapás, melytől egyetlen zúg sem volt mentes: a terméketlenség s a háboru költségeinek fedezésére behajtott roppant adó; e földönfutók a városba jöttek, mint a gazdagság és jótékony-ság utolsó menedékhelyére. Az ujon érkezetteket azonnal meg lehetett ismerni bizonytalan járásukról és uj arczukról, de méginkább csodálkozással vegyes boszankodásukról, melyet amiatt éreztek, hogy végső reményük céljánál, hol, azt hitték, miszerint a szánalmat leginkább magukra fogják vonni, annyi vetélytársat találtak, kik a nyomor még megrendítőbb jeleit viselik magukon; mert akik hosszabb idő óta tartózkodtak Milano utczáin, hol az esetleg eléjük vetett könyöradományokból tengették életüket, az éhség és a táplálék közti aránytalanság miatt a kétségbeesés még setétebb és iszonyubb alakjai gyanánt tűntek fel. Különféle öltözetek (a mennyiben t. i. valamelyik még egyáltalán bármiként is öltözhetett) különféle jellegű arcok egy és ugyanazon rongyos tömegben! A sikság fiainak sápadt, a dombos és emelkedettebb vidék gyermekének barna, s a hegylakók vörös arcza egyenlően lesóványodott és elhervadt, valamennyinek szeme beesett, vad-dühöt és érzéketlenséget kifejező tekintete a semmiségbe meredt, haja megnőtt, összekuszálódott, szakála torzonborz volt, emelt és munka által edzett termete a nyomortól most meggörnyedt; lesült karjaikon lesóványodott mellükön, mely zilált rongyaik közül kilátszott,

a bőrránczokat vetett. A letiport erő ezen senyvedésétől különböző, de nem kevesebb szomorú képet nyújtott a gyengébb kor és nem könnyebben ernyedő természeté, gyorsabb kimerülése és elhalása.

Az utczákon, a házak falainak hosszában itt-ott szeméttel vegyes, piszkos, tört szalma hevert. Ezen szemétdombok azonban most a felebaráti szeretet adományai és kedvezményei gyanánt tűntek fel; a nyomorult éhenhalók készítettek abból ágyat, hova éjnek idején fejüket hajthatták. De nappal is lehetett látni ezen almon heverő szerencsétleneket, kik fáradságtól, éhségtől kimerülve döltek oda, mivel lábuk megtagadta a szolgálatot. E siralmas ágyakon gyakran hullák heverték: sokszor egész váratlanul lerogyott azokra egy-egy átmenő, s többé fel sem kelt.

Néha megtörtént, hogy valamely épen átmenő barát vagy idegen, a szájalom ellenállhatatlan érzetétől megragadtatva lehajolt a nyomor ezen ágya fölé. Itt ott rendezettebb, bőségesebb eszközökkel rendelkező segély jelent meg, melyet egy gazdag, s jótékonyághoz szokott kéz nyújtott. E kéz Federigo bibornok keze volt. Papjai közül kiválasztott hatot, kik, azon kívül hogy kitartó felebaráti szeretet dobogtatta szívüket, erős testalkattal bírtak. Ezeket párosával küldte a városnak köztük egyenlően felosztott három részébe; utánuk szolgálk vitték a valódi, felüditő és erősítő ételekkel és ruhákkal megrakott kosarakat. A három pár minden reggel, három különböző pontról indult neki a városnak; felemelték azokat, kik kimerülve a földre rogytak, s mindenkinek, a szükségességhez képest, segílyt nyújtottak. A haldokló, ki már nem részeshülhetett az üditő ételekben, részesült az utolsó kenetben és a vallás vigasztalásában. Az éhezők közt levest, tojást, kenyeret és bort osztottak szét; akik hosszabb éhezés következtében már az éhhalállal küzdöttek erősítő folyadékot, finom, tápláló ételt, s nemesebb bort kaptak, de gyakran előbb borszesz segítségével kellett életre kelteni őket. Egyuttal öltönydarabokkal fedték el a didergő meztelenséget.

Gondoskodásuk azonban itt sem állapotott meg. A jó lelki pásztor azt akarta, hogy a hova az ő keze ér, ne csak pillanatnyi, hanem hatásos segílyt nyujtson. A szegényeknek, kiket a jó ételeket felüdítettek anynyira, hogy utjokat tovább folytathatták, pénzt adtak, nehogy a mindenütt leskelődő szükség ismét meg-rohanja, s előbbi állapotukba visszazaragadja őket. Mások-nak a közel levő házakban szereztek menedékhelyet és tartást. A jó móduak felebaráti szeretetből, de főleg a bibornok ajánlata miatt szívesen fogadták ama sze-rencsétleneket; a kevesbbé tehetősek pedig, kiknek felebaráti szeretetökkel nem volt arányban tehetségök, fizetés mellett fogadták fel őket, s a bibornok emberei a kialkudott összeg egy részét azonnal ki is fizették előleg gyanánt.

Mondanunk sem kell, hogy Federigo gondoskodá-sát nem szoritotta kizárólag ezen végveszedelemre, s hogy nem várta be a kétségbeesett jajveszékést, mi-szerint meginduljon. Minden módot felhasznált, hogy pénzre tegyen szert, nagy mennyiségű gabonát vásá-rolt, melynek jelentékeny részét a leginkább sujtott vidékek közt osztotta fel. A milanoi lelkészek is arány-lagos részt kaptak kiosztás végett. Federigo maga is házról házra járt, s alamizsnát osztott szét. Titokban igen sok szegény családot segítkezett, az érseki palo-tában, mint Alessandro Tadino orvos és azon korbéli író említi, minden reggel két ezer tányér levest osz-tottak szét.

Ezen jótékonyág, melyet bizvást nagyszerűnek nevezhetünk, mivel csak egyetlen embertől, s kizárólag ennek segítforrásaiból származott (Federigo soha sem érzett magában kedvet, hogy mások jótékonyágának ő legyen kézbesítője) mindazon adakozásokkal együtt, melyek ha nem is oly gazdag, de számos jótékony magán embertől, s a városi tanácstól származtak, nagy segítkezést képviselt ugyan, de a még nagyobb szükséggel összehasonlítva csekélység volt. Mig néhány éhhalállal küzdő hegyi lakónak életét meghosszabbította a bibor-nok segítkezése, mások az éhhalál kinjai közt csakugyan

kimultak, s amazok ha a bibornok jótékonyága kimerült ezek sorsára jutottak. S míg Milano egyik másik részében felszedték, életre keltették, s egy időre ellátták az utczákon elterült éhenhalókat, addig a város többi részében százan és százan estek össze, s haltak meg minden segély és vigasztalás nélkül.

Az utczákon egész nap zsongott az alamizsnáért esengők hangja; éjjel sóhajoktól lett terhes a lég, s a sóhajok szomorú suttogását meg-megszakította a véletlenül kitörő zokogás, egyegy hangos segélykiáltás, mely végül a kétségbeesés vad ordításává fajult.

Figyelemre méltó körülmény, hogy a fájdalom és panasz ezen különféle kitörései közt sohasem lehetett lázadásra izgató kiáltást hallani. Erről legalább egyik történetíró sem tesz említést.

Azon ürt, melyet a nagy halálozás mindennap csinált ezen nyomorult tömegben, napról napra kitöltötte, eleintén a szomszéd falvakból, később a távolabb vidékekről, majd a városokból, végre a szomszéd tartományokból Milanoba özönlő nép. Ellenben több régi milanoi lakós távozott a városból; egyik azért, hogy a város borzasztó sebeinek szemlélésétől meneküljön; a másik látva, hogy a koldulásban vetélytársai tulszárnyalják, végső kétségbeesésében akárhol másutt akart szerencsét próbálni, hol talán nem zsufolódott össze annyira az éhezők serege, s hol talán a vetélytársak száma kevesebb. Az ellentétes cél felé haladó csapatok útközben gyakran találkoztak, mindegyik megborzadt a másiktól, s mindegyik szomorú előjel volt azon célra nézve, melyre a másik, mint végső reménye megvalósulásának színhelyére eljutni iparkodott. Ha valamelyik útközben kifáradt, s kidőlt, az útfélen meg is halt; társai a holttest láttára még jobban kétségbe estek, az idegen utazók pedig megborzadtak, s talán boszankodtak. „A város falait körülfutó úton — írja Ripamonti — egy asszony hulláját láttam. Szájából félig megrágott fű lógott ki, s ajkai még egy kétségbeesett harapásra látszottak összeszorulni. Hátára csomag volt kötve, s mellén egy kendőbe kötött csecsemő lógott,

ki siránkozva kereste anyjának emlőjét. Könyörületes emberek haladtak arra, felvették a földről a nyomorult gyermeket s a legszükségesebb anyai ápolást úgy a hogy pótolták.“

A nemesek egyszerű, kopott, söt elnyűtt ruhában, lehorgasztott fővel jártak; a gyülölt zsarnokok, kik máskor brávóktól környezve kevélykedtek, most egyedül, leverten lépdeltek, s arczuk kifejezése békéért esengett. Még azok is, kik a bőség közepett emberiségesebben gondolkoztak, s szerényebbek voltak elborzadtak a folytonos nyomor láttára, mely nemcsak a segély lehetőségét, hanem hogy úgy mondjuk, a részvét legszélső határát is túllépte.

Igy mult el a tél és tavasz. A közegészségi bizottság egy idő óta már figyelmeztette a hatóságot a ragály veszedelmére, mely annyi baj után még fenyegeti a várost, indítványozta tehát, hogy az utczákon elhullott éhenhalókat kórházba szállítsák. Amig ezen indítvány felett tanácskoznak, azt elfogadják, s valósitása céljából eszközökről gondoskodnak, az utczákon feloszlásnak induló hullák száma napról napra növekszik, s ugyanazon arányban szaporodik a nyomor legiója. Ekközben az élelmezési tanácsban azt indítványozzák, hogy valamennyi egészséges és beteg kenyéرنélküli embert a lázáret-kórházban kell összezsufolni, hol az illetők köz-költségen nyerjenek ellátást és ápolást. Ezen indítványt az élelmezési tanács, a közegészségi bizottság ellenzése daczára elfogadja, pedig ez utóbbi ráutalt, hogy annyi ember összezsufolása miatt a ragály veszedelme csak növekedni fog.

A milanoi lázáret-kórház (ha tán e sorok oly valaki kezébe kerülnek, ki soha sem látta — ennek számára leirjuk azt) a városon kívül, a keleti kaputól balra levő négy oldalról zárt, majdnem teljesen négyszög alakot képező építmény; a vár falától a sáncz, a külső körút és az építményt körülfutó árok választja el. A két főoldal körülbelöl ötszáz, a két rövidebb oldal négyszáz ötven lépés hosszúságu; mind a négy oldal egyemeletes szobácskákra van felosztva, az épít-

mény közepén három-három szobából álló csarnokok vonulnak végig, melyeket kicsiny és vékony oszlopok tartanak. Ezen kórház, mely 1489-ben egy magán ember hagyományából építtetett, történetünk idejében csak azon áruk rakhelye gyanánt használtatott, melyek, mint ragályosak, gyanusak voltak.

Az élelmezési tanács határozata következtében sokan önként mentek, az utcákon és tereken heverő betegeket pedig tömegesen szállították e kórházba, úgyhogy pár nap alatt három ezer embert halmoztak fel abban. Sokan azonban vonakodtak, s jobb szerettek a városban maradni, hol most kevesebben vették igénybe az emberek könyörületét. De a rendőrök utczárolt utczára jártak, s a kórházba kergették a koldusokat, vagy megkötözve szállították oda, ki nem engedelmeskedett. E vadászat oly eredménydúsnak bizonyult, hogy a lázáret vendégeinek száma nem sokára közel tíz ezerre rugott.

A nőket és gyermekeket — legalább felteszszük — elkülönítették a férfiaktól; erről azonban azon kor emlékei semmi bizonyosat sem mondanak. De hogy ezen embertömeg miként lakott és élt, fájdalommal lehetne elképzelni még akkor is, ha nem volnának — a minthogy vannak — biztos adataink. Huszával-harminczával zsufolták össze egyetlen szobácskába a nyomorultakat, a csarnokokban rothadt szalmán, vagy a pusztá földön százak és százak kuporogtak; el volt ugyan rendelve, hogy elégséges, tiszta, gyakran megújított szalmából csináljanak fekhelyet, de a szalma azért rossz minőségű és kevés volt, s nem cserélték fel ujjal. A tanács szintén elrendelte, hogy a kenyér jó minőségű legyen; de ugyan volt-e még hatóság, mely azt parancsolta volna, hogy rossz minőségű árut vásároljanak? A történelmi emlékekben fel van jegyezve, hogy a lázáretben kiosztott kenyér sulyos, de a táplálásra teljesen alkalmatlan anyagszereket tartalmazott. Vizben — iható, egészséges ivóvizet értünk — szintén hiányt szenvedett a kórház; közönség kút gyanánt a kórház körüli árok szolgált, melynek vize már ugyis

poshadt, sekélyes és sáros volt, a kórház közelsége és a nagy használat miatt pedig teljesen megromlott.

A halálozásokat elősegítő ezen okokhoz — melyek annál rombolóbban hatottak, mivel beteg testiszervezetet támadtak meg — még az időjárás konoksága is járult. A makacs esőzést még makacsabb szárazság követte, mely utóbbi korai és türehtelen meleget idézett elő. Nem csuda tehát, hogy ama zárt helyen a halálozás oly roppant mérvet öltött, miszerint sokan ragálynak tartották azt. Lehet, hogy ezen ragály először a kórházban tört ki, s ezt a közegészségi bizottság orvosai váltig állították; lehet, hogy kívülről vitték be azt, hol aztán hosszabban lappangott — (s ez valószínűbb is) míg végre azon roppant embertömegben rakva fészket rémes gyorsasággal fejlődött ki.

Bármelyik legyen is igaz ezen feltevések közül, annyi bizonyos, hogy a halálozások száma a kórházban nem sokára naponként meghaladta a százat.

Amíg itt mindenki félt, halálos aggodalmat állott ki, kétségbe esett és ordított, az élelmezési tanácsban mindenki pirult, s ijedtében fűhözfához kapkodott. A tanács vitatkozott, meghallgatta a közegészségi bizottság véleményét, s végre sem tehetett egyebet, mint elhatározni, miszerint nagy fáradoalmak és költségek árán valószínűtlen első tervét feladja. A kórház ajtait felnyitották, a súlyos betegek kivételével, a nyomorultakat szabadon bocsátották, kik őrzöngő örömmel rohantak a szabadba. A betegeket a Santa Maria della Stella kórházba szállították át, hol kevés kivétellel, mind elpusztultak.

Ekközben a mezők sárgulni kezdtek. A vidékről a városba menekült szerencsétlenek a várva várt aratásra, visszaszálinkoztak falujokba. A jó Federigo utolsó erőmegfeszítésével útravalót adott nekik. Minden paraszt, ki a bibornokérsek palotájában megjelent, pénzt és sarlót kapott.

Az aratás végetvetett az éhségnek; a ragály miatti halálozás napról napra apadt ugyan, de elhuzó-

dott az ősz végeig. Már egészen szünőfélben volt, midőn ismét uj csapás sujtott le.

Több fontos, s a „történelmi“ elnevezésre különösen méltó esemény történt ezen közbeeső időben. Richelieu bibornok bevette La Rochellet, Angliával jól-rosszul békét kötött, a francia államtanácsban fel-emelte hatalmas szavát, s kivitte, hogy a kormány Nevers herceget hatályosan támogassa. A király elhatározta, miszerint személyesen fogja vezetni a hadjáratot. A nassau gróf, császári követ, Franciaország fegyverkezésével egyidejűleg parancsot kézbesített Mantova uj hercegének, miszerint adja ki államait Ferdinándnak, különben ez fegyverrel támadja meg, s foglalja el azokat. A herceg, ki még kétségbeesettebb viszonyok között is vonakodott engedni ezen szigorú és gyanus parancsnak, most, midőn Franciaország segítsége oly közel kilátásban volt, annál kevesbbé engedett. A császári biztos távozott, s háborúval fenyegetőzött. Richelieu marciusban csakugyan megérkezett a királylyal egy hadsereg élén. A savoyai hercegtől átbocsátatást követelt, alkudoztak, mivel azonban egyezmény nem jött létre, kardra került a dolog s a francziák győzelme után ismét alkudoztak, mikor aztán elhatároztatott, hogy don Gonzalo hagyjon fel Casale ostromával, mit, ha ez megtagadna a savoyai herceg a francziákkal egyesülve Milanot fogná megtámadni. Don Gonzalo száraz bőrrel akarván menekülni, megszüntette Casale ostromát, hova azonnal francia csapat vonult be, hogy a helyőrséget megerősítse.

Ez alkalommal történt, hogy Achilini, Lajos francia királyhoz irta hires sonettejét:

Izzadjatok kemenczék szinaranyt,

s más ehhez hasonlókat, melyekkel rá akarta birni a királyt, hogy a szent föld felszabadítására siessen. De a költők végzete, hogy tanácsukat ki sem hallgatja meg, s ha talán a történelemben olvasunk is oly tényeket, melyek látszólag az ő közreműködésük mellett jöttek létre, bátran kimondhatjuk, hogy e tények már

sokkal előbb el voltak határozva. Richelieu bibornok elhatározta, hogy Franciaországba tér vissza, hol úgy látszik sürgösebb dolgai voltak.

A míg ezen sereg elvonult, Ferdinand serege közeledett s megtámadta Grigioni területét és Valtellinát, s Milano államba készült bevonulni. Azon különféle rémhírhez, mely a sereg átvonulásával kapcsolatban forgalomba jött, még az is járult, s a milanoi közegészségügyi bizottságot egész határozottsággal értesítették, miszerint ama seregben a dögvész pusztit, mely a német csapatokban szorványosan mindig jelentkezett, mint Varchi írja azon dögvészről szólva, melyet a német csapatok egy századdal előbb Florenczbe hurczoltak. Alessandro Tadino a közegészségügyi bizottság egyik tagja (az elnökön kívül hatan voltak, négy városi tanácsos és két orvos) megbizatott, miszerint figyelmeztesse a kormányt azon borzasztó veszélyre, mely fenyegetni fogja az országot, ha a német csapatok, Mantova ostromára indulva, átvonulnak. Don Gonzalo oda nyilatkozott, miszerint — nem tud segíteni; mivel azon érdekek, melyek miatt ama hadsereg elindult nagyobb súlyúak a képzelt veszéllynél, de hogy mégis el fog mindent követni a veszély megakadályozására s bizik az isteni gondviselésben.

A közegészségügyi bizottság két orvosi tagja azt indítványozta a bizottságban, miszerint a legszigorúbb büntetések terhe alatt hagyja meg mindenkinek, hogy a német katonáktól semmiféle ruhaneműt ne merjen vásárolni; a bizottság elnökét azonban ezen rendelet szükségességéről nem lehetett meggyőzni.

A mi Don Gonzalót illeti, fennebbi válasza után nem sokára távozott Milanótól; távozása szomorú volt, mint távozásának oka is. Szerencsétlen hadviselése miatt a kormány elmozdította. Helyére Spinola marquis neveztetett ki, a ki a németalföldi hadjáratban már azon kitünő hírnévre tett szert, mely őt tul is élte.

Ezalatt a német sereg határozott parancsot kapott a Mantova elleni hadjáratra; s szeptember hóban át is lépte a sereg a Milanoi herczegség határát.

A katonaság akkor még nagy részt kalandorokból állott, kiket a hercegek megbizásából csapattoborzók gyűjtöttek össze, hogy aztán ezekkel együtt eladják magukat. De nem annyira a zsold édesgette ezen kalandorokat, mint inkább a fosztogathatás reménye és azon csábító gondolat, hogy szabadon garázdálkodhatnak. Állandó és általános fegyelem nem létezett ezen csapatokban; ez különben a főnökök csaknem teljesen független állása miatt nem is jöhetett létre. E kalandorok egyébiránt nem igen akarták kifejtteni a fegyelmet; s ha bár kívánatosnak tűnt volna is fel előttük, nem leendettek képesek megteremteni azt; mert eszedett-vedett katonák fellázadtak volna oly kapitány ellen, ki fosztogatásaikban megakadályozza őket, vagy pedig mindnyájan elpártolva tőle egyedül hagyták volna őt zászlójával. Különben a fejedelmek is, midőn hogy úgy mondjuk — „kibérelték“ ezen csapatokat, inkább csak arra törekedtek, hogy annyi harezost gyűjtsenek zászlóik körül, mennyi elégséges volt a vállalat biztosítására; azzal nem törődtek, hogy katonáik száma túlhaladja rendesen üres pénztáruk fizetés képességét; a katonák zsoldja így csak későn s ekkor is levonásokkal érkezett meg, falvaik és városaik kirablását tehát a fejedelmek kénytelenek voltak eltűrni, mint a katonák zsoldjához hallgatag kikötött pótlékot. Wallenstein katonái hirnevénél nem kisebb hirre végződött ezen jelszava: könnyebb fentartani százezer emberből, mint tizenkétezer emberből álló hadsereget. Azon hadsereg, melyről itt szólunk, szintén azon gyülevész népből állott, melylyel Wallenstein elpusztította Németországot a háborúk háborujában, melyet három tizedes lefolyása miatt harmincz éves háborúnak neveztek el. E hadsereg élén állott Wallenstein egyik alvezére is, ugyan annak soraiban küzdött a vezér saját ezerede; vele voltak zászlóalj parancsnokai*) is, kik közül négy

*) Condottiere. Ezen elnevezés a középkorban nem jelentett meghatározott tiszti rangot. Condottierik neveztek a csapatok főtoborzóit, kik azután a közös főparancsnok alatt saját csapataikat vezényel-

év múlva, többen segítették előidézni Wallenstein szomorú katastrófáját.

A sereg husz ezer gyalog és hét ezer lovasból állott. Voltellinán keresztül (a közép-alpok déli lejtőjén, a Como tó és az Adda völgyén át) szálltak le, s azután az Adda folyó irányát követve a nevezett folyónak a Póba való ömléséig mentek. Innét még jókora vargabetűt kellett leirniok, míg végre nyolcz nap múlva megérkeztek a milanoi herczegségbe.

A lakosság nagy része értékes holmijával a hegyekre menekült: barmait szintén felhajtotta a hegyek közé. Sokan azonban nem hagyták el lakásukat, részint mivel valamely kedves beteget kellett őrizniök, részint hogy megmentsek házukat a felperzselés veszélyétől és elásott kincsekre felügyeljenek. Mások ismét azért maradtak, mivel mit sem veszthettek, sőt remélték, hogy a zavarosban halászni fognak. Az előcsapat amint megérkezett valamely pihenőhelyre, azonnal széteszlett a környéken, hogy mindent zsákjaiba tömjön; amit a katonák használhattak, elvitték, a többit összerontották: a butorokat tüzelőszer gyanánt használták, a házakat, csűröket felgyújtották, sebeket osztogattak, lányokat becstelenitettek meg. Hasztalanoknak, sőt veszélyeseknek bizonyultak a lakosság óvó intézkedései, cselfogásai, melyekkel vagyonukat akarták megmenteni. A hadi cselek ezen nemében is jártas katonák a házak minden zugát felkutatták, falakat törtek be és döntöttek le. Felmentek a hegyekbe, hogy az oda hajtott marhákat elrabolják. A helység néhány csavargója által a barlangokba vezetették magukat, hogy a netán oda menekült gazdagokat kézre kerítsék, s ha ez sikerült, az illetőt lakására hurczolják, hol aztán tenyegetésekkel és ütlegekkel kicsikarják tőle, hova rejtette el kincseit.

Végre távoztak, elvonultak; lassanként elhalt a trombiták és dobok távozó zaja: most néhány órai aggodalom-teljes nyugalom következett. De csakhamar

ték. Ezen elnevezéshez legközelebb állt a — szintén középkori értelemben vett — capitano elnevezés.

ismét megharsant a trombiták átkozott hangja, mely új csapat érkezését jelentette. Ez már nem találván zsákmányt annál nagyobb dühvel rombolt szét mindent: az előcsapat által kiűritett hordókat, edényeket elégette, azon házat, melyben mit sem talált, felgyújtotta, a szerencsétlen polgárat kétszeres dühvel bántalmazta. Így volt és fokozódott ezen borzasztó állapot husz egymást követő napon, mert a hadsereget husz csapatra szokták osztani.

A milanoi herczegségben először Calicot támadták meg ezen ördögök; innét Bellanosa rontottak, majd aztán Valsassinát öntötte el undok áradatuk, s innét Lecco határába léptek.

OSZK

Országos Magyar Könyvtár

XXIX. Fejezet.

Leccoban a halálra ijedt lakosság közt ismerőseinkkel találkozunk.

Aki nem látta don Abbondiot e napon, midőn egyszerre csak hire futamodott a hadsereg közeledtének és garázdálkodásának, nincs kellő fogalma a megszeppenésről, s rémületről. — Jőnek, harmincz, negyven, ötven mértföldre vannak; valóságos ördögök, áriánusok, antichristusok; kirabolták Cortenuovát, Primolunot felgyujtották, Introbbiot, Pasturot, Barsiót elpusztították; Bolabbioba érkeztek, holnap Leccoban lesznek: e hírek jártak szájról szájra. Don Abbondio elhatározta, mindenkinél előbb és inkább elhatározta, miszerint menekülni fog; de minden úton, melyre lépni akart, legyőzhetlen akadályokat, minden helyen hova menekülni akart, borzasztó veszélyeket látott. — Mit csináljak? Hova menjek? kérdezé. A szerencsétlen lelkész Perpetuához futott, hogy vele tervezzen és határozzon; Perpetua azonban épen az értékesebb butorok és egyéb tárgyak összeszedésével volt elfoglalva, hogy azokat a padláson, s a ház titkos zúgaiba elrejtse. — A szakácsné feje gonddal, kezei és karjai a biztosságba helyezendő tárgyakkal voltak tele, s így megrakodva elrohant.

— Mindjárt biztosságba helyezem e lim-lomot, mondá, azután mi is azt teszszük, mit a többiek.

Don Abbondio vissza akarta tartani, hogy megbeszélhesse vele a különféle menekülési módokat; Perpetua azonban sietsége, az őt is megszalott félelem, s don Abbondio gyáva szepegése miatt dühbe jött, s most kevesbbé lehetett vele szóba állni, mint valaha.

— Mások találnak módot, majd mi is találunk. Bocsásson meg, de ön egyebet sem tud, mint csak fel-

tartóztatni másokat. Azt hiszi talán, hogy mások nem akarják megmenteni bőrüket? Vagy talán a katonák csak önre éheztek? No bizony! Inkább segíthetne, mintsem hogy itt előttem tipeg-topog, siránkozik és dolgomban hátráltat.

Perpetua elsietett.

Don Abbondio egyedül maradván az ablakhoz lépett, kitekintett, s embereket pillantott meg, kik épen áthaladtak.

— Tegyetek szivességet szegény lelkésztekkel — mondá félig siránkozó, félig szemrehányó hangon — hozzatok egy lovat, öszvért, vagy akár szamarat. Lehet-séges-e? Senkisem akar segíteni? Minő népség! minő népség!

— Ej, nagy uram, tegyen ön is úgy, mint tehet — válaszolt egyik — még szerencsés, hogy nem kell családjával bajlódnia. Segítsen magán, gondoljon ki valamit.

— Ó, én szerencsétlen! kiáltott fel don Abbondio, mily emberek, minő szivök van! Nincs könyörületük: mindenki csak magára gondol, s velem senki sem törődik!

Perpetua felkeresésére indult.

— Épen jókor! szólt ez. — Hát a pénz?

— Mit csinálunk vele?

— Csak adja át, majd a konyhakertben az asztal-neműekkel együtt elásom.

— De — —

— De, de; ide a pénzzel; tartson meg néhány garast azon esetre, ha netán szükség lenne rá, s a többit bizza rám.

Don Abbondio engedelmeskedett, a szekrényt felnyitotta, pénzceskjét kivette, s átadta Perpetuának.

— Megyek — mondá ez — s elásom a fügefafa alatt.

Elment, de csakhamar visszatért, kezében érleli szerekkel megtömött kosár, s egy táska volt, melybe fehérneműeket tett saját és ura számára.

— A breviáriumot legalább ön fogja vinni, szólt csomagolás közben don Abbondiohoz.

— De hová megyünk?

— Hová mennek a többiek? Mindenek előtt az utczára megyünk, s ott megtudjuk, meglátjuk mit tevők legyünk.

E pillanatban lépett be Ágnes, ki szintén elhatározta, hogy nem várja be a hivatlan vendégeket. Eszébe jutott a névtelen ígérete, s mivel azon törte fejét, miként tudja meg azon úr ki- és hollétét, don Abbondiora gondolt. Feltételezte, hogy a szegény lelkész a zürzavar közepett jobban elvesztette fejét, s jobban megijedt mint ő, s hogy ő is örömet távoznék. Azért jött, hogy indítványt terjeszzen don Abbondio elé; mivel pedig Perpetuával találta, mindkettő előtt beszélt.

— Mit szólsz hozzá, Perpetua? kérdé don Abbondio.

— Az ég sugalata; nem szabad időt vesztenünk, azonnal indulnunk kell.

— S aztán?

— S aztán, aztán, ha ott leszünk, összeütjük bokánkat örömkben. Azon úr most egyebet sem óhajt, minthogy másokon segíthessen; örülni fog, hogy befogadhat bennünket. Oda a határra, s a felhők közé csak nem jó utánunk katona.

— Tehát valóban megtért?

— Miként kételkedhetik a történtek és azok után, miket maga is látott?

— S ha kelepczébe jutunk?

— Micsoda kelepczébe? Bocsásson meg, de az ön feltevései semmi határozatra sem vezetnek. Derék Ágnes asszony! Valóban pompás gondolat jutott eszébe.

— Nem akadna a faluban egy bátor férfiú, ki velünk jönne, s fedezet gyanánt szolgálna lelkészének? kérdé don Abbondio. Ha netán zsványokkal találkozunk — pedig bizonyára találkozunk útközben — ugyan mit segíthettek rajtam ti?

— Ismét új feltevés, hogy időnket vesztegesse! kiáltott fel Perpetua. Azt kívánni, hogy most keressünk számára valakit, midőn mindenkinek elég baja van önmagával. Bátorság! Menjen breviariuma és kalapjáért, s aztán induljunk.

Don Abbondio távozott, s egy pillanat mulva feltett kalappal, s breviáriumával hóna alatt visszatért.

Mindhárman elindultak. Don Abbondio a templom előtt áthaladva feltekintett az isten házára, s fogai közt e szavakat mormolta: A nép dolga megvédeni, mert a templom a népért létezik. Ha csak kissé is szeretik templomukat, nem feledkeznek meg róla; ha pedig nem szeretik, történjék ami történni fog.

Perpetua útközben az értékesebb tárgyaknak sebtében történt elrejtése felett gondolkozott és sópánkodni kezdett, hogy ezt elfeledte elrejtetni, amazt rossz helyre tette, itt nyomot hagyott, mely útba igazíthatja a rablókat, ott — —

— Ugyan derék! szólt don Abbondio, ki most már eléggé nyugodt volt élete felől, hogy vagyona miatt aggódhassék. — Derék! Hát oly ügyetlen voltál? Hol járt eszed?

— Hogyan! kiáltott fel Perpetua, egy pillanatra megállt, s kezeit, amennyire a táská megengedte, csipőre tette. Hogyan még ön mer szemrehányásokat tenni, ki siránkozásával elvette eszemet, ahelyett, hogy segített és bátorított volna! Többet gondoltam az ön, mint saját dolgaimra, s nem volt ki segített volna. Egyszerre kellett Mártának és Magdolnának lennem. Ha baj történik, nem kárhoztathat; többet tettem kötelességemnél.

Ágnes megszakitotta a czivódást, s indítványozta, hogy látogassák meg a „jó asszony“-t falujában, melyhez már közel voltak.

— Üdvözöljük ama derék embereket, szólt Ágnes.

— S egyszerismind megpihenünk, s kissé falatozunk, mondá Perpetua.

— Azon kikötés mellett én is bele egyezem, hogy nem vesztegetjük az időt, mert nem mulatságból utazunk, végzé don Abbondio.

Tárt karokkal, nagy örömmel fogadták őket. Ágnes, midőn megölelte a „jó asszony“-t, zokogásban tört ki, mi megkönnyítette szívét, s könnyek közt vála-

szolt azon kérdésekre, melyeket a jó asszony és férje Lucia felől hozzája intéztek.

— Jobb dolga van, mint nekünk, szólt don Abbondio, Milanóban nem fenyegeti veszedelem, s távol van ezen ördögös ügybajoktól.

— A lelkész úr és társasága menekül? kérdé a jó asszony férje.

— A *** várába indulunk, válaszolt don Abbondio.

— Jó helyre mennek; oly biztosságban lesznek, mint akár a templomban.

— S önök itt nem félnek?

— Hála istennek távol vagyunk a hadsereg útjától. Legfelebb tán valamelyik kőzacsapat vetődik ide, de mindenesetre lesz időnk a menekülésre; hirt fogunk hallani felőlük azon falvaktól, hol megállapodnak.

Erre ebédhez ültek, s ebéd után don Abbondio sietve készülődött a távozásra. A jó asszony férje kocsit kerített elő. Felrakták a csomagokat, felültek, s utjuk második felére vitorabban, s nyugodtabban indultak.

A jó asszony férje a névtelenre vonatkozólag teljesen igazat mondott. A névtelen azon időtől fogva, midőn utoljára találkozunk vele szakadatlanul folytatta, mit akkor feltett és megkezdett: az okozott károk megtérítését, béke szerzést, a szegények istápolását; szóval az alkalom minősége szerint mindig valami jót tett. Ugyanazon bátor kitartással, melylyel máskor másokat megtámadott és önmagát védelmezte, most sem egyiket sem másikat nem tette. Mindig magánosan s fegyvertelenül járt, s mindig készen volt azon eshetőségekre, melyek számtalan elkövetett erőszakos tette után történhetek vele, s meg volt győződve, hogy ismét bünt követne el, ha erőszakot használna önvédelmére, s hogyha bántalmazná Isten előtt jogtalanak tünhetnék ugyan fel, de rá nézve jogos visszatörlni lenne. S mégis most sértetlenebb volt, mint midőn biztossága céljából, övéen kívül annyi kart fegyverzett fel. Ezen és hasonló okok az igazságszolgáltatás karját

s lefegyverezték, s ezen oldalról is oly biztosságot szereztek a névtelennek, melyet ez nem óhajtott. A hatóságok és az előkelők, miként a nép, nyílt szavakban adott kifejezést a névtelen megtérése feletti örömeinek. Különben is rossz eszköz lett volna a hatóság szégyen foltjának lemosására a szentet bántalmazni, ha nem volt képes megfékezni a gonosztevőt.

Igy történt, hogy azon embert, kit, ha elbukik a kihivott társadalom kicsinye és nagyja összetiport, rugdosott volna, midőn most önként görnyedt a földre, mindenki kimélte és sokan rokonszenvre hevültek iránta.

Meg kell azonban vallanunk, hogy akadtak olyanok is, kik ezen zajos megtérést épen nem fogadták örömmel. Ezek a bűnök felbérelt végrehajtói, s a bűntársak voltak, kik a névtelenben egyik főtámaszukat veszítették el, kire minden körülmény közt számítani szoktak. A névtelen megtérését ügyeikbe való avatkozásnak, terveik keresztül huzásának tekintették; pedig a névtelen csak lelkét akarta megmenteni, s így senkinek sem lehetett volna panasza ellene.

A névtelen brávoí nem levén képesek beleszokni az új fegyelembé, s reményök sem levén, hogy uruk megváltozik legnagyobb részt megszöktek. Közülök többen új gazdát kerestek és — talán épen a cserben hagyott névtelen barátai közt — találtak is; többen a hadakozó felekhez csatlakoztak; sokan az országútak mellett ütöttek tanyát, hogy saját szakállukra viseljenek háborut az utasok ellen. Ugyanezt tették a névtelen azon brávoí, kiket gazdájuk különféle vidékeken tartott. Néhányan azonban, kik bele szoktak az új életbe, vagy önként kaptak a mentő horgony után s a völgyes vidékekről származtak, visszatértek ekéjük, vagy azon mesterségükhöz, melyet gyermekkorukban tanultak, s később félben hagytak; az idegenek a várbán s a névtelen szolgálatában maradtak.

Midőn a német hadsereg bevonult a milanoi herczegségbe, a megrohant vagy fenyegetett falvakból sokan a névtelen várába menekültek. Ez, ki felet-

több örvendett, hogy vára, melyre oly hosszú időn át, mint a borzalom színhelyére csak távolról mertek feltekinteni, most a gyengék védelmezésére szolgál, a szegény menekülőket inkább a hála érzelmével, mint udvariasan fogadta. Kihíresztelte, hogy háza mindenki számára nyitva áll, ki oda akar menekülni, s azonnal védelmi állapotba helyezte nemcsak a várat, hanem a völgyet is azon esetre, ha netán a zsoldosok*) és lovasoknak kedvök kerekednék ott is szerencsét kísérteni. Összegyűjtötte szolgálait, kik — miként Torti versei — számra kevesen, de vitézek, derék ficzkók voltak, beszélt nekik azon jó alkalomról, melyet Isten adott nekik, hogy végre segíthessenek annyiszor zaklatott és rémitett embertársaikon, s a parancs természetes hangján, mely az engedelmesség iránti biztosságot árulja el, eléjük szabta a főbb teendőket, s különösen azt adta tudtokra, miként viseljék magukat, hogy a várba menekülő szerencsétlenek védőket és barátokat lássanak bennök. A padlásszobából lehozatta a lö-, vágó fegyvereket és lándzsákat, melyek egy idő óta már érintetlenül heverték egymáson; kiosztotta azokat katonái közt, s megüzente jobbágyai és bérlőinek, hogy ha kedvök tartja jöjjenek fegyveresen a várba, vagy ha nincs fegyverök, ő kölcsönöz nekik. Néhányat kiválasztott, s tisztté tett, kik aztán a többinek parancsoltak. Órállomásokat jelelt ki a völgy torkolatainál, s különféle részein, a szikla úton, s a vár kapui előtt. Meghatározta az örök felváltásának idejét és módját, mint táborban, vagy miként az előtt a várban is tenni szokta.

A padlásszobában a többitől elkülönítve a földön heverték, vagy a falhoz támasztva voltak a névtelen fegyverei: hirhedt karabélya, puskái, kardjai, pisztolai,

*) Lanzicheneccchi tulajdonképen annyit tesz, mint lándzsások; a német Lanzknechtből van olaszosítva, mert a tözsgyökeres olasz nyelve megbicsaklik míg e német szót kitudja mondani. Fényes példa rá, hogy az olasz nyelvet nem fenyegetheti a germanizáció veszedelme.

kései és törei. A szolgák nem merték érinteni azokat, de elhatározták, miszerint megkérdik urokat, vajjon melyiket válasszák ki. — Egyiket sem — válaszolá, s fogadalma vagy feltétele tartotta, de annyi bizonyos, hogy mindig fegyvertelenül vezényelte a különös helyőrséget.

Egyideűleg valamennyi szolgálatában álló férfit és nőt üzött-hajtott, hogy minél több egyén számára lakás és ágy legyen készen; a szobákba és termekbe, melyek alvószobákká változtak át, most szalmazsákokat és takarókat vittek. Élelmi szereket rendelt meg, hogy jól tarthassa vendégeit, kiket — ugymond — Isten küldött neki, s kik valóban napról napra szaporodtak. Nem volt megállása: a várban, a váron kívül, a bérczi út felett és alatt, a völgy minden részében járt kelt, őrállomásokat jelelt ki, erősített és látogatott meg; látott és láttatta magát; szavaival, tekintete és jelenlétével rendbe hozott, s rendben tartott mindent. Ott-hon, vagy útközben fogadta az ujonnan érkezetteket; mindenki látta már, vagy sem, ez alkalommal lelkesülten szemlélte a névtelent, s egy pillanatra elfeledte a szenvedést és aggodalmat, mely a névtelen várába kergette, s ha a névtelen tovább folytatta útját, mindenki megfordulva, mégegyszer utána tekintett.

XXX. Fejezet.

A névtelen várába nem azon oldalról özönlött a menekülők nagyobb része, honnét három ismerősünk érkezett, s mégis útközben ezek úti- és bajtársakkal találkoztak, kik a mellékútról léptek a főútra. Kik ily körülmények közt találkoznak, régi ismerősöknek hiszik magukat. A kocsi valahányszor elért egy-egy menekülő csoportot, kérdések és feleleteket váltottak. Egyik még csak a katonák érkezésének hírére menekült, mint ismerőseink; a másik hallotta a dobpergést és trombitaharsogást is, a harmadik katonákat is látott, s úgy irta le azokat, mint valamely halálra ijedt embertől csak kitelik.

— Mi még szerencsések vagyunk — szólt a két asszony — adjunk hálát Istennek. Pusztuljon el a limlom, csak hogy mi megmenekültünk.

Don Abbondio azonban nem látott valami nagy okot az öröme. Már a tolongás, mely — mint hallá — a tulsó oldalon még nagyobb elszomorította. — Ó, minő esemény, ó, minő esemény! mormolta, midőn senkisémet volt a kocsi körül. Nem értitek, hogy ha ennyi nép szorul össze egy helyre, erőnek erejével hozzuk nyakunkra a katonákat? Mindenki elrejtőzik, mindent elvisznek, a falvakban semmi sem marad; a katonák tehát azt hiszik, hogy fen a várban kincseket találnak. Bizonyosan utánunk jönnek. Ó, én szerencsétlen! Mibe keveredtem!

— Egyéb dolguk van, hogy sem oda jöjjenek, véli Perpetua, ki van jejelve az ő útjok is. S különben is mindig azt hallottam, hogy veszélyben jobb az embernek sokadmagával lenni.

— Sokadmagával, sokadmagával! kiáltott fel don Abbondio. Szegény asszony, nem tudod, hogy egyetlen

zsoldos százat fal fel közülünk. S ha aztán kedvök kerekednék hadakozni, ugy-e pompás lenne a dulakodók közt lenni, mi? — Ó, én szerencsétlen! Jobb lett volna a hegyekbe menekülnöm! Mindenki egy lyukba akar bújni! — Valamennyi csak boszantja az embert, mormolta fogai közt, egyik a másik után fut, mint esztelen barom.

— Ekként hát ők is ugyanezt mondhatnák mi felőlünk, szolt Ágnes.

— Lassabban — mondá don Abbondio, a fecsegés már mit sem használ. Ami történt, megtörtént; el kell viselnünk. Sorsunkat a gondviselés határozza meg, s az ég javunkat akarja.

Don Abbondio azonban ugyanakkor megszepeint, midőn a völgybe érkeve egy laktanyaszerű ház ajtajában, s földszinti szobáiban sok fegyveres embert pillantott meg. Szemének sarkával oda tekintett, de nem azon arcok voltak, melyeket első alkalommal látott, vagy ha ugyanazok voltak is, megváltoztak.

— Lássa tisztelendő uram, szolt Perpetua, mily derék emberek; ezek ugyancsak megvédelmezhetnek bennünket. Most már jöhetnek a zsoldosok; ezek nem olyanok, mint a mi félénk legényeink, kik csak futni tudnak.

— Csitt! szolt don Abbondio suttogva, de haragosan. — Csitt! Nem tudod, mit beszélsz! Nem tudod, hogy a katonák mestersége: bevenni a várakat. Egyéb se kell nekik. S rájuk nézve a megrohanás csak olyan, mint másnak a menyegző; mert amitt a bevett várban találunk az övék, s a foglyokat kardra hányják. Ó, én szerencsétlen!

— De ha még attól is fél, hogy védik — — kezdé Perpetua, don Abbondio azonban, bár suttogva, de durván rákiáltott: Csitt! Vigyázz, nehogy még ismételd az efféle szóváltást. Emlékezzél meg, hogy itt mosolyogni, s mindent helyeselni kell.

— Ön csak elrontja ezen — — kezdé ismét Perpetua.

— Csitt! suttogá most is don Abbondio, s egy-

uttal gyorsan lekapta fövegét, mélyen meghajolt, mert a várba pillantva fel, észrevette a névtelent, ki a dombról lefelé jött. A névtelen is felismerte a lelkészt, azért meggyorsította lépteit, s az érkezők elé sietett.

— Lelkész úr — szólt, midőn közelért — örömet jobb alkalommal ajánlanám fel házamat, de most is felettébb örülnék, ha valamiben szolgálatára lehetnék.

— Méltóságos uraságod nagy jóságában bizva bátorkodtam ily körülmények közt alkalmatlankodni — szólt don Abbondio — s mint láthatja méltóságod, bátorkodtam társaságot hozni magammal. Ez kulcsárnőm — —

— Isten hozta, szólt a névtelen.

— Ez pedig — folytatá don Abbondio — oly asszony, kivel méltóságod már nagy jót tett, ő anyja azon — — azon — —

— Luciának, egészíté ki Ágnes.

— Lucia anyja! kiáltott fel a névtelen, s fejét lehajtva Ágnes felé fordult. — Mi jót tettem, én! örök Isten! Ön tesz velem jót, midőn ide — — hozzám — — házamba jó. Isten hozta. Nyomában Isten áldása jár.

— Ó, valóban alkalmatlankodom. Sőt — folytatá Ágnes asszony a névtelen füléhez hajolva — valamit meg is kell köszönöm — —

A névtelen félbe szakította Ágnes mondókáját, s nagy hévvel kérdezősködött Lucia felől. Kérdéseire nyert válasz után visszafordult, hogy uj vendégeit a várkastélyba kísérje.

— Megérkeztek hitközségébe? kérdé aztán a névtelen.

— Nem, uram, nem akartuk bevárni a pokol-szülötteit, válaszolt don Abbondio. Isten tudja, vajjon élve kerültem volna-e ki kezeik közül, s alkalmatlankodhatnám-e most méltóságodnál.

— Jó; most pedig legyen nyugodt, mert biztos helyen van. Ide nem jönnek, de ha eljönének is, készen vagyunk elfogadásukra.

— Reméljük, hogy nem jönnek el, mondá don Abbondio. S ugy hallom — tette hozzá ujjával azon

hegyekre mutatva, melyek átellenben zárták be a völgyet — úgy hallom, hogy onnét is közeledik egy csorda — — de, de — —

— Igaz, válaszolt a névtelen, de annak elfogadására is készen vagyunk.

— Két tűz között! gondolta don Abbondio, valóban két tűz között! Mibe keveredtem! S két asszonyi állat miatt!

A névtelen, miután vendégeivel a várba érkezett, Perpetuát és Ágnest a nők számára kijelölt lakosztály egyik szobájába vezettette. A férfiak lakosztályában néhány szoba papok számára volt berendezve, kik esetleg szintén a várba menekülhettek. A névtelen személyesen kísérte oda don Abbondiot, ki a papok lakásán legelőször szállásolta el magát.

Huszonhárom-huszonnégy napot töltöttek menekültjeink a várban, de egy nap sem mult el annélkül, hogy a helyőrség fegyverre ne kapott volna. — Itt jönnek a zsoldosok, amott lovasokat láttak! hangzott minduntalan. S a névtelen minden hiradásra figyelő csapatot küldött ki, vagy, ha szükséges volt, maga állt embereinek élére, kivonult a völgyből is, s oda ment, hol az állítólagos veszedelem volt. Különös látvány volt e tetétől talpig felfegyverzett, s katonái rendben vonuló csapat, melyet egy fegyvertelen ember vezetett. A jelzett ellenséges katonák azonban legtöbb esetben csak takarmányt kereső, vagy a főhadtesttől elmaradt rabló csapatok voltak. — A névtelen egy izben arról értesült, hogy a katonák a szomszéd falura törtek, s azt fosztogatják. Rövid beszédet tartott embereihez, s a faluba vezette őket.

Váratlanul érkeztek. A zsványok, kik csak zsákmánylás végett rándultak ki e tájra, látva, hogy rendes és ütközni kész csapattal van dolguk, félbehagyták a rablást, s megoldották a kereket. A névtelen egyideig üldözte őket; de nem sokára megállapodást parancsolt, egy ideig figyelt, ha nem jő-e új csapat, s aztán visszatért. A megmentett faluba érve, el

lehet képzelni, mily hangos örömkialtásokkal fogadták, s mennyire áldották a szabadító lobogót, s a vezért.

A várban, ezen különféle állásu, műveltségü nemü koru, s esetlegesen összegyült népség közepett nagyobb rendetlenség nem fordult elő. A névtelen örököt rendelt ki, s ezek kötelessége volt minden rendzavarásnak elejét vinni.

Felkérte a papokat, s a várba menekült tekintélyesebb férfiakat, hogy ők is járjanak körül a várban, s ügyeljenek fel a rendre. A névtelen igen gyakran maga is körültekintett a menekültek közt, s mindenre felügyelt.

Ágnes és Perpetua nem akarván ingyért fogyasztani a névtelen kenyerét, segítettek a szolgálknak, kik a nagy sokaságot ellátták. Így töltötték a nap legnagyobb részét; szabad óráikban fecsegték barátnőikkel, s a szegény don Abbondioval. Ennek semmi dolga sem volt; de azért nem unatkozott: vele volt mindig a — félelem. A várban való tartózkodásának ideje alatt sohasem mert még egy puskalövésnyire sem távozni, s a várból a völgybe vezető ösvényre egyetlen egyszer sem tette lábát. Egyetlen sétánya a vár tere volt, honnét titokban a szomszéd hegyek szikláira és barlangjaira pislogott, s tanulmányozta a vidéket, vajjon van-e járható ösvény, melyen — a legvégső esetben — valamely buvóhelyre menekülhetne. Asztalnál, hol csak rövid ideig ült, s keveset beszélt, a legujabban érkezett menekültektől mindig borzasztó elbeszéléseket hallott. Sokan affelelt vitatkoztak, melyek a bősültebb ezeredek, vagy vajjon a gyalogság rosszabb-e a lovaságnál. Jól, rosszul felsorolták a csapatvezetők neveit, a csapatok viselt dolgait, táborhelyeit, s vonulásuk irányát: ezen és ezen napon, ezen és ezen ezeredek vonult át most e, majd meg ezen helységen. De kiválólag kérdezték s megjegyezték azon ezeredek nevét, melyek a leccoi hidon egymásután átvonultak; mert ezeket azok közé lehetett számítani, melyek már elvonultak, s melyektől az ország megszabadult. Most Wallenstein lovasai, Merode gyalogcsapatai, az anhalti huszárok,

a brandenburgi gyalogság, Montecucculi majd Ferrari lovasai vonultak át; most ismét Altringer, Fürstenberg, Colloredo lépett a hidra, majd a horvátok, Forguato Conti, s mások és mások mentek át. A velenceiek röplő hadoszlopa is eltávozott, s a tartomány jobbról, balról felszabadult.

A várból már távoztak azok, kiknek faluja legelőször szabadult fel; naponkint uj és uj csapat indult útnak: mint őszi zivatar miatt a fák lombjai közé menekült madarak, ha újra kisüt a nap. Azt hisszük, hogy három ismerősünk legutoljára hagyta el a várat; ennek don Abbondio volt oka, ki attél tartott, hogyha azonnal visszatérnek, még rajtuk üthetnek a hadseregtől netán elmaradt, s kborló zsoldosok.

A távozásra kitüzött napon a névtelen a rosz éjhez czimzett korcsma elé kocsit rendelt, melybe Ágnes számára nagy csomag fehérműt tett. Majd félre szólította Ágnest, s ismét egy füzér arany scudit adott neki, hogy helyre hozhassa a pusztitást, mely otthon váraozik rá.

— Ha ismét találkozik jó, szegény Luciával — — szólt végül; — most már tudom, hogy imádkozik értem, mert annyi gonoszságot követtem el ellene: — mondja meg tehát neki, hogy köszönöm, s bizom Istenben, hogy imája az ő fejére is áldást fog kinyerni az égtől.

A névtelen a kocsiig kísérte vendégeit. Elképzelteti az olvasó don Abbondio alázatos és benső hálálkodását, s Perpetua köszönő szavait.

Elindultak.

Utasaik nem sokára saját szemeikkel győződtek meg arról, minek leírását addig csak mások szájából hallották. A szőlőskertek kipusztultak, nem mint szüret, hanem záporral vegyes jégeső után; a leveleiktől is megfosztott venyigék széttapodva heverték a földön; a karókat kiszaggatták, a földet felturták, összetört veszőkkel, levelekkel és uj hajtásokkal fedték be, a fákat szétvagdalták, s koronájoktól megfosztották; a kerítéseket áttörték, a rácsokat magukkal vitték. A

mezőkön csak kiszakított ajtókat, széthasogatott deszkákat, mindennemű törmelékot, rongyot, szemetet lehetett nagy halmazokban, vagy az úton szétszórva látni. A légnyomasztó volt, az épületek belsejéből pedig épen bűdös, fulasztó légáramlat csapta meg az áthaladót. A szerencsétlen nép vagy kiszórta a házában felhalmozott piszkot, vagy becsukta ismét házában az ajtókat; sokan az utcákon csoportosultak, s társaságban siránkoztak káruk felett. Midőn egy kocsis áthaladt, minden oldalról alamizsnáért esengő kezek nyultak a benülőkhöz felé.

Ezen szomorú képekkel találkoztak úton útfélen, s el voltak készülve, hogy otthon is e szomorú kép várja őket. Csakugyan ez várt rájuk.

Ágnes csomagait az udvar egyik félreeső részében tette le, mely diszesebb állapotban volt a ház tájánál. Azután rendbehozta azon kevés bútort, melyet a katonák ott hagytak; az asztalos és lakatos a nagyában összeigazitotta a jobban szétrombolt bútordarabokat. Miután mindent némileg rendbehozott, megtekintette az ajándékban kapott fehérneműt, az aranyakat ismét megszámlálta, s így szólt magában: Ismét talpamra állok; hála Istennek, a szent szűznek, s ama jó úrnak; valóban elmondhatom, hogy ismét talpamra állhatok.

Don Abbondio és Perpetua kulcs nélkül jutottak szállásukba. Minél tovább haladtak a folyosón, annál dohosabb, mérgezetesebb, s dögvészesebb szagot éreztek. Orrukat befogva lábujjhegyen mennek a konyhába, s tanakodnak: hova lépjenek, hogy a talajfedő piszkohalmazt kikerüljék. Sehol sincs egyetlen talpalatnyi föld, mely tiszta volna; a bútorok, edények romjai mindenütt elszórva hevernek: Perpetua tyukjainak pelyhei és tollai, don Abbondio naptárának kitépett lapjai, szétszaggyatott fehérneműek rongyai, tálok és tányérok cserepei, egymásmellett, s keresztülkasul dobálva!

— Ó, disznók, kiáltott Perpetua, s don Abbondióval mintegy menekülve rohant ki a kertre nyíló ajtón. Fellélekzettek; egyenesen a fügefához mentek, de mi-

előtt oda értek volna, már észrevették, hogy a föld fel van turva. Mindkettő felkiáltott: az elásott pénznek csak hült helyét találták.

Eme szerencsétlenség azonban csak elvetett mag volt, melyből sokféle kellemetlenség kelt ki. Perpetua ugyanis kérdezősködései, kémkedései és puhatolásai segítségével kitudta, hogy az eltűnt butorok egy részét a katonák nem pusztították el, hanem ép erőben és egészségben vannak azok — a falubeli embereknél. Perpetua a perlekedés forgószelével támadt don Abbondiora, hogy szóljon, s követelje vissza tulajdonát. Hidegebb vízzel don Abbondiot nem lehetett volna leönteni; azon semmirekellők ugyan is, kiknek kezében vagyona volt, olyan fajta emberek voltak, kikkel békében kellett élnie.

— De ha nem akarok tudni e dolgok felől, szólt. Hányszor kell ismételnem, hogy mi történt, megtörtént. Talán keresztre feszítessem magamat ráadásul, hogy házamat kifosztották?

— Lelkemre, szólt Perpetua, ön szemeit engedné kilopatni koponyájából. Másoktól ellopni valamit bűn, de öntől nem lopni vétek.

— De hát lásd be végre, hogy esztelenségeket beszélsz! Nem hallgatsz?

Perpetua elhallgatott, de nem azonnal, s később is mindenből ürügyöt faragott, hogy a perpatvart újra kezdhesse. A szegény ember emiatt annyira jutott, hogy nem mert panaszkodni, habár épen szüksége lett volna az elvesztett tárgyakra. Ha ugyanis nehányszor panaszos szót ejtett ki, Perpetua mindjárt rátámadt: Menjen és keresse meg ezen és ezen embernél; nem volna már a semmire kellőnél, ha nem ily gyámoltalan emberrel volna dolga.

Más és élénkebb nyugtalanságot keltett fel a lelkészben azon hír, hogy mint ő helyesen feltette, egyes elkésett csapatok barangolnak a vidéken. Don Abbondio tehát folytonosan remegett félelmében, mert attóltartott, hogy egyszer csak belép ajtaján egy vagy több ily kóborló zsoldos. Már csak ezen okból is először

az ajtót csináltatta meg, s azt rendesen nagy gonddal reteszelte el. Szerencsére azonban mi baj sem történt.

Ezen csapások még el sem multak, az isten ostora már is újra lesujtott.

De itt elhagyjuk a szegény lelkészt, mert sokkal nagyobb dolgokról leend szó, mint az ő magán kellemtelenségeiről, vagy néhány vidéket ért csapásról, s isten futólagos látogatásáról.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XXXI. Fejezet.

A dögvész, — melyre nézve a közegészségi bizottság attól tartott, hogy a német csapatok behurcolják a milanoi herczegségbe — mint tudva van, csakugyan betört Milanoba. Ép oly ismeretes dolog, hogy nem állapotodott meg itt, hanem megrohanta, s kipusztította Itália nagy részét. Történetünk fonala által vezetettve térjünk át ezen csapás főbb vonásainak rajzolására. Magától értetődik, hogy csak a milanoi herczegségben, sőt csaknem kizárólag a Milanoban dühöngött vérszről szólandunk, mivel azon korból fennmaradt történeti okmányok — mint ez mindig és mindenütt, helyes, vagy helytelen indokból történni szokott — csak a fővárosról emlékeznek meg. S ezen elbeszélésünk céljává — az igazat megvallva — nemcsak azt tüztük ki, hogy az események azon keretét rajzoljuk, melyben szereplőink megjelennek, hanem hogy kiszakítsunk és ismertessünk egy darab hazai történetet, mely inkább hires, mint ismeretes.

Azon korbéli történeti emlékek között egy sincs, mely egyedül határozott és rendszeresen rajzolt képet nyujtana a dögvészről, valamint egy sincs, mely nem nyujthatna segédkezet e kép rajzolásához.

Azon vonalon, melyen a német hadsereg átvonult a házakban úgy, mint az utczákon hullák heverték. Nem sokára egyik, majd másik helységben nagy mérvű betegedések történtek: egyesek, egész családok haltak meg rohamos, rendkívüli betegségben, melynek kór-tüneteit az emberek legnagyobb része nem ismerte. Csak néhány korosabb egyén előtt nem tűnt az felujnak, kik emlékeztek azon ragályra, mely harminczöt év előtt dult Itália nagy részében; de különösen a milanoi herczegségben, hol Szent Károly dögvészének

nevezték és nevezik. Ily hatalmas a kegyelet! A köznyomor különféle és ünnepélyes emlékei fölé egyetlen ember alakját emelte, mivel ezen férfiuban a köznyomornál emlékezetesebb eszmék és tettek fogamzottak meg; az emberek emlékezetébe véste e férfiú nevét, ki azon események képviselője, megtestesülése volt. A kegyelet őt mindenkinek vezérévé, közbenjárójává, vezetőjévé és segítségévé, példányképévé és önkéntes áldozattá tette. E kegyelet a köznyomort ezen férfiúra nézve vállalatnak hitte, azt róla nevezte, mint valamely meghódított, vagy felfedezett tartományt.

Lodovico Settala főorvos, ki nemcsak átélte az előbbi dögvészt, hanem e nyavala egyik legtevékenyebb, legbátrabb és fiatal kora daczára leghíresebb gyógyítója volt, vizsgálódott, mivel ismét dögvészt gyanított, s értesülése alapján október 20-dikán jelentést terjesztett a közegészségügyi bizottság elé, miszerint Chiaso táján (Lecco kerületének utolsó faluja a bergamoi határon) kétségbevonhatlanul ragály tört ki.

E jelentésre vonatkozólag azonban a bizottság semmi határozatot sem hozott*).

Hasonló hírek érkeztek Leccoból és Bellanoból. A bizottság elégségesnek tartotta, hogy elhatározta, miszerint egy biztost küld ki, s ez útközben, Comoban, orvost veendő maga mellé, kivel megfogja látogatni a jelzett helyeket. „Bellanoban azonban egy öreg tudatlan borbély mindkettővel elhitette, hogy a ragály nem az ugynevezett fekete halál“**), hanem néhány vidéken a mocsárok őszi kigőzölgésének szokott, másutt a német csapatok útja hosszában pedig a nyomor és fáradalmak természetes következménye. Ily jelentést terjesztettek a bizottság elé, ki, ugy látszik, ebben meg is nyugodott.

Mivel azonban a tartomány különféle részeiből folytonfolyvást tömeges halálozások híre érkezett Milánoba, a bizottság két biztost küldött ki, hogy az ügyet

*) Raguaglio del Tadino, pap. 24.

**) Tadino, pag. 24.

megvizsgálja és intézkedjék. A két biztos: az említett Tadino és a bizottság egyik tagja volt. Midőn ezek a ragály pusztításának színterére érkeztek, a vész már oly terjedelmet öltött, hogy bizonyítékot úton útfélen találtak, tehát nem kellett utána járniok. Beutazták Lecco, Valsassina, s a Como tó partjainak vidékeit, Monte di Brianza, s la Gera d'Adda-kerületeket. Mindenütt felügyelők által elzárt, vagy a lakosságtól elhagyott falvakat találtak; a nép a mezőre menekült, s ott telepedett le, vagy szerteszét oszlott. „Ezen emberek — írja Tadino — valóságos vadaknak látszottak; kezökben mentát, rutát, rozmarint, vagy eczetes pohárkát tartottak.“ A biztosok a hallottak száma iránt kérdezősködtek: iszonyu számot említettek. Meglátogatták a betegeket és hullákat: mindenütt a dögvész undok és borzasztó nyomaira bukkantak. Azonnal értesítették a leverő hirről az egészségügyi bizottságot, mely a jelentést október 30-dikán megkapván „elhatározta“ — írja ugyancsak Tadino — miszerint rendeletet bocsát ki, melynek értelmében minden, a vészesnek nyilvánított vidékekről jövő egyén eltiltatott a városba való belépéstől. S addig is, míg az ide vonatkozó kiáltvány elkészült, sommás utasítást adtak a vámőröknek.

A biztosok ekközben nagy sebbel-lobbal láttak a — szerintük legjobb — rendszabályok keresztülviteléhez, s azon szomorú meggyőződéssel tértek vissza, miszerint képtelenek a már nagyon kifejlett és elharapózott baj orvoslására, vagy megfékezésére.

November 14-dikén érkeztek Milanoba, s terjesztettek szó- és írásbeli jelentést a bizottság elé, mely a kormányzóhoz utasította őket, hogy ez előtt is rajzolja a helyzetet. Ugy történt. A kormányzó nagy bosszankodással hallgatta a jelentést, azután mély megindulást mutatott, de a háború ügyei sürgösebbek voltak: sed belli graviores esse curas — így mondja Ripamonti. Két, három nap múlva, november 18-dikán, a kormányzó kiáltványt bocsátott ki, melyben elrendelte, miszerint a város örömnepet üljön Carlos herceg, IV. Fülöp elsőszülött fiának születése alkalmából,

annélkül, hogy eszébe jutott volna meggondolni, vagy azzal törődni, miszerint a nagy csoportosulás, ily körülmények közt, veszélyes. Mindent oly rendes kerékvágásban hajtottak, mint máskor, mintha a ragályról szó sem volna.

A kormányzó mint már említettük, a híres Ambrogio Spinola volt, kit a spanyol kormány azért küldött Milanoba, hogy a háboru bonyolult ügyeit rendbe, — s a don Gonzalo által elkövetett hibákat helyre hozza, s egyuttal a tartományt kormányozza. Közbevetőleg megemlítjük, hogy pár hónap mulva meghalt ugyanazon háboruban, mely annyira szíven feküdt, s nem hősileg a csatatéren, hanem ágyában azon méreg, boszuság, pirogatás, s a kellemetlenségek minden neme miatt, melyekkel fejedelme elhalmozta. A történelem megsiratta a szerencsétlen vezér sorsát, s megróttá a király hálátlanságát; buzgón feljegyezte Spinola katonai és politikai vállalatait, dicsérőleg emlékezett meg éleslátásáról, munkássága és kitartásáról. De ugyancsak a történelem kutathatja: mit művelt ezen nagy képességű ember, midőn a ragály kitöréssel fenyegetőzött, s a gondjára, vagy inkább önkényére bizott népet megtámadta.

A kormányzó eljárásánál azonban nagyobb bámulatot kelt magának a népnek magatartása.

Federigo bibornok, amint a ragály kiütésének első hírét vette, főpásztori levélben felhitta a lelkészeket a többi közt arra is, miszerint ismételten figyelmeztessék a népet, hogy minden betegülési esetet jelentsen, s a megfertőztetett és gyanus ruhaneműeket beszolgáltassa. Ezen levelet is dicséretes adat gyanánt lehet felhozni Federigora vonatkozólag.

Közegészségügyi bizottság segélyért könyörgött, siránkozott, de vagy semmi, vagy csak igen kevés segélyt kapott. Sőt magának a bizottságnak buzgalma sem volt a veszély sürgössége által igényelt színvonalon. Miként Tadino ismételten állítja, csak a két orvos rendült meg a veszély nagyságától, s öntött lelket a bizottságba, melynek ismét másokat kellett lelkesítenie.

Említettük már, mily hanyagul szerezték be, a ragály kitörése alkalmával, még a legszükségesebb adatokat is; ime az élehetlenség egy másik, nem kevesebb csodálatos bizonyítéka, ha ugyan nem a felsőbb hatóságok által közbevetett akadályok idézték azt elő. Azon kiáltványt, melynek kibocsátását október 30-dikán határozták el, tényleg csak december 23-dikán irták meg, s december 29-dikén bocsátották ki.

A ragály ekkor már Milanora tört.

Több történetíró szerint egy spanyol szolgálatban levő olasz katona hűrczolta Milano városába a dögvészt; de az illető neve, s a vész behurczolásának egyéb körülményeire nézve a történészek nem egyeznek. E katona, Tadino szerint, Pietro Antonio Levato, leccoi születésű, Ripamonti szerint Paolo Locati, Chivonna tájáról származott egyén volt. A történetírók még a vésznek Milanoba történt behurczolási idejére nézve is eltérnek egymástól: az előbbi október 26-dik, a második november 26-dikára teszi azt; de sem az első, sem a második adat nem állhat meg. A vész kétségkívül december hó első napjaiban tört a városba, minek bebizonyítását azonban olvasóink bizonyára elengedik.

Bármiként történt is, elég az hozzá, hogy a boldogtalan s a vészt Milano nyakára hozó katona, német zsoldosoktól vett, vagy lopott nagy csomag ruhával lépett a városba. A keleti kapuról nevezett városrészben, s a kapuczinusok közelében lakó rokonaihoz ment, s mindjárt megérkezte után megbetegedett. Kórházba szállították, hol orvosa, a beteg hóna alatt támadt daganatról azonnal gyanította a betegség nemét. A katona negyednapra meghalt.

A közegészségügyi bizottság az elhunyt rokonait lakásukon elzáratta, ruháit pedig, melyeket a kórházba vitt magával, elégettette. Két betegápoló, ki a katonának szolgált, s a kapuczinus, ki a beteg mellett volt, pár nap múlva a ragály áldozatává lett. A betegség felismerése, s óvó rendszabályok életbeléptetése a kórházban megakadályozta a ragály tovább terjedését.

A katona azonban elvetette a magot, mely csakhamar kicsirázott. A vész legelőször Carlo Colonnat, azon ház urát rohanta meg, melyben a boldogtalan vendég megszállt. Most e ház valamennyi lakóját, a közegészségügyi bizottság rendeletére, a lazaretbe szállították, hol legnagyobb részt megbetegedtek, néhányan, a dögvész kétségbevonhatlan kórtüneteit mutatva testükön, csakhamar meghaltak.

A ragály magvait elszórták a városban ezen emberek ruhái, s butorai, melyeket rokonaik, szomszédaik és szolgálk elrejtettek a kutatás és a hatóság által meghagyott elégetés elől. A rendszabályok hiányossága, s ezek végrehajtásában mutatott gondatlanság, s a hatósági rendszabályok kijátszásában feltüntetett ügyesség apró réseket nyitott a vésznek, mely ezeken mindinkább beszivárgott, s a hamu alatt izzott az év utolsó, sőt a következő (1630) év első hónapjaiban is. Ez idő alatt koronként majd egyik, majd másik városrészben ragadott el egy-egy embert. A vész ezen ritka fellépte azonban csak elősegítette a valóság megtagadását, s ápolta a lakosság azon balgatag és öngyilkos hitét, miszerint nem uralkodik, s egy pillanatra sem uralkodott dögvész. Több orvos, a népszavát vizshangozva (vajjon a népszava most is istenszava volt-e?) kikaczagta a vészmadarak siránkozását, s néhány mélyebbre látó férfiú komoly figyelmeztetéseit, s elég közönséges betegség elnevezése állott rendelkezésükre, hogy elbérnálták a dögvészt, ha e ragály által megtámadott betegekhez hitták őket.

Ha érkeztek is jelentések dögvészes esetek felől a közegészségi bizottsághoz, e jelentéseket bizonytalan hangon fogalmazták, s későn küldték be. A szobabörtönre ítéltetéstől, s a lazaretbe való szállítástól való félelem fokozta az emberek ravasz találékonyosságát: nem jelentették fel a betegeket, megvesztegették a halott-vivőket és ezek felügyelőit, sőt a közegészségügyi bizottságnak a halottak megvizsgálására kiküldött közegeitől is tudtak, pénz segítségével, hamis bizonyítványokat kieszközölni.

Mivel pedig a bizottság minden tudomására jött esetben elrendelte a ruhák és butorok elégetését, az illető ház bezárását, s a lakóknak a lázáretbe való szállítását könnyü elképzelní, mennyire haragudott és zuglódott a közönség, vagy mint Tadino mondja: „a nemesek, kereskedők és a nép“, mindnyájan meg levén gyözödve, hogy e rendszabályok csak ok és czél nélküli boszantások. A közönség haragjából legnagyobb részt kapott a bizottság két orvosi tagja: az ismételten említett Tadino és Setalla tanácsos, a hason nevü főorvos fia. A nép boszankodása annyira ment, hogy ezen derék embereket, valahányszor az utcára léptek, a tömeg káromló szavakkal dobálta meg, ha kövek nem voltak keze ügyében.

A gyölölségből azonban megkapták a maguk részét azon orvosok is, kik, miként a fennebbi kettő, meg voltak gyözödve a ragály létezéséről, óvó rendszabályokról gondoskodtak, s mindenkivel közölték szomorú meggyözödésüket. A szerényebbek hiszékenységről és makacsságról vádolták őket, a tömeg azonban nyilvános csalást, s azon czélből szervezett ármányt vetett szemökre, hogy az általános ijedelmet hasznukra fordítsák.

Lodovico Settala — akkor majd nyolczvan éves férfiu — főorvos, a paviai orvosi egyetemen volt, s később Milanóban az erkölcsbölcselet tanára, s azon kor leghiresebb művei közül többnek szerzője, ki nem csekély hirre vergődött az által is, hogy az ingolstadtí, pisai, bolognai, s padovai egyetemek tanszékeire meghívatott, de ő ezen meghívásokat visszautasította, — bizonyára kora egyik legtekintélyesebb tudósa volt. De e nagy, magán életének tisztasága által is emelt tekintélye a jelen esetben, nem volt képes legyözni annak véleményét, mit a költő profanum vulgus-nak nevezett el, sőt a nép azon részének — mely véleményét könnyen tüntetésekben és tettelegességekben fejezi ki — haragját és bántalmait sem kerülhette ki.

Midőn egy izben hordszékén betegeinek látogatására ment, a söpredék köréje gyült, s kiáltozta, hogy

ő azon családok feje, kik erőnek erejével dögvészes hirbe akarják hozni Milanot, hogy ránczolt homlokával, nagy, komoly szakállával rémülésbe ejti a várost csak azért, hogy az orvosoknak dolguk legyen. A tolongás és nép dühe mindinkább fokozódott: a hordszékvivők észrevévén a nép szándékát, urokat egy barátjához vitték, ki szerencsére közel lakott. Igy bántak vele, mivel világosan látott, mivel igazat mondott, s ezer és ezer embertársát akarta a legiszonyubb haláltól megmenteni. Midőn azonban egy izben, boldogtalan tanácsával közreműködött, hogy egy szerencsétlen nőt, mivel gazdája iszonyu gyomorfájdalmakban szenvedett, s mivel előbbi ura nagyon beleszeretett, boszorkány gyanánt égettek meg*), ekkor a város lakossága dicséretekkel halmozta el bölcsességét és — ezt még keserűbb elgondolni — új kitüntető czimet kapott.

Március vége felé azonban, különösen a keleti kapuról nevezett városrészben, s aztán az egész városban szaporodni kezdtek különös kórjelenségek: görcsök, a tagok vonaglása, önkivületes álm, s félrebeszélések által kísért betegülések és halálozások; a kék foltok és daganatok szintén jelentkeztek; a betegek többnyire gyorsan, sőt nem ritkán rögtön, minden megelőző baj nélkül elhaltak. Előbb a ragály ellen nyilatkozott orvosok nem ismerhették el, mit előbb kinevettek, mivel azonban mégis nevet kellett adni az eltagadni akart borzasztó gyermeknek, elnevezték azt kártékony „dögvészes láz“-nak. Nyomorult alku, a szavakkal üzött aljas, sőt csalárd játék, mely másoknak roppant károkat okozott. A városi tanács, mintegy mély álomból ébredve fel kezdte meghallgatni a szomoru jelentéseket, a közegészségügyi bizottság indítványait; megkezdte rendeleteinek, s meghagyott lezárások, valamint a bizottságtól elrendelt negyven napi vesztegzár végrehajtását. A bizottság azonban folyvást pénzt kért, hogy a növekvő napi kiadásokat, a lázáret, s a nagy

*) Storia di Milano del Conte Pietro Verri. Milano, 1825. Tom. 4. pag. 155.

szolgaszemélyzet költségeit fedezhesse, s egyuttal felkérte a dekuriók tanácsát, miszerint időközben határozza el (mit azonban ez, ugy hiszem, soha sem határozott el), vajjon ezen költségek a várost, vagy a kir. kincstárt terhelik-e? Ugyancsak a dekuriókhoz érkezett a szerencsétlen Casale új ostromlása végett távozott kormányzó meghagyásából a nagy kancellár rendelete, valamint a tanács kérelme, miszerint idején gondoskodjanak a város ellátásáról, mivel ha a ragály már egészen kifejlődött a szomszéd tartományok el fognak zárkózni Milanótól, s hogy gondoskodjanak a nép nagy részének ellátásáról, mely semmi munkát sem kaphat. A dekuriók kölcsönök és adók segítségével iparkodtak pénzre tenni szert, s a begyült csekély összegek egy részét a közegészségügyi bizottságnak egy részét a szegényeknek adták, egy részén gabonát vásároltak, s iparkodtak a nyomort enyhíteni. A nagy, halálos küzdelem napjai azonban még nem érkeztek meg.

A lázáretben, melynek lakói — bár a dögvész naponként megtizedelte őket — napról napra szaporodtak, felettébb nehéz feladat volt a szolgálatot, a fegyelmet, az elrendelt elkülönítéseket fentartani, vagy helyesebben szólva, behozni a bizottság által meghatározott kormányt. A közegészségügyi bizottság és a dekuriók tanácsa elvesztette fejét; a kapuczinusokhoz fordult, felkérte a kevéssel előbb elhunyt tartományfőnököt helyettesítő vikarius atyát, miszerint szemeljen ki alattvalói közül minisztereket ama szomoru birodalom kormányzására. A vikarius e célra első sorban bizonyos Felice Casati atyát ajánlt, ki érettkorú férfiú volt, s felebaráti szeretete és tevékenysége miatt nagy hírnévnek örvendett. Casatihez társ, illetőleg miniszter gyanánt Michele Pozzobonellit, bár még fiatal, de ép oly komoly és szigorú jellemű férfiut szemelte ki, minő ennek arca és alakja volt. Nagy örömmel fogadták őket; márczius 30-dikán léptek a lázáret-kórházba. A közegészségügyi bizottság elnöke a kórházban körülvette, s ekként mintegy annak birtokába helyezte őket. A szolgákat, s minden rangú hivatalnokokat össze-

hitta, s bemutatatta nekik Felice atyát, mint a kórház korlátlan hatalmu urát. A boldogtalanok számának öregbedtével arányban a kapuczinusok is szaporodtak a kórházban, kik a kórház összes ügyeit kezökbe vették: felügyelők, gyóntatók, igazgatók, betegápolók, szakácsok voltak, felügyeltek a ruhákra, mostak, s minden előforduló munkát elvégeztek. Felice atya, ki soha sem nyugodhatta ki fáradozásait, s mindig aggódott, éjjel nappal bejárta a csarnokokat, szobákat, a tágas udvart, néha lándzsával volt felfegyverkezve, máskor csak szőrruháját ölté fel, s így lelkesített, rendezett mindenkit és mindent, lecsillapította a zajongókat, panaszokat hallgatott ki, intett, büntetett, pirongatott, bátorított, könnyeket árasztott és törölt le. Mindjárt kezdetben megkapta a ragályt, meggyógyult, s uj hévvel folytatta régi fáradozását. Szerzetes társainak legnagyobb részét elragadta mellöle a halál, s mindegyik vigan költözött át a tulvilágba.

E barátok fáradozása és önfeláldozása méltó rá, hogy bámulattal, gyengéden, s oly hálával emlitsük fel, melylyel, — hogy úgy mondjuk — egyetemlegesen tartozunk azoknak, kik nagy szolgálatot tettek az emberiségnek. Még inkább tartozunk pedig e hálával azoknak, kik vizsonzsolgálat követelése nélkül áldozták fel magukat. „Ha e barátok nincsenek — írja Tadino — kétségkívül az egész város kihalt volna; mert csudálatos dolog, hogy e barátok oly rövid idő alatt annyi jót tettek a közönséggel.“

A közönségben is mindig kevesebben és kevesebben folytatták a dögvész makacs tagadását, s a nép mindinkább meggyőződött, hogy a ragály érintkezés által terjed, e meggyőződés annál inkább erősödött, mivel a dögvész, mely eleintén csak a szegények közt pusztított, előkelő egyéneket is kezdett meglepni. Ezek közt akkor legismeretesebb volt, s így méltó a különfelemlítésre, a főorvos Settala. Talán megvallották neki, miszerint igaza volt? Ki tudja? Ő, neje, két fia, szolgaszemélyzetéből két egyén kapta meg a ragályt. Csak egy fiával menekült: a többi belehalt. „Ezen, a

legelőkelőbb házakban történt esetek — írja Tadino — gondolkozásra birták a nemeseket, a népet, s a hitetlen orvosokat; a tudatlan és vakmerő nép ajkába harapott, összeszorította fogait, s homlokát ránczolta.“

De a legyőzött makacsság nyilatkozatai, háborgása és boszuszomja néha oly nagy mérvet ölt, hogy kívánatosabb volna, ha az emberek, a józan ész és értelem daczára, mind végig megmaradnának elfogultságukban. S most ép ezen eset állott. Akik oly hosszan és határozottan küzdöttek azon feltevés ellen, hogy köztük a ragály magva van elvetve, mely, természeténél fogva kifejlődhetik és szörnyü pusztitást vihet végbe, most már nem tagadhatták ugyan el a ragályt, de azért nem akarták azt természetes okoknak tulajdonítani. Más magyarázat felkutatásához láttak tehát, hogy azzal állhassanak elő. E magyarázatot — fájdalom! — könnyen fel lehetett találni azon kor eszméiben és hagyományjaiban, s pedig nemcsak Italiában, hanem Europa minden országában*). Mérgezés, ördögös cselekmények, titkos összeesküvők, kik a döghalált ragályos anyag által terjesztik. Ime a magyarázat! E babonás hitnek már az előbbi, de különösen a félszázaddal előbb dühöngött feketehalál alkalmával sok követője volt. Ide járult most, hogy IV. Fülöp aláírásával a megelőző év végén sürgöny érkezett a milanoi kormányzóhoz, mely sürgönyben a kormányzót figyelmeztették, miszerint Madridból négy francia menekült el, kiket ott azon gyanu miatt el akartak fogni, hogy mérges, dögvészt okozó szereket készítenek és terjesztenek; ügyeljen tehát, s ha netán Milanoba mentek az illetők, csípesse őket el. A kormányzó a sürgönyt közölte a tanácscsal és a közegészségügyi bizottsággal. Akkor azonban, úgy látszik, nem törődtek vele. De midőn a dögvész kitört, sokan rá emlékeztek, s ama sürgöny

*) Itt emlékeztetjük az olvasót a hazánkban történt hasonló esetre, midőn a jelen század elején a kolera először fellépett. Pedig akkor már XIX-dik századot irtak.

most megerősíthette, vagy talán épen felkeltette a titkosan működő mérgekverők iránti határozatlan gyanút.

A vak és fékezhetetlen félelem, s bizonyos fürge izgatás a nép elleni merénylet iránt táplált eme határozatlan gyanút azonban sokakban csakhamar meggyőződéssé érlelte, a nép nagy része hitte, miszerint valódi merénylettel és cselszövénynyel áll szemközt. Sokan váltig állították, miszerint május 17-dikén este titkolozó alakok léptek a dómba, kik vészes anyaggal kenték meg a férfiakat a nőktől elválasztó karfákat, s ugyanazon éjjel a karfákat és padokat kihozták a templomból. A közegészségügyi bizottság elnöke négy szakértővel megvizsgálta a karfákat, padokat, s a szentelt vitzartó oszlopait, de mit sem fedezhetett fel, mi a balgatag gyanút megerősítette volna; hogy azonban a nép elfogultságát gédelgesse, inkább — ugymond — az elővigyázati intézkedések tulhalmozása miatt, mint szükségből, elhatározta a karfák megmosatását. Ezen fatömeg látása azonban nagyon elrémítette a tömeget, mely oly könnyen fogad el minden csekélységet döntő érv gyanánt. Beszéltek — és mindenki hitte — hogy a templom falait, a padokat, mindent, még a harangok köteleit is gonosztevők be kenték. De nemcsak a nép beszélt így: azon kor minden a dögvészről szóló történeti okmánya (pedig néhányat több év mulva irtak) szintén teljes meggyőződéssel szól a mérges kenőcsökről. A pártatlan történelem kimutatná ezt még azon esetben is, ha nem volna mindez megírva a közegészségügyi tanács által a kormányzóhoz intézett jelentésben, melyet a san Fedele levéltárban őriznek, s melyből vettük mi is a fenebbi szavakat.

Másnap reggel ismét uj, különös és jelentőségtejjesebb látvány kápráztatta meg a lakosság szemeit, s izgatta fel a közhangulatot. A város minden részében a házak falai sárgás vagy fehéres folyadékkal voltak bekenve; a faltok hosszú vonalt képeztek, mintha a falakon valamely piszkos folyadékkal telített szivacsot huztak volna végig. Vajjon pajkos, otromba kedvtelés-

ből akarta-e valaki zajosabbá tenni a nép ijedelmét, vagy megfontolt bűnös szándékból törekedett öregíteni az általános zürzavart, nem tudhatni; de eme tény annyira be van bizonyítva, hogy oktalanság volna azt inkább az összes lakosság félelemtől felizgatott képzelődésének, mint néhány gonosztevőnek tulajdonítani. Maga Ripamonti is látta és leírja falakra kent eme foltokat, pedig ő gyakran kineveti a mérges kenőcsök meséjét, s még gyakrabban siratja a nép hiszékenységét. A közegészségi bizottság fenebb említett jelentésében ép úgy van leírva e tény, mint Ripamontinál; le van írva továbbá, hogy a bizottság tagjai megtekintették a házakon látható foltokat, kutyákon kísérleteket tettek a kenőcsökre, de e kísérletek semmi komoly eredményt nem vontak maguk után, s a jelentésben kimondják abbeli véleményüket, hogy eme vakmerőség inkább inkább pajkosság, mint gonosz szándék. Ez eléggé bizonyítja, hogy a bizottság tagjai az általános zavar közepett mindeddig sem veszítették el fejüket, s nem láttak agyrémeket.

A már ugyanis izgatottságban levő város most fenekestől felfordult. A bemocskolt házak tulajdonosai meggyújtott szalmaköteggel égették a falokon levő foltokat. Az átmenők megálltak, szemlélték a műtétet, megborzadtak, remegtek. A nép az idegeneket, — kiket csak azért, hogy idegenek voltak, gyanúsított, s ruhájukról könnyen felismert — a nyílt utcán megrohanta, s a bírósághoz hurczolta. Vizsgálatokat indítottak, kihallgatták a vádlottakat, vádlókat, tanukat, de a büntett senkire sem bizonyult be. Ekkor még az emberek képesek voltak kétkedni, vizsgálódni és okokra hallgatni. A közegészségügyi bizottság kiáltványt bocsátott ki, melyben jutalmat és büntetlenséget ígért azoknak, kik a tetteseket feljelentik.

Mig azonban a bizottság kutatott, sokan — mint ez történni szokott — már meg is találták a bűnösöket. Egyik azt hitte, hogy don Gonzalo akarja ekként megboszulni a távozása alkalmával ellene intézett gúnyos tüntéseket; a másik meg volt győződve, hogy Richelieu

bibornok, ki akarja pusztítani, hogy aztán minden fáradság nélkül meghódítsa Milanót. Mások — nem tudhatni, minő okoknál fogva — Collaltot, Wallensteint stb. vádolták.

Mindezek daczára mégis akadtak olyanok is, kik nem voltak meggyőződve, hogy valóban dögvész pusztít Milanóban. Mivel a lazaret, — valamint a városi kórházakban néhányan meggyógyultak, „állították (a világos tények által legyőzött vélemény utolsó érveit nagyon érdekes tudni) állították némelyek a nép, sőt az orvosok közül is, hogy nem valódi dögvész dühöng, mert különben minden beteg bele halna.“*) A közegészségügyi bizottság, hogy minden kételyt megszüntessen, a szükséghez mért, s azon kor szelleme által sugalt, szembe szökő módot talált. A város lakossága pünkösd napján a keleti kapu közelében levő, szent Gergelyről nevezett temetőbe szokott menni, hogy a legutóbbi feketehalálban elhalt, s e temetőben nyugvó halottjaiért imádkozzék. Mivel pedig a nép ezen áhitatossággal mulatságot és utczai szinelőadásokban való gyönyörködést szokott összekötni, mindenki ünnepi ruhájában jelent meg. E napon, a többi közt, egy egész családot ragadott el a dögvész. Ezen holt testeket, a bizottság rendelete folytán, ép akkor szállították ki az említett temetőbe, midőn a tolongás ott legnagyobb volt; a kocsik és gyalogjáró, vagy lovagló emberek sorai közt végig haladó halottas szekérre a halottakat meztelenül dobálták fel, hogy a népet a dögvész eme szörnyű jelei meggyőzzék a borzasztó ragály létezéséről. Amerre a halottas szekér haladott, mindenütt az undor és rémület felkiáltásait lehetett hallani; a tömegben végig futó, s hosszan tartó zúgás követte és előzte meg azt. A dögvész létezését most már jobban hitték; egyébiránt a ragály is iparkodott mind inkább meggyőzni létezéséről a lakosságot, s épen a temetői csoportosulás segítette elő a vész terjedését.

*) Tadino, 93. lap.

Igy történt, hogy kezdetben egyáltalán, semmi áron sem akartak tudni a dögvészről, s még nevének kimondását is eltiltották. Utóbb engedményt tettek egy jelzővel : dögvészes láz, mondák. Később így szóltak : nem valódi dögvész ; azaz : dögvész ugyan, de nem valódi, azonban nem lehet neki más nevet adni. Végre feltétlenül, s megszorítás nélkül elismerték a dögvész létezését, ekkor azonban más eszmével, a méregkeverés eszméjével kapcsolták össze.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XXXII. Fejezet.

A körülmények fájdalmas követeléseinek mindig nehezebben lehetett eleget tenni. A dekuriók tanácsa tehát május 4-dikén elhatározta, miszerint a kormányzóhoz fordul segélyért. Ugyanazon hó 22-dikén ama testület két tagja a táborba küldetett, kiknek feladata volt előadni a város szerencsétlenségét és nyomorát: a roppant költségeket, a pénztárak ürességét, a város jövőbeli követeléseinek elzalogosítását, a lejárt adóknak a köznyomor miatt való behajthatlanságát, mely nyomort számtalan ok közt az átvonult zsoldosok garázdálkodása idézett elő. Figyelmeztetniök kellett a kormányzót, miszerint a törvény értelmében, folytonos szokás és különösen V. Károly rendeleténél fogva a dögvész miatt szükséges kiadások az állami kincstárt terhelik; hogy 1576-ban Ayamonte kormányzó nemcsak mindennemű kamarai adót megszüntetett, hanem még negyvenezer arannyal segítette is a várost. Továbbá a következő négy dolgot kellett kérniök: az adók szüntessenek meg, mint akkor, a kincstár adjon pénzt, a kormányzó értesitse a királyt a város és a tartomány nyomoráról; végre mentse fel a tartományt a katonák további elszállásolása alól, mert az átvonult hadsapatok ugyanis egészen tönkre tették azt. A kormányzó sajnálkozások s új biztatásokkal válaszolt: fájn neki — ugymond — hogy nem lehet Milanoban, s így minden erejét nem fordíthatja a város felsegélyésére; reméli azonban, hogy az ő gondoskodását pótolta azon urak (a dekuriók tanácsának) buzgalma; itt az ideje, hogy ne kiméljenek pénzt és semmiféle fáradságot. A mi pedig a kért dolgokat illeti, megígérte: proueeré en el mejor modo que el tiempo y necesidades

presentes permitieren*). — Ferrer nagy kancellár levélben jelentette ki a kormányzónak, miszerint ezen válaszát a dekuriók tanácsa *con gran desconsuelo* (nagy szomorúsággal) vette tudomásul. Ismét új küldöttség jött, ment; kérés, válasz keresztezte egymást, de semmi határozott megállapodás sem történt. Utóbb, midőn a dögvész már tetőpontját érte el, a kormányzó, írásbeli felhatalmazással Ferrerre ruházta át hatalmát, mivel — ugymond — őt a háboru veszi igénybe. E háboru — közbevetőleg legyen mondva — miután, a katonákat nem is számítva, a dögvész közreműködésével legalább egy millio embert pusztított el, úgy végződött, hogy a hadakozó felek mind elismerték az új herceget, s kizárták az öröklésből azt, ki miatt a háborut viselték.

A dekuriók tanácsa a fenebbi határozattal egyideűleg megdekretálta azt is, miszerint felkéri a bibor-nokérseket, hogy ünnepélyes körmenetet tartson, s hordoztassa körül a városban szent Károly tetemeit.

A derék főpap e kérelmet több oknál fogva visszatartotta. Visszatetszett neki ezen alaptalan, önkényesen választott gyógymódba vetett bizalom, s félt, hogyha az eredmény nem felel meg eme bizalomnak — amint-hogy csakugyan ettől tartott — a bizalom megbotránkozássá változik**). Félt továbbá, hogy ha csakugyan léteznek méregkeverők a körmenet nagyon jó alkalom leend a bűn elkövetésére, ha pedig nem léteznek a roppant néptömeg összecsoportosulása terjeszteni fogja a ragályt: s ez sokkal komolyabb veszedelem***).

*) A lehető legjobb módon fog gondoskodni, amennyire az idő és a jelenlegi súlyos körülmények megengedik.

***) Memoria delle cose notabili successe in Milano intorno al mal contagioso l'anno 1630, ec. raccolte da D. Pio la Croce. Milano, 1730. È tratta evidentemente da scritto inedito d'autore vissuto al tempo della pestilenza; se pure non è una semplice edizione, piuttosto che una nuova compilazione.

****) Si unguenta scelerata et unctores in urbe essent Si non essent Certiusque adeo malum. Ripamonti, pag. 185.

Ismét látták, vagy ez úttal inkább csak hallották, miszerint mások láttak foltokat falakon, középületek kapuin, magánházak ajtain, és csengetyü huzókon. E felfedezések híre szájról szájra járt, sőt — s ez igen gyakran megtörténik, midőn a kedélyek elfogultak — e hírek hallása ugyanazon hatást idézte elő, mintha az illetők saját szemökkel győződtek volna meg. A lakosságnak a baj jelenléte által elkésérett, s a fenyegető veszély miatt felingerelt kedélye mindinkább kapott ezen babonás hit szalmaszála után; mert a harag boszuvágyó, s mint egy kitünő férfiu*) éles elmeüleg megjegyzi, a bajokat szivesebben tulajdonítja emberi gonoszságnak, melyen boszut állhat, mintsem oly oknak, melylyel szemben mit sem lehet tenni, mint: belenyugodni. Különös, rögtönlő, lehető legrombolóbb méreg: ezek voltak a közönséges szavak, melyek több mint eléggé megmagyarázták a ragály romboló hatását, s titokszerű és szabálytalan működését. Bizonyolták, hogy e méreg békából, kigyóból, a dögvészben kimult emberek nyálából, ürülékéből, s egyéb undorító, s borzalmas anyagokból van készítve, melyeket a vad és fékvesztett képzelem csak kigondolni tud. Egyuttal a babonáság is felemelte fejét: ennek segítségével minden lehetségessé lett, minden ellenvetés hasztalan, s minden nehézség megoldva volt. Hogy a falak első bekénésének nem volt közvetlen eredménye, most már kitalálták okát. A mesterségökben ujoncz méregkeverők hibás kísérletet tettek; most azonban már beletanultak és ördögi szándékukat czudarabb akaraterővel hajtják végre. Aki tehát még most is pajkos tréfát tételez vala fel, s tagadja a gonosz ármány létezését, vak- és megátolkodottnak tartották, ha tán nem gyanusították volna, miszerint érdekében van, hogy a közvéleményt tévutra vezesse, hogy büntárs, sőt ő is méregkeverő. S e szó csakhamar általános, komoly és borzasztó jelentő-

*) P. Verri. Osservazioni sulla tortura : Scrittori italiani d'economia politica; parte moderna, tom. 17, pag. 203.

ségü lett. Mivel pedig a tömeg szilárdan meg volt győződve a méregkeverők létezése felől, a bűnösök felfedezését majd kétségtelennek tartotta. Mindenki figyelt; minden mozdulat gyanura adhatott okot. A gyanu azonban könnyen változott bizonyossággá, s dühhő a bizonyosság.

A sz. Antal templomban, valamelyik napon tartott ünnepélyes isteni tisztelet alkalmával, egy nyolczvan éves aggastyán, miután letérdelve rövid imát mondott, le akart ülni, de előbb fővegével leporolta a padot. „Az öreg bekeni a padot!“ kiáltott néhány körülötte álló asszony. A templomban (templomban!) összegyűlt nép rárohant az aggastyánra, hajánál, ősz hajánál fogva megragadta, öklözte, rugdalta, egyik huzta, másik lökdöste kifelé. Csak akkor bocsátottak el, midőn félholtan börtönbe vezették.

S az ilyféle esetek nemcsak a városban fordultak elő: az örvöngés a ragálylyal egyenlően terjedt szét.

A dekuriók tanácsa a bölc s főpap első visszautasítása miatt nem csüggedt el, hanem ismételte kérelmét, melyet a közvélemény zajosan támogatott. Fedrigo egyideig ellenállt, iparkodott meggyőzni a tanácsot kérelmének helytelenségéről. Egy ember-eszélyessége azonban nem tehetett többet azon kor szelleme és a tömeg sürgetése ellenében. Vajjon abban, hogy engedett akarata gyengeségének is volt-e része, az emberi sziv titkai közé tartozik. Beléegyezett a körmenet megtartásába, sőt közóhajra még azt is megengedte, hogy azon szekrény, melyben szent Károly tetemei voltak, a székesegyház főoltárán nyolcz napig közszemlére kitétessék.

Sem a közegészségügyi bizottság, sem más nem szólalt fel, sem nem tiltakozott. A bizottság némi intézkedéseket tett ugyan; ezek azonban a veszélyt el nem háritották, hanem csak a bizottság félelmét árulták el. Szigorubb rendszabályokat bocsátott ki a népnek a városba bocsátására nézve, s hogy azok végrehajtását biztosítsa, a kapukat becsukatta. Hogy pedig

a ragályosokat lehetőleg elkülönözze, a fertőzött házak ajtait beszegeztette.

Három napig készültek. Junius 15-dikén végre kiindult a székesegyházból a körmenet. Roppant néptömeg, lámpák nagyobb fénye, s a szent énekek nagyobb zaja közt, gazdagon aranyozott mennyezet alatt vitte négy kanonok az ereklyetartó szekrényt, melynek üvegein átlátszott a szent, fényes püspöki ruhába öltözött hulla, melynek fején püspöksüveg diszelgett. Szétmálott arcán még fel lehetett ismerni néhány vonást, szent Károly arcsképei után, sőt voltak olyanok is, kik életében látták és tisztelték e szentet. Az utcák ünnepi pompától ragyogtak. A gazdagok minden drága kelméjüket kifüggesztették; a szegények házuknak homlokzatát, a vagyonosabb szomszédok pénzén, vagy közöltségen díszítették fel. A falak díszítményei felett, vagy helyett lombos ágak zöldeltek; a falakon mindenütt képek, feliratok, az ablakok párkányain diszedények, régiségek, s különféle ritkaságok voltak láthatók. A tilalom alá helyezett házak ablakaiból szerencsétlen betegek szemlélték, s imájokkal kísérték a körmenetet, mely a városnak minden negyedén keresztül vonult. Valamennyi keresztúton, téren, merre a város főbb utcái vonultak, megállt, s a szekrényt azon kereszttek mellé helyezték, melyeket szent Károly a város minden nyiltabb pontján az előbbi dögvész alkalmával állított fel, s melyek közül néhány még mai napság is létezik. A körmenet csak a délutáni órákban érkezett vissza a székesegyházba.

S ime másnap, midőn csaknem mindenki buzgón hitte, sőt igen sokan vakbuzgóságukban meg voltak győződve, miszerint a körmenet megtörte a dögvész hatalmát, a város minden részében, a lakosság minden osztályában oly rohamosan szökött fel a halottak előbb majd rendes száma, hogy ennek oka gyanánt mindenki a körmenetet volt kénytelen tartani. De, ó csudálatos és fájdalmas hatalma a közelfogultságnak! A nép nagy többsége nem a roppant és hosszan tartó tolongásnak, nem az esetleges érintkezések végtelen megsokszorozó-

dásának, hanem azon körülménynek tulajdonította a dögvész terjedését, hogy a méregkeverőknek a körmenet miatt alkalmuk volt istentelen céljuk nagymérvű valószínűsítésére. A tömeg közé keveredtek — mondák — s roppant sok embert fertőztettek meg a ragály anyagával.

Mivel azonban ezen feltevés nem volt elégséges a nép minden osztályában előforduló halálozások roppant számának megmagyarázására; s mivel, úgy látszik, a százszemű gyanu éleslátásának sem sikerült kenőcsöt, vagy bárminemű foltot felfedezni a házak falain, sem másutt: a tünemény megmagyarázása céljából tehát az európai tudomány által már rég ismert és elfogadott mérges és ártalmas porokhoz folyamodtak; e porokat — ugymond — széthintették az utczákon, de különösen azon helyeken, hol a körmenet megállapodott, s a dögvész anyaga ráragadt az öltönyök széleire, de különösen a meztelen lábakra, mely utóbbiak e napon kiválólag nagy számmal voltak képviselve. A körmenet napján — írja Lampugnano, egy azon korbeli író — az isten félelme a gonoszszággal, a hitszegés az őszinteséggel, a nyereség a veszteséggel járt karöltve.“ — A szegény emberi elme pedig az önmaga alkotta agyrémekkel ölekezett.

E naptól fogva a ragály mindinkább növekedett. Nem sokára egy ház sem maradt érintetlenül. A lazaretkórház lakosságának száma két ezerről tizenkét ezerre, sőt később — valamennyi történész szerint — tizenhat ezerre emelkedett. Julius 11-dikétől fogva a halálozások száma — a közegészségügyi bizottságnak a kormányzóhoz intézett levele szerint — naponkint meghaladta az ötszázat. Később a ragály dühöngésének tetőpontján, a halálozások napi száma ezer kétszázra, ezer ötszázra, sőt — ha hitelt adhatunk Tadinonak — háromezer ötszázra rugott. Ugyancsak Tadino állítja, hogy a népszámlálásból kitűnt, miszerint Milanonak a dögvész előtt kétszáz ötvenezer lélekből álló lakossága hatvannégyezerre olvadt le. Ripamonti szerint a lakosság száma 200,000 volt, s csak a hatósági lajstromok értelmében száz negyvenezer embert ragadott

el a dögvész, s ide nincsenek bele foglalva azok, kiket a hatóság nem vehetett számba*).

Elképzelhetjük a dekuriók tanácsának halálos ijedelmét; mert végre is e testületre sulyosodott a csapás elleni intézkedés gondja, s ennek kellett segítenie, amennyiben a segítség ily általános pusztulás közepett egyáltalán lehetséges volt. Neki kellett naponként helyettesítenie, naponként szaporítania a különféle célból felfogadott közszolgákat: a monatti-, apparitori-kat és biztosokat. A monattiknak a legsúlyosabb és legveszélyesebb szolgálatokat kellett teljesíteniök. Ők szállították el a házakból, utczákról és a kórházakból, s temették el a halottakat az ezek számára ásott árkokba. Ők vitték vagy vezették a lázáretbe a betegeket; ők tisztították s égették el a fertőzött, vagy gyanus ruhákat. Nevük Ripamonti szerint a görög monos szóból származik; Bugatti azonban a latin monereből származtatja azt; sőt még az sem volna képtelenség, hogy a német monatlich szót törték kerékbe e névért; mert senkisé tudván kiszámítani a dögvész tartamát, valószínű, hogy az illetőket csak óról óra fogadták fel. Az apparitorik különös feladata volt, hogy a hullaszállító kocsik előtt jártak, s csengetéssel figyelmeztették a közönséget a kitérésre. A biztosok, kik közvetlenül a közegészségi bizottság hatósága alá voltak rendelve, felügyelni tartoztak a monattikra épügy, mint az apparitorikra. A dekuriók tanácsának továbbá orvosokkal, sebészekkel, orvosi és élelmi szerekekkel kellett ellátnia a kórházakat. Mivel pedig a betegek száma egyszerre iszonyuan felszaporodott, ápoló helyiségekről kellett gondoskodnia. A tanács tehát hevenyében fa- és szalmából készült kunyhókat állíttatott fel a lázáret tágas udvarában; nem sokára egy második telep is elkészült, mely négy ezer embernek adott helyet. Mivel pedig még ez sem volt elégséges a betegek befogadá-

*) Milano lakossága csak legujabban érte el a Ripamonti által említett számát; 1864-ben még csak 180,000 főből álló lakossággal bírt.

sára, a tanács két új telep felállítását határozta el. Meg is kezdték, de abban hagyták az építést, mivel nem volt sem pénz, sem anyagszer. A pénz, munkaerő és bátorság ugyanazon arányban fogyott, amely mértékben nőtt a szükség.

De nemcsak a kivitel maradt rendesen a terv és rendeletek mögött: gyakran még szavakkal is nagyon fukaron intézkedtek a nagyon is égetőknek elismert szükségletek iránt. A tehetetlenség és kétségbeesés utóbb annyira ment, hogy még a legkegyeletesebb és legszükségesebb dolgokkal sem törődött senki. Meghaltak p. u. szülék, ki számtalan gyermeket hagytak maguk után. A közegészségügyi bizottság indítványozta, hogy ezek és a gyermekágyas asszonyok számára menedékhelyet állítsanak fel, vagy bármiként gondoskodjanak róluk. Indítványa azonban elhangzott. — Ily fontosnak tűnt fel Casale bevétele! Ily vonzónak tűnik fel, függetlenül a háboru indoka és céljától a győzelem dicsősége!

A lázárlet melletti nagy, de egyetlen árok nem sokára megtelt. A kórházban, s a városban most már mindenütt heverték az eltemetetlenül maradt hullák, melyek száma napról napra szaporodott. A hatóság, miután hasztalan keresett munkás karokat a szomorú munkára, kénytelen volt bevallani, miszerint most már nem tudja, miként segítsen. Senki sem mondhatja meg, hová jut vala ily körülmények között a város, ha rendkívüli segély nem érkezik. A közegészségügyi bizottság elnöke ugyanis siránkozva fordult a lázárlet kormányzó két barátához, s az ifjabbik, Michele atya megígérte, hogy négy nap alatt minden halottat kihordat a városból, s nyolcz nap alatt annyi sírgödör lesz készen, hogy nemcsak egyelőre, hanem a legszomorubb, jövődöbeli eshetőségekre is elégséges lesz. Michele atya egy kapuczinus testvért vevén maga mellé, a hatóság által kirendelt hivatalos személyekkel kiment a város melletti falvakba, s részint a hatóság, részint öltönyének tekintélyével sikerült kétezer parasztot összetoborzania, kikkel roppant árkokat ásott. Azután

monattikat küldött a lázáretbe, s ígérétét teljesítette.

A lázáret-kórházban egy ízben nem volt orvos, s csak nagy fizetés és kitüntetések segítségével s nagy sokára lehetett néhányat fogni, kik azonban sokkal kevesebben voltak, hogy sem az igényeknek eleget tehettek volna. Itt-ott az élelmi szerek is megfogyatkoztak, úgyhogy attól lehet tartani, miszerint nemcsak a dögvész, hanem az éhhalál is fog pusztítani. Gyakran midőn a hatóság már épen nem tudta, miként üsse fején a szeget, a legválságosabb pillanatban a magánjótékonyosság váratlanul elégséges segínyt nyújtott. Mert az általános felfordultság, s az önmagáért való aggodásból származó közöny daczára is akadtak kegyes emberek, kik ép azért hevültek emberbaráti érzelmekre, mivel megszűntek örülni a földieknek. Miként a futó hadsereg vezérei közül gyakran többen, úgy itt is sokan rendületlenül megmaradtak állomásukon, sőt voltak olyanok is, kik pusztán csak emberbaráti szeretetből vállaltak magukra oly terheket, melyek viselésére nem voltak kötelezve.

A körülmények által parancsolt súlyos kötelességek teljesítésében való kitartó készség és fáradhatatlanság legtöbb példáját azonban a papok nyújtották. A kórházakban, a városban, mindenütt fáradoztak. A hova a szenvedés lépett, a pap is ott termett. Mindig a betegek és haldoklók közt lehetett látni őket, pedig gyakran maguk is haláltusát vittak. A lelki vigasztaláshoz, mennyiben telett tőlük anyagi segínyt is csaltoltak; ha a körülmények úgy kívánták még a legdurvább munkától sem riadtak vissza. Több mint hatvan, tehát minden kilencz közül nyolcz lelkészt ragadott el Milanoban a dögvész.

Magától értetődik, hogy a papságot Federigo buzdította, s ő járt elől jó példával. A dögvész csaknem összes környezetét elragadta mellőle. Ekkor rokoni, előkelő hatósági személyek, herczegi ismerősei felkérték, hogy távozzék a vész színhelyéről, s vonuljon félre valamelyik mezei lakba. E tanácsokat és kérel-

meket ugyanazon magasztos érzelemmel utasította vissza, melylyel felhitta a lelkészeket: „Inkább e mulandó életet hagyjátok el, mint családunkat és gyermekeinket az Urban; örömmel lépjete a dögvész, mint jutalom, mint örök élet elé, ha megnyerhettek Krisztus számára egy lelket.“*) Egyébiránt nem hanyagolta el a szükséges elővigyázatot, ha az nem akadályozta kötelességének teljesítésében (ide vonatkozólag utasításokat és szabályokat bocsátott ki papjai számára). De nem gondolt a veszélylyel, sőt észrevenni sem látszott azt, ha kötelességét teljesítendő át kellett azon mennie. Meglátogatta a lázárteket, hogy a betegeteket megvigasztalja, s buzdítsa a szolgákat, bejárta a várost és segélyt nyújtott a házukba zárt szerencsétleneknek, megállt ajtajok előtt és ablakaik alatt, kihallgatta panaszait, vigasztalta és bátorította őket. Szóval úgy élte át a ragályt, hogy végül maga is csudálkozott megmenekülésén.

A köznyomor idején a dolgok szokott rendjének hosszú megzavarása alkalmával az erény megnövekszik és szétbocsátja fényes sugarait, de viszont — s pedig rendesen nagyobb mérvben — felburjánzik a gonoszság is. Ugy történt ekkor is. A semmirekellők, kiket a ragály megkimélt, s kiket nem rémitett el a borzasztó csapás, az általános zavarban, s az igazságszolgáltatás szünetelésében gonosz terveik kivételére új alkalmat, s egyszersmind büntetlenséget láttak. Sőt a hatalom is e semmirekellők legnyomorultabbjainak kezében volt. A monattik és apparitorik munkájára csak azok vállalkoztak, kikre a rablás szabadalma oly nagy vonzerőt gyakorolt, hogy ellensúlyozta a ragálytól való félelmet és természetes udorodást. A legszigorubb rendszabályokat bocsátotta ki a hatóság ezen emberekre nézve, rémes büntetésekkel fenyegette s minden városnegyedben nemesekből és polgárokból álló bizottság alá rendelte őket, mely bizottság, a jószolgálat

*) Ripamonti, ap. 1864.

biztosítása céljából, rövid úton intézte el a felmerült ügyeket. A dolgok ezen rendje azonban csak bizonyos ideig állta ki a tűzpróbát. Mivel ugyanis napról napra többen és többen lettek a ragály áldozataivá, sokan kimenekültek a városból, még többen elvesztették fejüket, utóbb senki sem tartotta féken e semmirekellőket. Különösen a monattik nem riadtak vissza semmi önkényes eljárástól. Tulajdonos vagy ellenség gyanánt léptek a házakba, — s tolvajlásaikról valamint arról sem szólva, miként bántak azon szerencsétlenekkel, kik a ragály által meglepetve ily kezekre voltak kénytelenek bizni magukat — ragályos, gonosz kezüket ép családtagokra, gyermekekre, szülékre, férj, feleségre emelték, s azzal fenyegetőztek, hogy a kórházba szállítják őket, hacsak pénzt nem adnak nekik. Máskor ismét nagy árát szokták szolgálatuknak, s kijelentették, hogy a már feloszlásnak indult hullákat nem szállítják ki, hacsak ennyi és ennyi scudit nem fizetnek. Állították (s az egyik fél könnyen hívósége és a másik fél gonoszsága miatt ez esetben hinni és nem hinni egyenlően veszélyes), sőt Tadina is állítja, hogy a ragály terjesztése céljából a monattik és apparitorik a halottas szekérről fertőzött ruhadarabokat szórtak le az utcákra; mert a dögvész rájuk nézve aratás, uralkodás, ünnep volt. Más örjöngők pedig tettették, miszerint monattik, lábukra csengetyüt kötöttek, — miként meg volt hagyva, hogy meg lehessen különböztetni a monattikat másoktól, s közeledésüket hirül adják — s így léptek be a házakba, hol mindenféle garázdálkodást követtek el. A tárva nyitva álló s néptelen, vagy csak haldoklók által lakott házakba a tolvajok szabadon jártak ki s be a lopott holmikkal.

A tolvajokat a rendőrök néha tetten kapták, mivel maguk is fosztogatni jártak és gyakran nagyobb gonoszságokat követtek el a valódi rablóknál. Az elvetemültséggel egyenlő arányban nőtt az esztelen babonaság. A már többé kevesbé ugysis uralomra vergődött hibák a zürzavar, s a képzelem izgatottsága következtében rendkívüli lendületet kaptak, s nagy és

borzasztó következményeket vontak maguk után. Mindezek nagyra nevelték a méregkeverők iránt táplált babonás hitet, mely örvöngő kihágásaival gyakran — mint láttuk — szintén gonoszság gyanánt szerepelt. Ezen képzeleti veszélytől való félelem kegyetlenebbül gyötörte a kedélyeket, mint a dögvész valódi és tényleges veszedelme. „S míg a hullák egyenként, vagy csoportosan heverték szerteszét a városban — írja Ripamonti — úgyhogy az élők csak holttesteket láttak, azokon jártak, s a város valóságos temetővé lett, még gyászosabb, még utálatosabb helylyé változtatta át az emberek szívét a kölcsönös marakodás, zabolyátlan és borzasztó gyanakodás. — Nemcsak a szomszéd gyanakodott szomszédjára, a barát barátjára, s a gazda vendégére; a gyanu alól még a legszorosabb családi kapocs sem volt kivéve: a férj irtózott nejétől, az atya fiától, a testvér testvérétől; sőt — még leirni is borzasztó! — a családi közös asztal, a házastársi ágytól is úgy borzadt mindenki, mint a méregkeverés lehelyétől és hálójától.“

A képzelődés fékezhetetlen hatalma, a méregkeverés meséjének borzasztó volta teljesen megzavarta az emberek józan értelmét, s egymásba vetett kölcsönös bizalmát. Eleintén csak azt hitték, hogy az állítólagos méregkeverők nyereszkes vágyból működnek. Később — midőn a boldogtalan képzelődés féktelenebb lett — a méregkeverésben való ördögi gyönyört, s az akaratot lebilincselő vágyat tételeztek fel, mely vágy az illetőket a méregkeverésre csábítja. A betegek örvöngései, kik arról vádolták magukat, miről másokat gyanúsítottak, oly felfedezések gyanánt fogadtattak, melyek a méregkeverők létezéséről mindenkit meggyőzhetnek.

A méregkeverés iránti babonás hit által előidézett örvöngő képzelődések példái közül egy, részint azért, hogy elhitték, részint elterjedése miatt, különösen méltó a felemlítésre. Mesélték — ugyan nem mindenki egyenlően, mi már különös kiváltsága lenne a mesének, hanem némi eltéréssel — hogy ezen és ezen napon Valaki a székesegyháztéren állva hatlovas hintót pil-

lantott meg. A hintóban többen ültek, s mindegyik arcza, szeme baljóslatu tűzben égett, hajuk égnek meredt, szájuk fenyegetést fejezett ki. Mig Valaki a kocsira bámult, ez egyszerre megállt; a kocsis intett Valakinek, hogy üljön be, s Valaki nem volt képes ellenmondani. Miután a fogat számtalan kerülőt-fordulót tett, egy palota előtt állt meg, melybe a társasággal Valaki is bement, s ott kellemes és borzasztó dolgokat, pusztaságokkal váltakozó pompás kerteket, setét odukat és fényes termeket látott. Kisérteties alakokat pillantott meg, melyek ültek és tanácskozni látszottak. Végre nagy pénztárt mutattak neki, s felhitták, hogy markoljon ki abból amennyit csak akar, de a kincsek fejében el kell fogadnia egy mérges kenőccsel megtöltött edényt, s e kenőccsel a várost bejárnia, s a falakat bekennie kell. Valaki azonban nem akart beleegyezni, s most, egy pillanat alatt, ismét előbbi helyére, a székesegyházterre varázsolták vissza. — S ezen és ezekhez hasonló meséket Milanoban általánosan hittek, sőt — Ripamonti szerint — mivel egy tekintélyes férfit sem kelt ki elég erélyesen ezen örülségek ellen, bejárták azok Olaszországot s a külföldet. Németországban egész irodalmat támasztottak. A mainzi érsek, s egyszersemind választófejedelem levélben kérdezősködött Federigo bibornoktól, vajjon igazak-e a milanói csodák? A válasz ez volt kérdésére: álmok.

A nép által koholt mesékből a miveltebbek mindazt elfogadták, mit eszméikkel megtudtak egyeztetni, s viszont a nép elsajátította az értelmesebbek koholmányai közül azokat, melyeket úgy a hogy fel tudott fogni. Mindezen zagyvalék képezte azután az általános örjöngés zürzavaros, borzasztó anyagát.

Leginkább lehet azonban bámolni az orvosokat, az orvosokat, mondom, kik kezdettől fogva hittek a dögvész létezésében. S főleg Tadino keltheti fel bámulatunkat, ki megjósolta a dögvészt, látta a városba való bevonulását, hogy úgy mondjuk, szemmel tartotta elterjedését, hitte és hirdette, hogy a ragály csakugyan dögvész, s nyomatékkal hozzá tette, miszerint — ha

nem vetnek gátot eléje — az egész tartományt elárasztja az. S ugyanezen Tadino a dögvésznek általa megjövendölt pusztítását utóbb érv gyanánt tekintette a méregkeverés meséje mellett! Ugyan ő, ki Carlo Colonnában, a dögvész második áldozatában az örültséget csak a dögvész egyik körjelensége gyanánt tekintette, hirdette, később a betegek örült képzelődéseit és beszédeit hozta fel a méregkeverés és az ebben lett démoni gyönyör bebizonyítására!

A hatóság, melynek személyzete napról napra fogyott, s mindinkább elvesztette fejét, még megmaradt csekély elhatározási képességét a méregkeverők felfedezésére fordította. A dögvész idejéből származó iratok közt a szent Ambrus-levéltárban egy levelet őriznek, melyben a nagy kancellár komolyan és aggódva értesíti a kormányzót, miszerint a hozzá érkezett jelentés értelmében, a Girolamo és Giulio Monti testvérek, s milanoi nemesek mezei jószágán oly nagy mennyiségű mérget készítenek, hogy negyven embert foglalkodtat este *exercicio*, négy bresciai lovag pedig a méreg anyagát Velenczéből hozatja, *para la fabbrica del veneno*. A nagy kancellár végül hozzá tette, hogy nagy titokban megtette a kellő intézkedéseket, s a milanoi podestát, s a közegészségügyi bizottság egyik ülnökét, harmincz lovas katonával a helyszínére küldötte; a testvérek egyike azonban, ki figyelmeztetést kapott, még idején megsemmisítette a bünjeleket; valószínűleg barátja, az ülnök által értesítettett, ki mentegetőzött, hogy nem mehet el, a podesta azonban a katonákkal mégis odament, *à reconocer la casa y à ver, si hallará alquuos vestigios**), értesüléseket szerezni, s befogni mindazokat, kiket esetleg vádolni fognak.

Az ilyféle gyanukból származott perek bizonyára nem voltak elsők, s nem tartoznak a jogtudomány ritkaságai közé. Hogy a régiebbeket mellőzve csak

*) Kikémlelni a házat, s megvizsgálni, vajjon nem fedezhető-e fel valamely bünjel.

a milanoi dögvész korához közelebbi időben lefolyt perek közül emlitsük meg néhányat, idejegyezzük a Palermoban 1526-ban, Genfben 1530, 1545 és 1574-ben, Casal Monferratoban 1536, Padovában 1555, Turinban 1599 és 1630-ban tárgyalt pereket, melyekben a vádlottak iszonyu büntetésekre ítéltettek, mivel állítólag mérges porok szétszórása által a dögvészt terjesztették.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XXXIII. Fejezet.

Don Rodrigo egyik éjjel augusztus vége felé, midőn a dögvész legjobban dühöngött, milanoi lakására tért vissza. A hű, s ura összes szolgaszemélyzetéből harmadnegyed magával még életben maradt Griso kíséerte. Barátjaival tivornyázott, kik egymás társaságában, dözsölések segítségével iparkodtak elüzni a borzasztó csapás miatti buskomorságukat. Valahányszor összejöttek, mindig új arcok jelentek meg köztük, de több régi ismerősük örökre elmaradt. Don Rodrigo, az említett éjjel legvigabb volt valamennyi czimborája közt, s ugyancsak megneveltette a társaságot, a két nappal előbb dögvészben elhalt Attilio gróf felett tartott tréfás gyászbeszédével.

Távoztakor azonban egyszerre borzongás futott végig rajta, levertséget érzett, lábai inagtak, lélekzete elhalt, s borzasztó hőség égette belsejét, de mindezt csak a bor hatásának, éjelezésnek, s a forró évszaknak iparkodott tulajdonítani. Útközben egyetlen szót sem szólt, s csak midőn hazaérkezett, parancsolta meg Grisonak, hogy lámpát gyújtson. Midőn a szobába léptek, Griso urára tekintett: don Rodrigo arcza eltorzult, lángolt, szemei kidüledtek, s lázas fényben égtek. Griso iparkodott lehető távol maradni urától; ily körülmények közt még a legnyomorultabb ember is, mint akár valamely orvos, felismerte a kórtüneteket.

— Semmi bajom, hé! szólt don Rodrigo, kitalálva Griso gondolatát. Semmi bajom, csak kissé, kissé talán sokat ittam. Az volt ám, csak a bor*) — —! De ha jól kialszom magamat, ez is elmulik. Nagyon álmos

*) Vernaccia = fehér asszabor.

vagyok — — — Tedd kissé félre azt a világot, mert nagyon sérti szememet — — boszant!

— Az édes bor miatti szeszélyek! szólt Griso, mindig lehető távol maradva urától. De feküdjék le azonnal, az álom fel fogja üdíteni.

— Igazad van, csak aztán tudjak aludni. — — Egyébiránt semmi bajom. De azért tedd kezem ügyébe a csengetyüt, azon esetre, ha az éjjel netán szükségem lesz rád. S aztán nyitva legyen füled — hé! — ha talán csengetek — — De mire sem lesz szükségem. — — Vidd el rögtön azt az átkozott lámpát! kiáltott, s Griso teljesítette a parancsot, de azért lehető távol került urától. — Ördögbe, mi okoz bennem ily kellemetlen érzést!

Griso kezébe vette a lámpát, jó éjt kívánt urának, s nagy sietve kiment. Don Rodrigo takarója alá bujt.

A takaró azonban hegy gyanánt sulyosodott rá: ledobta magáról, összekuporodott, s aludni akart, mert az álom ónsulylyal nehezedett szempilláira. De alig hunyta be szemeit, nagy rázkódást érezve feleszmélt: mintha valaki dühösen megrázta volna; forrósága, s lázas nyugtalansága növekedett. Ismét emlékezetébe idézte az augusztus hó forróságát, az édes bort, s tivornyát; szerette volna ezeknek róni fel baját. E gondolatokat azonban mindig nyomon követte egy másik borzasztó gondolat, mely akkor mindenütt jelen volt, az érzékek mindegyikén belopózott az ember lelkébe, s a tivornya trágárságaiba is bele vegyült — mert könnyebb volt tréfát üzni belőle, mint hallgatással mellőzni: a dögvészt értjük.

Hosszan tartó forgolódás után végre elszunnyadt. Borzasztó, összevissza kuszált álmai voltak. A többi közt azt álmodta, hogy nagy templomban, roppant néptömeg közt van. Nem tudta elgondolta, miként került oda, miként jutott eszébe, ily körülmények közt, e gondolat. Dühbe jött miatta. A körülötte levőkre tekint: valamennyinek arcza szétdult, halálsápadt,

szeme meredt és fénytelen, álluk le van esve. Valamennyi ronggyá tépett ruhát visel, melynek hasadékain át fekélyek és dögvészes daganatok kandikálnak ki. — Félre, söpredék! kiáltja képzeletében, s az ajtóra tekint vissza, mely messze, messze van; kiáltását fenyegető arczkifejezéssel kíséri, de mozdulni nem tud, sőt szeretne lehetőleg összekuporodni, hogy azon utálatos testek érintésétől szabaduljon, melyek már is minden oldalról szoritották. Ugy látszott azonban, hogy a rémalakok közül egyik sem akar félre vonulni, sőt parancsára nem is figyelnek. Még inkább tolongnak körüle, s különösen egyik alak, könyökét, vagy más valamely testrészét don Rodrigo baloldalán, válla és szive közt egy pontra szoritja, hol don Rodrigo sajgó és lesujtó fájdalmat érez. Megfordul, s menekülni akar, de ismét más valaki jó, s ugyanazon pontra teszi öklét. Haragra gyuladva kardjához akar kapni, de érzi, hogy épen kardjának markolata nyomta oly nagyon szive táját, s midőn valóban ki akarja kardját rántani, észreveszi, hogy kardja nincs oldalán, s a mellében érzett szúrás csak élesebb. Minden tagján vonaglás nyilal végig, s nagyot akar kiáltani. Most azonban úgy tűnik fel előtte, mintha a kísérteties alakok mind egy pont felé fordultak volna. Oda tekint ő is, szószéket pillant meg; a szószék lépcsőzetén sima, fényes alak megy fel; csakhamar kopasz fő, majd két szem, hosszú, fehér szakáll, végre egy barát felső teste egész övig lesz látható a szószéken — Cristoforo volt. A barát villámló tekintetével végig pillant a hallgatóságon, majd don Rodrigora szegezi lángoló szemeit, s egyszersmind kezével ugyanazon mozdulatot teszi, mint egykor Rodrigo palotájának földszinti termében. Rodrigo dühösen emeli fel kezét, nagy erőködést visz véghez, mintha fel akarna kapaszkodni a levegőbe, hogy a kiterjesztett kart megragadja. — Most egy eddig elfojtott hang, mely már régóta szorongatta torkát, hogy kitörhessen, kitört mint éles kiáltás. Don Rodrigo felébredt. Valójában felemelt karja lehanyatlott; nagy erőfeszítést követett el, hogy egészen visszanyerje eszméletét, s szemeit fel-

nyithassa; mert a kelő napnak a szobába hatoló fényes sugarai még jobban bántották szemeit a lámpa lángja. Felismerte ágyát, szobáját; meggyőződött, hogy mind csak álom volt: a templom, a nép, a barát eltűntek, de egy megmaradt: a bal oldalán érzett fájdalom. Szive hevesen, s mintegy rémülten dobogott mellében, füleiben mintha folytonosan zsongott, dudolt volna valami, belsejében tűz égett, minden tagja ónsulylyal nehezedett ágyára: rosszabbul volt, mint lefekvésekor. Pillanatig habozott, vajjon megnézzé-e azon pontot mellén, hol a szúrást érezte, végre felnyitotta ingét, aggódva pillantott ama pontra: véreres, ibolya színű daganatot látott.

Belátta, hogy elvesztett. A haláltól való félelem megragadta, de talán még inkább megborzadt ama gondolattól, hogy a monattik zsákmányává lesz, hogy elviszik s a kórház valamelyik zugába vetik. Amig mód felett gondolkozott, miként szabaduljon borzasztó sorsától, érezte, hogy gondolatai összezavarodnak, elméjének fénye elhomályosodik, s hogy közeledik ama pillanat, midőn csak annyi öntudata marad meg, mely épen elég lesz arra, miszerint kétségbeessék. Megragadta s hevesen megrázta a csengetyüt. Griso, ki szemfüleskedett, azonnal megjelent. Az ágytól bizonyos távolságra megállt, figyelmesen szemlélte urát, s most meggyőződött arról, mit az este csak gyanított.

— Griso! szólt don Rodrigo, miután nagy fáradtsággal felült ágyában. Mindig hű voltál hozzám.

— Hű voltam.

— Sok jót tettem veled.

— Kegyeskedett — —

— Bizhatom benned — —!

— Ördögbe!

— Roszul vagyok, Griso!

— Figyelmeztettem.

— Ha meggyógyulok, még több jót teszek veled, mint tettem.

Griso nem felelt. Várta, hova lyukad ki ezen bevezetés.

— Csak benned bízhatom, folytatá don Rodrigo, tégy meg egy szivességet, Griso!

— Parancsoljon velem, szólt Griso, ki a rendkívüli kérdésekre is rendes hangján szokott felelni.

— Tudod hol lakik Chiodo sebész?

— Nagyon jól tudom.

— Derék ember. Ha jól megfizetik, eltitkolja betegeit. Hidd ide. Mond neki, hogy négy, hat scudit fizetek egy látogatásáért. Ha kívánja többet is. De rögtön itt legyen. Ügyelj, nehogy valaki megtudja bajomat.

— Helyes. Megyek, s azonnal visszatérek.

— Hé, Griso, adj innom. Elviselhetlen forróságot érzek belsőmben.

— Nem, uram. Mit se tegyen az orvos engedélye nélkül. Az ily baj nagyon kényes. Nincs vesztegetni való időnk. Legyen nyugodt: két, három ugrással itt termék Chiodoval.

Griso elment, az ajtót betette maga után.

Don Rodrigo takarója alá bujva képzeletében kísérté Grisot Chiodo sebész házához vezető útján; számálta lépteit, perczekre kiszámította az időt. Koronként megtekintette kelését, de mindannyiszor undorral fordította el fejét. Némi idő múlva figyelni kezdett, vajjon nem jó-e az orvos, s elméjének ezen megfeszítése elvonta figyelmét bajáról, s gondolatait rendbe szedte. Egyszerre távoli csengetyü-hangot hall, e hang azonban nem az utczáról, hanem a palota termeiből érkezik. Figyel: a hang mindig erősebb lesz, s egyszersmind léptek zaja hallatszik. Iszonyu gyanu villan át elméjén. Felül ágyában, s még figyelmesebben hallgatózik. A szomszéd teremből tompa koppanás zaja üti meg füleit, mintha valamely sulyos tárgyat figyelmesen bocsátottak volna a padlózatra. Most kinyújtja lábait ágyából, mintha fel akarna kelni. Az ajtóra tekint: ez megnyílik, s két rongyos, piszkos vörös inges alak, két undok pofájú ember, szóval, két monatti lép be, s közeledik ágyához. Az ajtóban Griso félarczát pillantja

meg; a semmirekellő testének többi részét az ajtó egyik szárnya mögé rejti, s így kémlelődik.

— Ó, gyalázatos áruló! — — Félre söpredék! Biondino! Carlotto! Segítség! Meggyilkolnok! kiáltoz don Rodrigo, s egyik kezével vánkosa alól pisztolyt ragad ki; de a monattik már első kiáltására ágyához rohannak; a gyorsabbik rajta terem, mielőtt lőhetne; kiragadja kezéből, s messze dobja a pisztolyt, s don Rodrigót maga alá teperve, dühös és gunyos hangon kiáltja: Ó, gazember, a monattik, a hatóság közegei, azok ellen fogsz fegyvert, kik könyörületet gyakorolnak!

— Jól megfogd, mig elviszszük, szólt a másik, s egyik szekrényhez lépett. Most Griso is berohant és segített lefeszíteni a szekrény zárát.

— Nyomorult gazember, ordított don Rodrigo a rá nehezedő monatti alól Grisora tekintve, s iparkodott kiszabadulni a monatti izmos karjai közül. — Hadd ölöm meg azt a gyalázatost — szólt a monattikhoz — s aztán tegyetek velem, mit akartak. — S erre ismét, amint csak torkán kifért, hitta szolgálait; de hasztalan, mivel a gyalázatos Griso, mielőtt a monattikért ment, hogy jöjjenek, s osztozzanak vele a zsákmányban, urok állítólagos parancsából, valamennyit messze elküldte.

— Ne mozdulj, ne mozdulj! kiáltott a szerencsétlen Rodrigora a monatti, ki őt folyton az ágyba nyomta le. Azután két zsványtársához fordult.

— Becsületesen végezzétek a munkát! — kiáltott rájuk.

— Te, te! ordította don Rodrigo Grisora, ki ugyancsak buzgólkodott a szekrények feltörésében, melyekből pénzt, ruhát vettek ki, s osztottak fel egymás közt. — Te! miután — — Ó, ördög és pokol! Még meggyógyulhatok! Meggyógyulhatok! — Griso mit sem válaszolt, sőt még rá sem tekintett Rodrigora.

— Erősen tartsd! szólt a másik monatti. Magánkivül van dühében. — Valóban magánkivül volt. Még

egy kétségbeesett kiáltást és erőfeszítés után elkábulva, tehetetlenül hanyatlott párnáira; de azért, mint elbűvölt, tekintett Grisora, koronkint megmozdult, s keservesen siránkozott.

A monattik végre — egyik lába a másik vállainál fogva — kiemelték ágyából, s a szomszédteremben hagyott hordágyba tették don Rodrigot. Erre egyikök visszatért a háló szobába, kihozta a zsákmányt; a boldogtalan terhet felemelték, s elvitték.

Griso ott maradt és sebtében összeválogatta a kedve szerinti dolgokat. Óvakodott, nehogy a monattikat érintse, vagy hogy ezek érintsék őt. De a zsákmánylás utolsó pillanatában mégis felkapta, megrázta urának az ágy mellett heverő ruháit, hogy megtudja, vajjon nincs-e bennök pénz. Másnap, midőn épen egy korcsmában dözölt, eszébe jutott ezen körülmény. Megrászódott, szemei elhomályosultak, lábai inogtak, összerogyott. Társai elhagyták, a monattik kezei közé került, ezek kifosztották, s egy holottas kocsira vetették. Meghalt, mielőtt a kórházba ért, hova urát vitték.

Don Rodrigot azonban a gyötrelmek eme tanyáján elhagyjuk, mert más valakit kell felkeresnünk, kinek sorsa sohasem fonódott volna össze az övével, ha Rodrigo ezt erőnek erejével nem idézi vala elő; sőt elmondhatjuk, hogy sem egyiknek, sem másiknak nem leendett története: Renzot értjük, kit az új fonóban Antonio Rivolta név alatt hagytunk el. Itt őt, hat hónapig minden baj nélkül tartózkodott, de miután ekkor a velencei köztársaság és Spanyolország közt háboru tört ki, s így a kutatások miatti aggodalom innétül alaptalanná vált, Bartolo sietve ment öcséért, s visszahozta őt. Bartolo szerette Renzot, ki eszes mesterségében ügyes ifju, s a gyárban nagy segítségére volt a factotum-nak, másrészt pedig Bartolo nem lehetett féltékeny Renzora, mert a szegény ifju, azon istenadta szerencsétlensége miatt, hogy nem tudott irni, soha sem lehetett factotummá. Fel kellett említenünk ezen körülményt, mivel ez is befolyást gyakorolt Bartolora. Ha valaki netán eszményibb Bartolot óhajt — semmi

közünk hozzá — csináljon magának! A mi Bartolónk ilyen volt.

Renzo innétül mindig Bartolo mellett dolgozott, de nem egyszer, különösen midőn Ágnes istenadta leveleit vette, kedve kerekedett katonának csapni fel, s így vetni véget a bonyolulatnak. Pedig számtalan alkalom kínálkozott, hogy felcsapjon, mert a velencei köztársaság épen ekkor toborzott embereket zászlói alá. Renzo annál nagyobb kísértetbe jött, mivel Milano megtámadásáról is szó volt, s előtte természetesen dicső dolognak tünt fel, hogy győztösen tér haza, Luciát viszontláthatja, s végre valahára megbeszélheti vele ügyüket. Bartolo azonban mindannyiszor le tudta beszélni az ifjut esztelen feltételéről.

Renzo máskor ismét álruhában, álnév alatt, titokban akart Milanoba menni. De Bartolo, könnyen kitalálható okok segítségével ezen kalandos tervet is kiverte fejéből.

A dögvész ekközben a milanoi hercezségben, s pedig mint említettük, épen a bergamói határon tört ki, nemsokára Bergamoba is eljutott és — ne rémüljön meg olvasónk, nem beszéljük el ezen dögvész történetét is. Csak azt jegyezzük meg, hogy Renzo is megkapta a dögvészt, de kigyógyult, s pedig magától, azaz: semmi orvosszert sem használt. Már feltárult előtte a halál kapuja, de vastermészete legyőzte még a dögvészt is: pár nap alatt veszélyen kívül volt. Egészségének társaságában most sokkal számosabban tértek vissza emlékei, vágyai, reményei, életczéljai, melyek most még nagyobb kinnal töltötték be lelkét, mint elébb. Szóval, most többet gondolt Luciára, mint valaha, — Mi történt Luciával ily időben, midőn az élet csak kivétel? S ily csekély távolságban mit sem tudhatni meg felőle! S ily bizonytalanságban maradni, isten tudja meddig? De ha e bizonytalanság véget is ér, a veszély megszűnik, s hírét hallja, miszerint él, még mindig bizonytalan, zavart lesz egy kérdés, Lucia fogadalmának kérdése. — Elmegyek, elmegyek, hogy személyesen szerezzek meggyőződést — mondá, midőn

még alig tudott lábán állni. — Csak életben legyen! Ami feltalálását illeti — ebben bizonyos vagyok. Hadd mondja meg végre önmaga, miben áll fogadalma. Megértetem vele, hogy fogadalma nem érvényes. Elhozom magammal őt és a szegény Ágneszt — ha ugyan életben van. Mindig javamat akarta, s bizonyos vagyok benne, hogy még most is javamat akarja. S az elfogatási parancs? Ej, most egyébire van gondjuk az élőknek! Még oly emberek is szabadon járnak, kelnek, kiknek — — S csak a gazemberek használhatják a dögvész által kiszolgáltatott menlevelet? S azt mondják, hogy Milanóban még nagyobb zavar van, mint itt. Ha ily jó alkalmat szalasztok el — — (t. i. a dögvészt! Lám, mily szavakat ad néha ajkunkra azon istenadta ösztön, mely mindent csak saját magunkra való vonatkozásában lát, s mindent önzésünknek rendel alája!) — — ilyen nem egyhamar fog ismét kinálkozni.

Reméljük, hogy nem, kedves Renzo!

Az ifju mihelyt kissé menni tudott, felkereste Bartolót, ki mindeddig ki tudta kerülni a ragályt, s mindenkitől elzárkózott, Renzo nem ment be hozzá, hanem bekiáltott az utcáról, s az ablakhoz hitta.

— Ó, ó! szólt Bartolo; tehát megmenekültél. Szerencsés vagy.

— Még nem igen birnak lábaim, mint láthatod, de a veszélyen már túl vagyok.

— Ej, szeretnék cserélni veled. „Jól vagyok!“ ezzel máskor mindent kifejezett az ember; most azonban kevés, mitsem ér. A ki azt mondhatja: „Jobban vagyok!“ az szerencsés.

Renzo, miután néhány szóval szerencsét kívánt bátyjának, közölte vele elhatározását.

— Menj, ha ugy tetszik; az ég áldása kíséren — válaszolt Bartolo — iparkodjál kikerülni az igazságszolgáltatás karját, mint én iparkodom kitérni a ragály utjából. Ha Isten ugy akarja, hogy mindketten megmeneküljünk, látni fogjuk egymást.

— Ó, bizonyára visszatérek, s ha lehet, nem egyedül! Legalább ugy hiszem.

— Jöjj többedmagaddal, ha úgy tetszik; mert ha Isten is úgy akarja, mindnyájunk számára lesz munka. Csak életben találj, s csak véget érjen már ez az ördögadta nyavalya!

— Viszontlátjuk, viszont kell látnunk egymást!

— Ismétlem: Isten adja!

Renzo pár nap gyakorolta, öregbiteni akarta erejét, s amint érezte, hogy utra kelhet, azonnal elindult. Lecco felé tartott. Előbb ugyanis faluját akarta meglátogatni, mert azt hitte, hogy Ágnes talán életben találja, s tőle megtudhat egyetmást azon roppant sok dologból, melyről tudomást szerezni annyira szíven feküdt.

A dögvészből kigyógyult néhány ember a falvak és városok lakossága közt valóságos kiváltságolt osztályt képezett. A többi vagy betegen feküdt, vagy elhalt. Akire eddig még nem talált rá a ragály, folytonos félelem és remegés közt élt, mindenkire gyanakodott, mindentől óvakodott, ha az utcán ment, lépteinek irányát előre kiszámította, gyanakodva tekintett szét, majd sebesen, majd tétovázva haladt előre: mert minden tárgyban halálos sebet osztó fegyvert vélt megpillantani. Aki ellenben már kiállta a rettenetes nyavalyát, mitől sem tarthatott (mert ha valakit a dögvész kétszer rohant meg, ez nemcsak ritka, hanem csudás esemény volt) bátran, minden aggály nélkül járt a ragályt lehelő utcákon, miként a középkori tetőtől talpig vasba öltözött, s lehetőleg aczélpikkelyekbe bujtatott harci ménen ülő lovagok, kik kalandot hajhászva koboroltak, (innét „kóborlovag“ büszke elnevezésük) s megrohantak egy csomó mezitlábos városi polgárt, vagy parasztot, kik legfelebb rongyaikkal foghatták fel a vitéztámadók csapásait.

Renzónkat e biztosság kísérte, melyet azonban aggodalmai (hogy minő aggodalmak olvasóink könnyen kitalálják) s a köznyomor mindig uj és uj, iszonyu képei kissé lehütöttek. Dél körül kis erdőben megállapodott, hogy elköltse kenyerét, s a magával hozott jobb falatokat. Gyümölcsöt többet talált útközben, mint

mennyire szüksége volt: füge, barack, szilva, alma stb. minden lépten nyomon kínálkozott. Csak ki kellett nyújtania kezét, hogy szakitson, vagy a fák alól felsezdedje a gyümölcsöt, mely úgy elfedte a földet, mint a jégeső. Ez évben ugyanis minden, s főleg gyümölcs rendkívül sok termett, de alig élvezte valaki. A szőlőfűrtők is kikandikáltak a levelek mögül, hogy megye már valaki arra, ki leszakítaná őket.

Este felé megpillantotta faluját. Bármennyire el volt készülve ezen pillanatra, szíve mégis összeszorult. Fájdalmas emlékek, s még fájdalmasabb előérzetek támadtak fel benne. Hallani vélte a harangkongást, mely kísérte, üldözte — midőn falujából menekült, s egyszersmind megborzadt azon halálos csendtől, mely falujában várakozott rá. Még inkább elkomorodott, midőn a templom előtti kis térre lépett, s azt vélte, hogy a legborzasztóbb jelenet útjának czélján várakozik rá, hol, mint az előtt szokta mondani, Lucia háza állott. Most legfelebb csak Ágnes házának nevezhette, s egyelőre csak azon kegyelmet kérte Istentől, hogy Ágnest életben és egészségben találja. Csak ezen házban remélt az éjjelre nyughelyet találhatni, mert feltételezte, s pedig helyesen, hogy az ő házában most már csak patkányok és férgek laknak.

Nem akarta, hogy lássák, azért mellékutra került, melyen, azon emlékezetes éjjel, szeretteinek társaságában ment a plébánia-lakhoz, hogy don Abbondiót meglepje.

Aggódva, s félénken tekintett körül, ha nem látja-e valaki. S csakugyan alig tett pár lépést, már is egy ingben gubaszködő alakot pillantott meg, ki az út mellett ült, s a mögötte levő jazmin-kerítéshez támaszkodott. Arczán az örültség kinyomata volt. E jelről, s a boldogtalan ember arczának vonásairól felismerni vélte Gervasot, szerencsétlen véget ért vállalatának második tanuját. De közelebb lépve hozzá látta, hogy nem Gervaso, hanem a derék Tonio, kit ugyanakkor szintén magával vitt. A ragály megtörte testi és lelki erejét, s így tompaelméjü testvééréhez való csekély hasonlatosságát kiélesítette.

— Ó, Tonio! szólt Renzo megállva Tonio előtt. Valóban te vagy?

Tonio felkelt, de száját nem mozdította.

— Nem ismersz rám, Tonio?

— Akien a sor van, akien a sor van! válaszolt Tonio, s válasza után szája tátva maradt.

— Téged is sujtott az Isten ostora, mi? — Sze­gény Tonio! De hát nem ismersz rám?

— Akien a sor van, akien a sor van! ismételte Tonio bárgyu mosolylyal. Renzo belátva, hogy értelmes választ nem kaphat tőle, még szomorúbban folytatta útját. Midőn egyik utcza sarokhoz ért, fekete alakot pillantott meg, melyben csakhamar don Abbondiót ismerte fel. A szegény lelkész csak vontatva lépdelt, botját mankó gyanánt használta, s amint közeledett sápadt arczáról, mozdulatairól mindinkább meg lehetett ismerni, hogy őt is megrázta a ragály zivatarra. Ő is rátekintett Renzora, majd felismerni vélte, majd öltönye idegennek, de bergamoi idegennek tünt fel előtte.

— Mégis ő az! gondolta don Abbondio, karjait égfelé emelte, s egész lénye kellemetlen meglepetést árult el; jobb­jában tartott, s felemelt botját a légben feledte.

— Valóban te vagy? kiáltott fel don Abbondio.

— Én vagyok, mint láthatja. Luciának semmi hire?

— Én mondjak felőle hirt? Itt senki sem tud hirt mondani róla. Ha még egyáltalán a világon, ugy Milanoban van. De te — —

— És Ágnes? Él?

— Lehet. De hát azt akarod, hogy mindent tud­jak? Nincs itt. Hanem — —

— Hol van tehát?

— Valsassinába, Pasturoba költözött rokonaihoz, hisz tudhatod. Azt mondják, hogy a dögvész ott nem dühöng annyira, mint itt. De te — —

— Nagyon sajnálom. S Cristoforo atya?

— Jó darab útra ment tájunkról. De — —

— Tudom; megirták. Csak azt akartam kérdezni, vajjon nem tért-e vissza?

— No, bizony! Mit sem hallottam felőle. De te — —

— Nagyon sajnálkozom e felett is.

— De te, mondom, miként jöhetsz ide, az ég szerelmére! Nem tudod, hogy elfogatási parancsot — —

— Mit törődöm vele? Most egyébire van gondjuk. Azért jöttem, hogy végre már személyesen lássak ügyeim után. S valóban nem tudhatni — —

— Mit akarsz látni? Itt senki, semmi sincs már. És az elfogatási parancs daczára ide, épen faludba, az oroslán barlangjába jöni! — helyén van eszed? Hallgass egy öreg ember tanácsára, kinek nagyobb gondja van rád, mint önmagadnak, s csak irántad való szeretetéből szól: kösd fel újra saruidat, s mielőtt valaki meglátna, térj vissza oda, honnét jöttél; ha pedig megláttak — annál gyorsabban térj vissza. Vagy azt hiszed, itt jó helyen lélsz? Nem tudod, hogy érted jöttek, mindent összevissza kutattak, felforgattak?

— Nagyon jól tudom! A zshiványok!

— Nos, tehát?

— De ha mondom, hogy nem törődöm velük. S ő él még, s itt van?

— Mondom, hogy senki sincs itt. Mondom, hogy ne gondolj faluddal, mondom, hogy — —

— Azt kérdem: itt van-e?

— Szent Isten! Légy eszélyesebb! Ki hitte volna, hogy még most is — ennyi baj után — a régi heves vagy.

— Itt van-e, vagy sincs?

— Nincs itt; elment vidékünkéről. De a dögvész, fiam, a dögvész! Ki csavarog ily időben?

— Ha nem volna egyéb bajom, mint dögvésztől való félelmem, összeütném bokámat, mert én már szerencsésen átestem rajta.

— Nos, ép ezért. Vajjon nem az Isten ujja-e ez? Ha valaki ily nagy veszély torkából menekül meg, nem kell-e hálát adnia az égnek és — —

— Hálát is adok.

— És nem kell új veszélyt keresnie. Tégy úgy, mint én — —

— Lelkész úr is megkapta azt a becstelen nyavalyát, ha nem csalódom.

— Megkaptam-e! Az volt csak az istentelen, gyalázatos nyavalya. Valóságos csoda, hogy itt vagyok. Így tönkre tett, mint láthatod. Most kis nyugalomra volna szükségem, hogy helyre jöjjenek. Már kezdtem jobban lenni — — De mi a manót keressz itt? Térj vissza — —

— Mindig a visszatéréssel bajlódik. Ha vissza akarnék térni, nem kellett volna mozdulnom Bergamoból. Kérdezi: mit keresek, miért jöttem? Derék kérdés! Hát — — haza jöttem.

— Haza — —

— Mondja csak, sokan vesztek el itt dögvészben?

— Ej, ej! kiáltott fel don Abbondio, s Perpetuán kezdve százával számította el a ragályban elhunyt embereket és családokat. Renzo hosszú névsort várt, de mégis midőn annyi ismerőse, barátja és rokona nevét hallotta említeni, fájdalom nyílt át szívéen, fejét lehajtá, s minden új névnel így kiáltott fel: Szegény, szegény, szegények!

— No, lásd, folytatá don Abbondio, s itt még nincs vége. S ha még azok sem vigyáznak, kik életben maradtak, hanem szabad folyást engednek indulataiknak, vége lesz a világnak.

— Ne féljen; nem maradok itt.

— Áldassék az ég, mely e gondolatot sugalta elmédbe. Magától érthető, hogy Bergamoba térsz vissza.

— Ezzel ne bajlódjék.

— Hogyan? Tán csak nem akarsz még nagyobb bolondságot elkövetni?

— Ne törődjék velem, mondom, az az én dolgom. Nem vagyok már gyermek. Van eszem. Remélem, nem mondja senkinek hogy látott. Hisz lelkész, s én juha vagyok: nem árulhat el.

— Értem, szólt don Abbondio boszus sóhajjal. — Értem. Saját és az én romlásomat akarod előidézni.

Nem elégtelted meg saját és az én szenvedéseimet. Értem, értem.

Ezen utóbbi szavakat mormolva fogai közt távozott.

Renzo szomoruan és boszankodva maradt helyén, gondolkozott, hol kap éji szállást. A lelkész által felolvasott gyászajtromba egy jó család is fel volt jegyezve, melynek minden tagja kihalt, egy fiu kivételével, aki Renzoval egykoru, s gyermekkori játszótársa volt. A kihalt család háza pár lépésnyire volt a falutól. Elhatározta, hogy oda megy.

Utja szőlője mellett vezetett el, s már kívülről is észre vehette kis gazdaságának siralmas állapotát. Az ép egészségben elhagyott fák egyetlen ága, lombja sem nyult ki a kerítés falán; ami csekély látható volt, távolléte alatt burjánzott fel. A nyiláshoz lépett (a kapunak már sem híre se hamva nem volt) körültekintett — boldogtalan szőlő! A falu népe már két tél óta a „szegény ifju“ szőlejéből fáézott. (Igy nevezték Renzot és szőlejét.) Szőlőtőt, eper-, mindennemű gyümölcsfát összevissza rongáltak, tövéből kivágtak.

A rombolás ezen színhelyére nem akart belépni, s tán annyi ideig sem szemlélte azt, míg mi e néhány szót elmondtuk. Távozott. Pár lépésnyire innét háza állott. Kertjébe lépett, annak felerészén áthaladt: kiirtva és letarolva volt ez is mint szőleje. Egyik földszinti szobába nyitott. A patakányok és egerek serege megrémült az új vendég láttára, s nagy zajjal menekült a padlózatot fedő szemétdombok alá. Ezek a zsoldosok ágyai voltak. A falakra tekintett: a vakolatot sok helyen leverték, a meszelést bepiszkolták, befüstölték. A mennyezeten dolgos pókok ütöttek tanyát. A butoroknak se híre se hamva.

Innét is távozott, ujjaít hajába mélyesztette, a kerten át vezető gyalogúton a mezőre ment. Annélkül, hogy valakivel találkozott volna, érkezett ama házhoz, melyben éji tanyát akart keresni. Már esteledni kezdett. Barátja a kapuban egy fapadon ült, karjait keresztül tette mellén, szeméit égfelé emelte: csapások

miatt megörült, s magányban elvadult embernek látszott. A léptek zajára megmozdult, s figyelt; midőn a félhomályban, ágakon, s galyakon át megpillantotta a közeledő alakot, felkelt, s kezeit felemelve, így szólt: Csak magam vagyok a világon? Nem volt elég tegnap? Hagyj békét egy darabig, ez is jótétemény lesz rám nézve.

Renzo, nem értvén meg barátja szavait, nevén szólította őt.

— Renzo! válaszolt ez s felkiáltásába némi kérdő hangot vegyített.

— Én vagyok, szólt Renzo, s egymáshoz futottak.

— Valóban te vagy! szólt Renzo barátja, midőn közel értek egymáshoz. — Mennyire örülök, hogy láthatlak! Ki gondolta volna? A sirásó Paolinnak tartottalak, ki mindig azzal gyötör, hogy menjek sirt ásni. Tudod, hogy csak egyedül maradtam e világon! Egyedül, mintegy remete!

— Tudom, szólt Renzo. — S így kérdést, feleletet, üdvözlést sebtében összezavarva a viskóba léptek. Renzo barátja annélkül, hogy a beszélgetést megszakította volna, vacsora kotyvasztásához látott, amint ily sebtében és körülmények közt kitelt tőle. Vizet forralt, s polentát kezdett készíteni; a keverőfát azonban csakhamar Renzónak adta át, s maga e szavakat mormolta: „Csak magam maradtam! Csak magam maradtam!” s távozott.

Bögretejét, kis darab sajtot, hust, kecskesajtot, fűgét és baraczkot hozott. Miután mindent elkészítették, s a polentát egy deszkára borították, asztalhoz ültek, s kölcsönösen hálálkodtak egymásnak: a gazda a látogatás, a vendég a fogadtatás miatt. Majd két évi távollét után rájöttek, hogy sokkal bensőbb barátok, mintsem gondolták, midőn naponként együtt voltak.

Ágnes asszonyt azonban senkisémm pótolhatta Renzónál, sem nem feledtethette el vele Ágnes távollétét, nemcsak ezen asszonyhoz való régi és meleg

ragaszkodása, hanem amiatt is, hogy a homályos kérdések egyikéhez csak Ágnes asszonynak volt kulcsa. Két terv közt ingadozott, vajjon folytassa-e utját Milano felé, vagy előbb Ágnes asszonyt keresse fel, kitől már nem volt messze. Mivel azonban Ágnes mit sem tudhatott Lucia hogyléte felől, első gondolatánál maradt, miszerint egyenesen Luciához megy, tisztázza vele ügyét, megkérdi utolsó szavát, s aztán biztos hírekkel megy Ágneshez. De barátja által is több dologról értesült, mit eddig még nem ismert világosan. Most megismerte Lucia egész történetét, üldöztetését, don Rodrigo meghunyászkodott távozását, ki még mind- eddig sem mutatkozott a vidéken. Megtanulta — s ez nem volt jelentéktelen dolog rá nézve — don Ferrante valódi nevét, melyet Ágnes megiratott ugyan neki, de tudja Isten, miként irták, a bergamoi tolmács pedig oly nevet olvasott ki a levélből, hogyha Renzo e néven tudakozódik Milanoban don Ferrante után, valószínűleg senki sem adhatott volna neki felvilágosítást. Pedig e név volt rá nézve a hitregebeli fonál, mely őt Lucia nyomára vezetendette.

Ami az igazságszolgáltatást illeti, ettől nem igen tarthatott Renzo, azért épen valószínűtlen veszélyre nem gondolt. A podestát elragadta a fekete halál, s ki tudja mikor akad helyettese; a rendőrség nagyrészt széteszlott, s akik folytatták működésüket, egyébre gondoltak, mint Renzo elfeledett ügyére.

Renzo szintén elbeszélte viszontagságait, mit barátja száz más elbeszéléssel viszonzott, melyek a zsoldosok átvonulására, a dögvészre, méregkeverésre, s csodákra vonatkoztak.

Napköltekor már mindketten a konyhában voltak. Renzo felkészült utjának folytatására. Érszényét mellénye alá rejté, kését pedig övébe dugta. Csomagát, hogy annál könnyebben utazhassék, barátjánál hagyta. — Ha szerencsésen járok — szolt — ha életben találok, ha — — visszatérek, Pasturoba megyek, hogy a szegény Ágnesnek megvigyem a jó hirt, s aztán, aztán — — Ha azonban, mit Isten ne adjon — — akkor,

akkor, nem tudom, mit mivelek, hova megyek. Annyi bizonyos, hogy itt többé nem láttok.

E szavakat a mezőre nyíló ajtóban mondá, s aztán megindultan, szomoruan tekintett szülőföldjének oly régóta nem látott hajnalára. Barátja vigasztalta, s kérte, vigyen magával valami enni valót. Elkísérte egy darabra, s uj szerencsekívánatokkal vett bucsut tőle.

Renzo nyugodt kedélylyel folytatta útját, csak Milano közelébe akart jutni, hogy másnap korán bemehessen a városba, s Lucia felkutatása után láthasson. Este felé megérkezett Grecoba, e helység nevét nem tudta, de a vidékre emlékezett első útja alkalmából, s azon távolságból, melyre Monzát háta mögött hagyta, azt következtette, hogy Milano már nem lehet messze. Letért a főútról, hogy a mezőségen éji tanyát keressen, mert nem tartotta tanácsosnak, hogy vendéglőben töltsé az éjet. Alkalmasabb helyet talált, mintsem remélte. Egy major udvarának kerítésén nyilást látott: találmra belépett. Senkit sem látott. Padlásnyilást pillantott, melyből felhalmozott széna látszott ki, melléje vaslétra volt támasztva. Körültekintett, s aztán felment. Leheveredett a szénára, s azonnal elaludt, úgyhogy csak szürkületkor ébredt fel. Midőn felébredt térdénállva kuszott nagy ágyának szélére; kidugta fejét, s ismét senkit sem látott. Lement a létrán, folytatta útját, melyen most már a székesegyház volt vezércsillaga. Nem sokára — a keleti és az uj kapu közt, de ehhez közelebb — Milano falai alá ért.

XXXIV. Fejezet.

Ami a városba való bejutást illeti, Renzo nagyjában hallotta már, miszerint igen szigorú parancs tiltja el azok bebocsátását, kiknek nincs egészségökről tanuskodó bizonyítványuk. De egyuttal arról is értesült, hogy alkalmas pillanatot kilesve nagyon könnyen be lehet jutni. Valóban úgy volt; mert Milano — eltekintve az általános okoktól, melyek ily időben minden rendelet keresztülvitelét megnehezítik, valamint nem véve figyelembe különösen ezen rendelet hatályos végrehajtásának útjában álló akadályokat — ekkor már odajutott, hogy feleslegessé vált ezen rendszabály, s ha valaki a városba lépett, ezt inkább sajtát, mint a város veszélyére tette.

Ezen hírek következtében Renzo elhatározta, hogy a városba való bejuthatást azon a kapun kísértendi meg, melyhez legelőször ér, s ha itt nehézségre bukkanna, a város falait kívülről mindaddig körüljárja, míg oly kapuhoz nem jut, hol feltartóztatás nélkül bemehet. Tudja Isten, mily tulzott fogalmat alkotott Renzo Milano kapuinak száma felől. Miután egészen a város falai alá érkezett, megállt, körültekintett, mint ki nem tudja, merre tartson, s minden tárgyban útmutatót óhajt felfedezni. De jobbról balról csak egy-egy útkanyarulat darabját, szemben pedig a város falát látta. Élő lénynek még nyomát sem fedezhette fel, kivéve, hogy sűrű, komor füst oszlopot pillantott meg, mely égfelé gomolyogva szétterjedt, nagy gömbökre szakadt, míg végre a nyugodt, de borongós égen elveszett. E füst a fertőzött, s máglyára ítélt ruhák, ágyak, s egyéb butorok lángjai közül emelkedett ki; ily gyász-tüzeket Milanóban akkor naponta, s a körsáncz csaknem valamennyi pontján szoktak gyújtani.

Az időjárás szomorú, a légnyomasztó volt; az eget mindenütt egyenletes, mozdulatlan ködlepel fedte, mely a naptól megfosztá a földet annélkül, hogy áldásos esővel kecsgettette volna. A szántóföldek nagy része fel sem volt szántva, s a mezőség mindenütt az aszály borzasztó képét tárta fel. A máskor zöld ligetek megsárgultak, a fák lomhán csüngő lombjain egyetlen harmatcsepp sem ragyogott. E szomorú képet kiegészítette a nagy várost környező halotti csend, némaság. Renzo kedélye e kép látására csak jobban elborult és setétebbek lettek gondolatai.

Pillanatig elgondolkozott, aztán taláalomra elindult a jobb felőli úton, s annélkül, hogy tudná az új kapuhoz közeledett, melyet azonban bár közel volt hozzá, nem vehetett észre, mivel a bástya kiszögelése elfedte azt szemei elől. Pár lépés után megszűnő, de mindjárt újra kezdődő csengetyű-, majd emberi hangokat hallott. Tovább ment, s miután elhaladt a várfal kiszögelése előtt, deszkakunyhót, s ennek ajtaja előtt őrt pillantott meg, ki fáradtan s gondtalanul támaszkodott puskájára. Mögötte fapalánk, s ajtó, azaz két falszárny volt, melyek felett az ajtószárnyakat védő tetőzet állott; ezek is, valamint a palánk rácsozata fel volt tárva. E bemenetet most gyászos tárgy, hordszék zárta el, melybe a monattik egy boldogtalan beteget tettek, hogy kórházba szállítsák. A vámőrök főnöke volt, ki néhány pillanattal előbb kapta meg a ragályt. Renzo megállt, hogy bevárja a jelenet végét. A monattik tovább vitték terhüket, de senki sem zárta be a rácsajtót, azt hitte tehát, hogy a kellő pillanat érkezett: gyorsan be akart sorrani a kapun. Az őr azonban mogorván rá kiáltott: „Állj!” Renzo megállt, végig nézett az őrn, fél aranyat vett ki erszényéből, s felmutatta. Az őr, ki vagy megkapta már, s kiállta a ragályt, vagy nagyobb volt a félaranyok iránti vonzalma, mint a ragálytól való félelme, intett Renzonak, hogy dobja oda; miután a pénz lábai elé gurult, elfojtott hangon szólt Renzonak: „Kotrodj' el gyorsan!” Az ifju sem mondatta ezt magának kétszer. Áthaladt

a palánkon s a kapun annélkül, hogy valaki észre vette, vagy törődött volna vele. Midőn azonban vagy negyven lépést tett, ismét hangzott az „Állj!“ kiáltás. Egy vámőr kiáltott utána, Renzo azonban hallatlannak vette az ő kiáltását; hátra sem tekintett, sőt inkább megkettőzteté lépteit. „Állj!“ kiáltott ismét a vámőr, hangja azonban inkább boszankodást fejezett ki, mint szilárd elhatározást, miszerint engedelmességet követel. Mivel pedig Renzo csakugyan nem engedelmeskedett, az ő vállat vont, s visszatért őrszobájába, nagyobb gondja levén arra, hogy az utasoktól tisztességes távolságban maradjon, mint sem, hogy tőlük sokat kérdezősködjék.

Renzo azon utcán ment be a városba, mely mint mai napság is egyenes irányban vezet a canale di naviglio-hoz. Ezen utcát akkor sövény, kertfal, templom, kolostor, s néhány ház szegélyezte. Ennek végén, s egy másik a csatorna hosszában futó utca közepén oszlop, s ezen kereszt állott, melyet szent Eusebius keresztjének neveztek. Renzo, bár messze előre nézett, nem látott egyebet, mint a keresztet, s midőn a keresztútra ért, mely az utcát majdnem két egyenlő részre osztja, jobbra balra szétekintett, s jobb felől, a sz. Terézről nevezett utcában egy polgárt pillantott meg, ki egyenesen feléje tartott.

— Végre látok egy keresztényt! — gondolta magában, s befordult a Sz.-Teréz-utczába, feltevéen magába, hogy azon embertől megkérdi az utat. A polgár azonban észrevevén őt, gyanus pillantásokkal nézte végig az „idegen“-t, s ezt főleg akkor tette, midőn látta, hogy Renzo egyenesen feléje tart: Renzo, midőn közel ért a polgárhoz, a hegylakók alázatosságával levette fővegét, melyet bal kezébe vett, míg jobbjaival annak üregébe nyult, s így haladt az ismeretlen felé. Ez azonban rémülten hátrált, s vas gombu, görcsös botját felemelve az ifjú elé tartá.

— Félre! Félre! kiáltá.

— O, ó! kiáltott fel Renzo is, s feltette kalapját. Mint később elbeszélte, ezuttal senkivel sem akart

összetüzni, azért hátat fordítva a goromba embernek folytatta útját, vagy helyesebben szólva, belebb hatolt a Sz.-Teréz-utczában.

A botos férfi is elsietett, de ijedtében számalanszor visszafordult, vajjon nem követi-e Renzo. S haza érkezve elbeszélte, hogy egy alázatos, édeskés arczu méregkeverővel találkozott, kiből azonban mégis kiritt aljas mestersége, s kalapjának üregébe mélyesztett kezében mérges kenőcsöt tartalmazó katulya, vagy csomagpor volt (nem tudta bizonyosan megmondani, melyik a kettő a közöl) de bizonyosan befertőzi, ha a semmirekellőt nem tudta volna elüzni magától. — Ha csak egy lépéssel jó közelebb — tette hozzá — mielőtt bekenhet, felnyársaltam volna a gazembert. Szerencsétlenségemre nagyon elhagyatott helyen voltunk; ha a város központján találkozom vele, segítségért kiáltottam, s a többedmagammal megcsiptem volna a ficzkót. Bizonyára megtaláltuk volna kalapjában a ragályterjesztő undokságot. Mivel azonban csak egyedül álltam vele szemközt, be kellett érnem azzal, miszerint ráijesztettem, nehogy nagyobb bajt hozzak nyakamra; mert néhány szem port könnyen rá lehet vetni valakire, s ezek a semmirekellők nagyon ügyesek, s hozzá még az ördög is velük tart. Eddig már a városban csatangol, s kitudja minő istentelenséget visz véghez!

Egész életében — pedig még soká élt — valahányszor méregkeverőkről volt szó, mindig ismételte kalandját, s hozzá tette: Akik tagadják, hogy méregkeverők voltak Milanoban, velem szemben ugyan elhallgathatnak, mivel az efféle dolgokat előbb látni kell!

Renzo távolról sem gyanította, miként menekült meg a veszedelemtől, s inkább haragból mint félelemből gondolt a polgár magaviseletére, s körülbelől eltalálta, mit gondolt felőle.

A hidhoz érve minden gondolkozás nélkül balra, a Sz.-Márk-utczába fordult; úgy hitte, hogy ezen utczán a város közepére juthat. Mentében minden irányban széttekintgetett, vajjon nem lát-e valakit. Csak egy eléktelenített holt testet pillantott meg, mely

a ritka (akkor még ritkább) házsor és az utcza közti kis árokban hevert. Az árok mellett elhaladva kiáltást hallott. Odatekint, s magányosan álló házacska erkélyén jajveszéklő, s egy csomó apró gyermek által környezett nőt pillant meg, ki kezeivel is integet feléje. Oda fut, s midőn a ház elé ér, a nő így szólítja meg: Ó, derék ifju, kedves halottaid emlékére, kérlek, menj el a biztoshoz, s figyelmeztess, hogy itt feledtek bennünket. Mivel szegény férjem meghalt, gyanusoknak tartottak s bezártak bennünket; a kaput, mint láthatod, beszegeztek, s tegnap reggel óta senki sem hozott ennünk. Már több óra óta állok itt, s nem akadt egyetlen jószívü ember sem, ki megtette volna e szivességet; pedig szegény gyermekeim meghalnak az éhségtől.

— Az éhségtől! kiáltott fel Renzo, s zsebéből két cipót vett elő. Ime, ime! Bocsásson le valamit, mibe beleteszem e cipókat.

— Isten fizesse meg; várj egy pillanatig, szolt a boldogtalan nő, s kosarat és kötelet keresett elő, hogy ehhez erősítve lebocsáthassa. Renzonak ekközben eszébe jutott azon két cipó, melyet Milanoba először történt beléptekor a kereszt talapzatán talált, s így szolt magában: Ime, most megtérítem ama cipókat, s pedig tán jobban, mintha akkor valódi uroknak adtam volna vissza azokat; mert most valóban jótettet mivelek.

— Ami a biztost illeti — folytató Renzo, a cipókat a kosárba helyezve — nem lehetek szolgálatára: mert, megvallva az igazat, idegen vagyok, s nem tudok eligazodni e városban. De ha útközben idevaló és jószívü emberrel találkozom, kivel szóba lehet állni, megmondom neki.

A szegény asszony felkérte Renzót ígéretének teljesítésére, s megmondta az utcza nevét, hogy az ifjú a kellő helyre utasíthassa a segélyt.

— Azt hiszem, jó asszony — szolt Renzo — ön is tehetne nekem szivességet, valódi jótéteményt, anélkül, hogy fáradnia kellene. Lovagokból, előkelő urak-

ból álló családot keresek, itt Milanoban, *** családot; nem mondhatná meg, hol találom fel?

— Tudom, hogy itt laknak, de hol, valóban nem mondhatom meg. Ha azonban belebb hatolsz a városba, találsz valakit, aki megmondja. De ne feledkezzél meg rólunk se.

— Ne féljen, szolt Renzo, s folytatta útját.

Minél tovább haladt, annál inkább hallotta ama zajt, mely már akkor megütötte fülét, midőn a szegény asszonynyal megállt beszélgetni. Kocsik robogása, s lovak vágtatásának zaja volt, melybe csengetyühang, közbeközbe ostorpattogás s kiáltozás vegyült. Azon irányba tekintett, de mit sem látott. Midőn az utca végére ért, a Sz.-Márk-tér állt előtte, s itt legelőször is két oszlop, s ez oszlopról lefüggő kötél, s csiga ötlött szemeibe. Csakhamar felismerte (mert akkor nagyon köznapi dolog volt) abban a kinzás borzasztó eszközét. A Markus-téren, de nemcsak itt, hanem minden téren és tágasabb utcában állítottak fel ily embertelen gépet, hogy kezök ügyében legyenek azok a városnegyedek előljáróinak, kik a lehető legönkényesebb hatalommal levén felruházva mindenkit kinpadra vonathattak, ki szerintök, megérdemelte ezen büntetést; így p. u. azokat, kik a találom daczára elhagyták házukat, kötelességöket nem teljesítő hivatalnokokat, szolgálkat, s bárki mást. Ama határt nem ismerő, s mégis hatálytalan eszközök egyike volt ez is, melyeket azon időben, s főleg a dögvész idejében korlátlanul alkalmaztak.

Renzo hosszabban szemlélte a kinok ezen műszerét, s elgondolkozott, vajjon miért állították azt fel, de most a zaj még inkább közeledett, s a templom mögül férfi lépett elő, ki folyvést csengetett. Apparitor volt. Mögötte két fáradt, nyakát messze előre nyújtó, nehézkesen lépdelő lovat pillantott meg, melyek hallottas kocsit vontattak; e kocsi mögött második, harmadik, s negyedik kocsi közeledett; itt ott monattik lépdeltek a lovak mellett, s a szegény állatokat ostorral, hegyesvégü bottal, s borzasztó káromlásokkal biztatták a gyorsabb haladásra. A holttestek vagy egész mezte-

lenek, vagy csak rongyokba voltak takarva, s a kocsi-kon rendetlen tömegben, egymáson keresztül kasul hányva heverték, mint télidejére egymással összefonódott kigyók, midőn a tavaszi meleg hatása alatt lassankint kibontakoznak; mert a kocsi minden zökkenése alkalmával e gyászos halom ingadozott és szétbomolni kezdett: eléktelenített fők lógtak le a kocsi oldaláról, leányok dús hajzata bomlott szét, s uszott a kocsi után, tehetetlen karok hanyatlottak a kerekekre. E borzasztó kép az ugy is elrémült embereknek megmutatta, miként lehet a már magában iszonyu és utálatos látvány meg iszonyubbá és utálatosabbá.

Az ifju a tér egyik oldalán megállt, s imádkozott ezen ismeretlen halottakért. Egyszerre iszonyu gondolat villant át elméjén: Talán ott, ott, köztük, alattuk — — Ó, Uram, ne add, hogy ugy legyen! Távolítsd el tőlem e gondolatot! — —

A gyászmenet átvonulása után Renzo áthaladt a téren, s a csatorna partján balra fordult, pusztán csak azon okból, mivel a halottas kocsik jobbról érkeztek. A csatorna és a templom által képezett közön néhány lépést tett, s jobbra a ponte Marcellinot pillantotta meg; átment rajta, s a Borgo Nuovoba jutott. Ismét körülnézett, vajjon nem lát-e valakit, kitől útba igazítást kérhetne, s egy papot pillantott meg, ki botjára támaszkodva egyik ház bezárt kapujához hajolt, fülét a kulcslyukra tartotta, nem sokára felemelte kezét és áldást adott. Az ifju kitalálta, hogy a pap valakit meggyóntatott. Megtaláltam emberemet, gondolta. Ha a pap, papi működése közepett nem hevül kis ember-szeretetre, kegyelemre, el lehet mondani, hogy a felebaráti szeretet eltűnt a világról.

A pap ekközben távozott a kaputól, s az utca közepén haladva nagy vigyázva közeledett Renzo felé. Midőn közel ért Renzo levette kalapját, intett neki, miszerint beszélni akar vele, s egyszersmind értésére adta, hogy nem megy közelebb. A pap szintén megállt, hogy kihallgassa Renzot, de botja végét maga előtt a földbe szurta, hogy mintegy vérfalat rögtönöz-

zön. Renzo előadta kérelmét. A pap erre nemcsak azon utcza nevét mondta meg, hol a kérdéses ház volt, hanem — mivel szükségesnek látta — még rövid útbaigazitással is szolgált az ifjunak, vagyis több: jobbra, balra, kereszték és templomok segítségével megjelelte azon útat, melyet Renzonak még hat, vagy nyolcz utczán át ama házig kellett tennie.

— Isten tartsa meg egészségben most és mindenkor, szólott Renzo, s midőn a pap távozni akart, ismét megszólította. — Még egy szivességet, folytatá, s elbeszélte neki a szegény elfeledett asszony állapotát. A jó pap megköszönte Renzonak, hogy alkalmat szerzett neki ily halaszthatatlan segély kieszközlésére. Megígérte, hogy azonnal a biztoshoz megy, s távozott. Renzo szintén elindult, s útközben átgondolta az útbaigazitás részleteit, mert — ugymond — aligha kérdősködhetik minden utczasarkon. De nem képzelhetik el olvasóink, mily fájdalmas volt rá nézve ezen ismétlés, s pedig nem annyira azért, hogy nagyon meg kellett feszítenie emlékezőtehetségét, hanem inkább mivel lelkét új kétségbeejtő gondolat marczangolta. Az utcza neve, az út iránya sujtotta le kedélyét. A kívánt útbaigazitást, mely nélkül mire sem mehetett volna, megkapta, s abból semmi gyászos előjelt sem olvashatott ki, és — mégis! Azon tudat, hogy útjának céljához közel van, hol szörnyü bizonytalansága véget ér, s hol kérdésére ezt felelhetik: „Él!“ vagy ezt: „Meghalt!“ e tudat annyira leverte, hogy e pillanatban jobb szeretett volna bizonytalanságban, valahára végéhez közeledő utjának elején lenni. De erőt vett levertségén. Ej! gondolta, ha már most kezdetben gyermekek vagyunk, mi történik később? Ekként ismét felbátorodva folytatta útját, s belemélyedt a városba.

Minő városba! Minő város volt ez még a mult évvel is összehasonlítva, midőn az éhség forgatta fel Milanót?

Renzo épen a legkuszáltabb, s legsiralmasabb állapotban levő téren akart átmenni. E tért több utcza találkozása képezte, s Carrobio di porta nuovanak

hitták. (E tér közepén akkor egy kereszt, s e kereszt átellenében, ugyanazon helyen, hol ma a San Francesco di Paola áll, a kopott Sant' Anastasia templom állott.) Itt oly iszonyuan dühöngött a ragály, s a temetetlen maradt hullák kigőzölgése oly elviselhetetlenné lett, hogy a közel levő házak még életben maradt néhány lakója kénytelen volt kiköltözni. Az átmenő előtt itt a néma pusztaság tárult fel, s e szomorú kép által előidézett fájdalomhoz még a legutóbb elhalt lakók hulláinak szétmállott tagjai és büzhödt szaga a borzalom és undor érzetét csatolták. Renzo, ama gondolattól bátorítatva, miszerint céljától már nem lehet távol, gyorsan áthatolt a borzalom és undor eme szinterén, s remélte, hogy mielőtt útja véget ér, a kétségbeejtő jelenet, legalább részben változni fog. Valóban, nem sokára oly helyre jutott, melyet legalább az élők városának lehetett nevezni. De minő város volt ez is, s minők voltak ezen élők! Az utczára nyíló kapukat, ajtókat, s ablakokat félelem és gyanu miatt elzárták, s csak azon ajtók és ablakok álltak nyitva, melyek lakóik által elhagyott szálláshoz tartoztak, vagy melyeket betörtek. Itt-ott beszegezett és lepecsételt kapukat lehetett látni, annak jeléül, hogy bent ragályban elhalt vagy megbetegedett emberek vannak. Másutt ismét szénnel rajzolt fekete kereszt volt látható, mely tudatta a monattikkal, hogy ott kiszállítandó halott fekszik. Mindez azonban a véletlen és önkény jellegét viselte magán, a szerint a mint valamely közegészségügyi biztosnak vagy hivatalnoknak eszébe jutott teljesíteni a rendeleteket, vagy pedig díjait akarta beszedni. Az utczákon szerteszét rongyok, genyedéses kötelékek, polyvává tört ágyszalma, az ablakokból ledobált ágynemű, hulla, s néha az utcán véletlenül szörnyethalt emberek holtteste hevert, míg valamely átmenő halottas szekér fel nem szedte e porladásnak indult tetemet; gyakran megtörtént, hogy éppen a halottas szekerek vesztették el, vagy a rokonok ablakaikon át dobálták le a hullákat: a nyomor és veszedelem öregedése ennyire elvadtította a kedélyeket, s ennyire

kitörölte az emberek szivéből a kegyeletet, s minden társadalmi tekintetet! Boltok, kocsik, eladók, vevők, járókelők zaja sehol sem volt hallható, s e halloti csendet ritkán szakította meg egyéb, mint a halottas szekerek roboja, koldusok siránkozása, betegek jajgatása, örültek ordítása, s a monattik kiáltozása. Hajnalhasadtakor, délben és este a dóm harangja jelt adott az érsek által kiszabott imák elmondására. E harangnak mindjárt válaszoltak a többi templom harangjai. Ekkor az ablakok megnépesedtek: mindenki az ablakhoz lépett, hogy a közös imában részt vegyen; halkan kiejtett szavak és sóhajok moráját lehetett ilyenkor hallani, mely némi vigasztalódással vegyes szomorúságot fejezett ki.

Ez ideig már a város összes lakosságának mintegy kétharmad része kihalt; a többi vagy távozott, vagy — s ez volt a nagyobb rész — betegen feküdt. A vidékről Milanoba áradt nép mind elpusztult; s azon néhány ember közt, kit az utczákon esetleg látni lehetett, alig volt egy, kinek arczán és ruházatán a borzasztó csapás valamely feltűnő jele nem látszott volna. Művelt osztályhoz tartozó férfiak kappa és köpeny nélkül jártak, pedig ezek a tiszteséges öltözet feltétlenül szükséges kiegészítő részei voltak; a papok talárjukat, a barátok csuklyájokat otthon hagytak, szóval, mindenki iparkodott nagyobb terjedelmű öltönyétől szabadulni, nehogy annak ránczai valamihez érjenek, vagy a méregkeverőknek (kiktől most inkább féltek mint valaha) mesterségük üzésére alkalmat adjanak. De csak is erre szorítkozott az emberek gondoskodása, s különben mindenki hanyagul s rendetlenül öltözködött. Csaknem mindenkinek hosszú, kóczos haja és szakállá volt, s ennek nemcsak a folyton tartó rémület miatti gondatlanság volt oka, hanem azon körülmény is, hogy a borbélyok gyanusakká lettek, mivel egy társukat, Giangiacomo Morát, mint hirhedt méregkeverőt elfogták és halálra ítélték. E boldogtalan ember nevével bélyegezték meg még soká a czégéres gonosztevőket, holott e férfinak általános és örök kegyelet tárgyává

kell vala lennie. Sokan husángot, mások pisztolyt tartottak egyik kezökben, hogy fenyegetőzve megállithassák, aki netán nagyon közel akarna lépni hozzájuk; másik kezökben pedig illatot árasztó kovászt, átluggatott, s orvosi szer gyanánt használt eczettel telített szivacsot tartalmazó fa-, vagy érczgömböt vittek, s azt minduntalan orrukhoz tették, vagy pedig folyvást orruk alatt tartották. Némelyek kis edényben higanyt viseltek nyakukon, azt hivén, hogy a higany a dögvészes kipárolgást magába szija és leköti. Előkelő nemesek szokott kíséretük nélkül járkáltak, sőt gyakran karjukon kosárral mentek bevásárolni a legszükségesebb élelmi szereket. Ha néha megtörtént, hogy két jó barát az utcán találkozott, mindegyik távolról, sietséget jelző mozdulattal üdvözölte a másikat. Különben az utcán mindenkinek elég dolga, baja volt, ha az undorgerjesztő és veszélyes akadályokat, melyekkel a talaj fedve s némely helyen elhalmozva volt, ki akarta kerülni. Mindenki az utca közepén járt, nehogy az ablakokból piszok, vagy épen valamely holttest essék fejére. A méregkeverőktől szintén tartottak, mert, hir szerint, sokszor megtörtént, hogy a méregkeverők az ablakokból szórtak mérgezett port az átmenőkre. A falakat, mivel esetleg be lehettek „kenve“, mindenki messze kikerülte. Ekkint a tudatlanság — mely soha sem a kellő időben bátor és óvatos — öregbítette az általános nyomort, s oktalan félelmet terjesztett azon üdvös és eszélyes óvakodásért cserében, melyet kezdetben megszüntetett.

Ilyen képet kellett rajzolnunk az egészségesekről, e kép pedig kevésbé iszonyu és megrendítő, de a nyomornak ennyiféle alakban történt bemutatása után, s azon még szomorubb képre gondolva, melynek leplét még csak ezután vonjuk szét, nem rajzoljuk ama dögvészesek állapotát, kik az utcákon heverték, vagy kinlódva csusztak ide s tova.

A pusztulás ezen borzasztó szinterén Renzo már megtette útjának legnagyobb részét, midőn egyik utcából, melytől még több lépésre volt, s melyen át kellett

haladnia, nagy zajt hallott, melybe ismét az előbbi borzasztó csengetyűhang vegyült.

Az utca torkolatába érve négy mozdulatlanul álló kocsit pillantott meg, s oly jelenet tárult fel szemei előtt, mint midőn a gabona-piaczon emberek jönnek-mennek, s vállukon zsákokat czipelnek, melyeket majd megtöltenek, majd kiüresítenek. Egyik monatti be-rohan a kapun, másik zsákot czipelve kilép, s terhét egyik vagy másik kocsira vetette. Egyik monatti vörös inget visel, másikon nem látható e megkülönböztető öltöny: sőt többen közülök örömük jeléül az általános gyász közepett lengő tollakat, tarka-barka bokkrétákat viselnek. Majd egyik, majd másik ablakból hangzik egy-egy gyászos, tompa kiáltás: „Ide monatti! A szomorú morajból néha kihangzik a baljóslatu válasz: „Mindjárt, mindjárt!“ Máskor ismét káromlásokkal válaszolnak a monattik a sürgetésre, miszerint gyorsan távolítsák el a halottakat.

Renzo sebesen akart áthaladni ezen baljóslatu utcán, s a gyászos jelenetre csak annyira figyelt, mennyire szükséges volt, hogy azt kikerülhesse. De csakhamar oly valamit pillantott meg, mely a szájalom különös nemét támasztá fel benne; e szájalom oly hatalmas volt, hogy az ifjut akarata ellenére megállította, s a szivszaggató jelenet szemlélésére kényszerítette.

Egyik kapuból nő lépett ki, s a monattik felé tartott. E nő vonásai már előhaladott, de nem elvirágzott ifjuságot jeleztek; e vonásokon fátyolozott, s nagy szenvedés, halálos kimerültség által elhomályosított, de szét nem rombolt szépség csillámlott át: azon gyengéd, beteges, s mégis méltóságteljes szépség, mely a lombard fajnak egyik ékessége*). Fáradtan, de ingadozás nélkül lépdelt, szemeiben nem csillogott könny, de meglátszott rajtuk, hogy a könnyek egész tengerét árasztották; fájdalom nyugodt, de egyszersmind mély volt, mi arról

*) A felső-olaszországi, de különösen a velencei nők jellemző sajátsága a beteges szín, az ugynevezett: morbidezza.

tett tanuságot, hogy gyötrelmeit öntudatosan viseli. De nemcsak arcza ébresztette fel a szánalomnak a nyomor tengerébe fult érzetét, s gyujtotta rokonszenvre az embereknek, hosszú gyötrelmek miatt, megkérgesült szívét. Kilencz éves lányka holttestét tartotta karjai közt; e piczi halott teljes diszében, szépen megfésülve, ragyogó fehérségü ruhájában úgy tűnt fel, mintha ugyan azon karok, melyek most a halottas szekérhez viszik, a kedves gyermek megjutalmazása czéljából adott ünnepélyre diszítették volna fel őt. A kis halott anyja egyik karján ült, piczi keble anyja kebléhez szorult, mintha szive még dobogna; fehér, viaszszinü keze élettelenül lógott le; feje anyja vállán nyugodott, mintha mélyen, igen mélyen aludnék: anyja vállán!

Undok monatti lépett az anyához, hogy a kedves halottat leemelje válláról; e durva ember arcza szokatlan tiszteletet, s akaratlan tétovázást árult el. A nő azonban visszalépett, de arcza sem haragot, sem megvetést nem árult el. „Ne érintsd még — kiáltott — magam teszem a kocsira. Fogadd.“ — S most egyik markát kinyitotta, erszényt mutatott fel, s azt a monatti kezébe ejtette. Aztán így folytatta: „Igérd meg, hogy egy czérna-szálat sem szakitsz le, s nem engedsz leszakítani ruhájáról, hanem így temeted el.“

A monatti kezét mellére tette, s nem annyira a jutalom, mint a szívét meghódító, eddig ismeretlen érzelem által indittatva, a halottak közt helyet készített a kis leány számára. A boldogtalan nő utoljára megcsókolta gyermekének homlokát, aztán a kis üregben úgy helyezte el, mint valamely ágyban, fehér lepellel betakarta, s e végső szavakat intézte hozzá: Isten veled Caecilia! Nyugodjál békében. Estére mi is megérkezünk, s aztán mindig együtt leszünk. Addig is imádkozzál értünk; én is imádkozom érted, s mindnyájunkért. — És te — szólt a monattihoz fordulva — ha este felé erre mégysz, jöjj be értem, s nemcsak értem!

Erre eltűnt a kapu alatt, de csakhamar az ablakhoz lépett, s másik, kisebb, még élő, de a halál árnya

által érintett gyermekét tartotta karjai között. Az ablakból idősebb lánykája méltatlan temetését szemlélte, míg a kocsi el nem indult, míg a kocsi látható volt — aztán ő is eltűnt. De a boldogtalan mit mivelhetett egyebet szobájában, minthogy lefektette egyetlen gyermekét, s aztán maga is melléje feküdt, hogy együtt haljon meg vele: mint a tőből kivágott virág még alig nyiló bimbójával együtt hal el, midőn az éles kasza sort vág a rét fűvében.

— Ó, Uram! kiáltott fel Renzo, hallgasd meg imáját! Vedd magadhoz őt gyermekével együtt: már eleget szenvedtek, eleget szenvedtek!

Renzo feleszmélve ezen mély megrázkódásból folytatni akarta útját, de míg a paptól kapott utasítás, s a felett gondolkodott, vajjon jobbra, vagy balra forduljon-e, nagy zaj, zürzavaros kiáltás, rekedt jajgatás, női siránkozás, gyermek-visitás ütötte meg fülét.

Betegek voltak, kiket a lázáretbe vittek. Többen közülök nem akartak menni, de durván előre lökdösték őket, s hiában kiáltoztak, hogy ágyukban akarnak meghalni, s hasztalan válaszoltak szívzaggató könyörgéssel az őket vezető monattik istentelen káromlásaira. A betegek egyrésze némán, arcukon a fájdalom minden kinyomata nélkül, még a fájdalom iránt is elfásulva haladt előre: mindmegennyi örültnek látszottak. Több anya nyakába csimpeszkedő csecsemőjével vánszorgott; a gyászos csoportban inkább a kiáltások, s a szörnyű társaságtól, mint a halál gondolatától elrémült gyermekek siránkoztak, anyjuk után kiáltoztak, s rimázkodtak, hogy vezessék őket haza. Ó! s anyjukat, kiről azt hitték, hogy otthon nyugodtan szendereg ágyában, a dögvész eddig talán már megragadta, s most eszméletlenül várakozik a kocsira, mely a lázáretbe, vagy ha később érkezik, a közös sirba szállítandja!

Renzo uj és nagyobb aggodalommal szívében érkezett meg a kereszt utczába, hol azonnal felismerte az alacsonyabb és szegényesebb házak közt don Ferrante palotáját. A kapuhoz lépett: be volt zárva. A csengetyühöz nyult: nem merte megrántani, mintha

sorsot húzna, s az urnába tett papirdarabokra élet, vagy halál volna írva. Végre megrántja a csengetyüt: két hangos kongás visszhangzik a házban.

Néhány pillanat múlva a kapu feletti ablak kissé megnyílik, s e kis nyíláson egy nő aggódó arcza jelenik meg, melyre mintha e szavak volnának írva: Monattik? Csavargók? Biztosok? Méregkeverők? Eleven ördögök?

— Asszonyság! szólt Renzo, nem valami szilárd hangon, miután feltekintett a nőre. Asszonyság, nem szolgál e házban egy vidéki lány, kit Lucíanak hinak?

— Már nincs itt; pusztulj innét, válaszolt a nő s be akarta csapni az ablakot.

— Egy pillanatig még! kedves asszonyság! Nincs itt? Hol van?

— A lázáretben, s ismét be akarta csapni az ablakokat.

— Várákozzék egy pillanatig, az ég szerelmére! A dögvészt kapta meg?

— Igen. S ez tán valami rendkívüli? Takarodjál.

— Ó, én szerencsétlen! Várj még: nagyon beteg volt? Mennyi ideje — —

Az ablak azonban valóban becsapódott.

— Asszonyság, asszonyság! Egy szóra, az Isten szerelméért! Meghalt szeretteire kérem. Mit sem kérdek többet! Ó, jaj! — De falra hányt borsót.

Renzo e hír által leveretve, s az asszony szivtelen-sége miatt felboszankodva megragadta a csengetyühuzót, s testét a kapunak feszítve kétségbeesetten megrázta, majd aztán mereven, mozdulatlanul fogta azt. Erre körültekintett, vajjon nem mutatkozik-e szomszéd vagy bárki más, kitől határozottabb felvilágosítást, útbaigazítást nyerhetne, ki világot gyujtana lelkének borzasztó setétségében. Mintegy husz lépésnyire másik nő pillantott meg, kinek arcza rémületet, haragot, türelmetlenséget és gonoszságot fejezett ki; szemeit elforgatta, s egyszersmind szerteszét tekintgetett, száját, mintha kiáltani akarna, kinyitotta, de ijedtében még lélekzetét is visszafojtotta, sovány karjait felemelte,

ránczos, hosszú karmokkal éktelenített kezeit kinyitotta, majd ismét ökölbe szoritotta, mintha meg akarna ragadni valamit, minden mozdulata elárulta, miszerint segítséget akar hini, de úgy hogy Renzo észre ne vegye. Midőn tekintete az ifjúéval találkozott, még utálatosabb torzképeket vágott, s mint tetten kapott bűnös reszketett.

— Mi a manó — — —? szolt Renzo, s ő is kinyújtá kezeit az asszony felé, kiből most — mivel elveszté reményét, miszerint az ifjút váratlanul lehet meglepni — nagy recsegéssel tört ki az eddig visszatartott kiáltás: Méregkeverő! Fogjátok meg, fogjátok meg! Méregkeverő!

— Ki a méregkeverő? Én? Ó, hazug boszorka! Hallgass! kiáltott Renzo, s az asszony mellett termett, hogy megijeszze és elhallgattassa. De mindjárt belátta, hogy saját bőre megmentésén kell gondolkoznia. Az öreg asszony rikácsolására minden oldalról emberek közeledtek; nem oly tömegesen ugyan, mint talán három hónappal előbb történt volna, de többen, mint elegen arra, hogy egy embert leverhessenek. Ugyanakkor a kapu fölötti ablak is megnyilott, s a goromba „asszonyság“ szintén lekiáltozott: Fogjátok meg, fogjátok meg; azon gonosztevők közé tartozik, kik a városban csavarognak, s a becsületes emberek kapuit bekenik.

Renzo nem soká gondolkozott. Azonnal belátta, hogy okosabb lesz menekülni, mint ott maradván érveikkel kísértetni meg az elvakult tömeg felvilágosítását. Gyors tekintetet vetett jobbra, balra, s azután hol kevesebb embert látott: vesd el magad. Az utját elzárni akaró polgárt egyetlen lökéssel kipöndörítette utjából, egy másiknak, ki nyolcz — tiz lépésnyi távolságban követte, hatalmas ökölcsapást mért mellére: az illető azonnal félre állt. Most lélekszakadva futott; csontos öklével fenyegetőleg hadonászott, s kész volt bárkit összezuzni, ki útjába akad. Amerre futott az utcza, mindenütt üres volt, de mögötte egyre hangzott üldözői lépteinek zaja, melyet azonban gyakran elnémi-

tottak e kiáltások : Fogd meg, fogd meg! Méregkeverő! Renzo nem tudta meddig fogják üldözni, sem hogy hova fog menekülhetni. Haragja dühhé, aggodalma kétségbeeséssé fokozódott, szeme elhomályosodott, megragadta, s kirántotta kését, megállt, s vadabb és állatiasabb képet öltve, mint akkor, szemközt fordult üldözőivel. Kifeszített jobbjaiban villogtatva kése pengéjét felkiáltott : Söpredék! kinek szive van köztetek jőjön közelebb helyén; fogadom, hogy ezzel valóban megkenem!

Bámulva, s egyszersmind zavart örömmel vette észre, hogy üldözői megálltak, tétováznak, de azért most is kiáltoznak, kezeikkel a légben hadonáznak, mintha a Renzo mögött közeledő embereknek integetnének. Renzo ismét megfordult, s észrevette (mi előbb nagy zavara miatt kerülte ki figyelmét) hogy halottas kocsi, illetőleg a gyászkocsik egész sora szokott kíséretével jó vele szemközt; a kocsik mögött némi távolságra más csapat közeledett, mely a méregkeverőt két tűz közé akarta szorítani, de ugyan azon akadály, a szekérsor által feltartóztatott. Az ifjunak — látva, hogy két tűz közé szorult — eszébe jutott, hogy ugyanaz megmentheti őt, mi ezen embereket elrémiti és feltartóztatja. Kését hüvelyébe tette vissza, félre huzódott, a kocsik felé futott, áthaladt az első mellett, s a másodikban jókora üres tért vett észre. Szemével gyorsan megméri a távolságot, nagyot ugrik : a kocsi tetején terem, jobb lábára nehezkedve áll, bal lába a levegőben inog, karjait felemeli.

— Brávó, brávó! kiáltottak egyszerre a monattik, kik közül többen gyalog követték a gyászos szállítmányt, mások a szekereken, néhányan pedig — bár borzasztó, de igaz — a hullákon ültek, s idogáltak a kézről kézre járó nagy palaczkból. — Brávó! Pompásan sikerült!

— A monattik védelme alá menekültél, de meg is lehetsz győződve itt oly biztosságban vagy, mint akár a templomban, szolt a monattik egyike, kik azon kocsin ültek, hova Renzo felugrott.

Az ifju üldözői a gyászmenet közeledtekor nagyrészt megfutottak, de azért nem szüntek meg kiáltozni: Fogjátok meg, fogjátok meg! Méregkeverő! Néhányan azonban a többinél lassabban vonultak vissza, minduntalan visszafordultak, fogaikat vicsorgatták Renzora, s fenyegetőztek. Renzo szintén öklét mutogatva válaszolt a fenyegetőzésre.

— Bizd csak rám, szólt a monattik egyike, s a keze ügyében levő hulláról piszkos rongyot szakított le, azt gyorsan csomóba kötötte, egyik sarkánál fogva felemelte, s a makacs üldözőket fenyegette, hogy rájuk dobja. — Várj söpredék! kiáltott. — Erre valamennyi, mintha rémek kergetnék, futásnak iramodott. Renzo, üldözőinek most már csak hátát és sarkait látta, mely utóbbiak oly rohamosan ugráltak fel-le, fel-le, mint a zúzómalom czölömpjei.

A monattik diadalkiáltást hallattak; a kaczaj valóságos forgószele tánczolt körülök, s hosszasan tartó „Uh!“-t hangoztattak, mintha a menekülők futásához akarnának méltó zenekíséretet fűjni.

— Ó, ó! Nos, láthatod, hogy megtudjuk védelmezni a becsületes embereket, vagy mi? szólt Renzohoz a monatti. Közülünk egy, száz olyat ér, minők ama nyúlfiak.

— Bizonyára! Valóban meg kell vallanom, hogy kelmeteknek köszönöm életemet, válaszolt Renzo, s teljes szivemből köszönetet mondok érte.

— Miért? Megérdemled; látszik, hogy derék ficzkó vagy. Jól teszed, ha megkened a söpredék háza kapuját; csak folytasd, irtsd ki őket, ugyis csak akkor érnek valamit, ha már kiterítve fekszenek; mert életök megmentését azzal hálálják meg, hogy átkozódnak és fenyegetőznek, miszerint a dögvész megszünte után, valamennyünket felkötnek. De előbb elpusztulnak ők, mint a dögvész, s a monattik maguk maradnak, mikor aztán diadalt énekelhetnek és hegyenvölgyön lakodalmazhatnak.

— Éljen a dögvész, pusztuljon a söpredék! kiáltott fel a másik monatti, s e szép pohárköszöntés után.

szájára illeszté a két kézre fogott palaczkot, a koci zökögése daczára nagyot huzott belőle, s aztán átadta Renzonak.

— Igyál te is egészségünkre, szólt.

— Mindnyájatoknak szivemből kívánok minden jót, válaszolt Renzo, de nem szomjazom, s valóban nem tudok inni e pillanatban.

— Ugyancsak megszeppenhetél, legalább azt hiszem, szólt a monatti, de hisz neked nagyon is jóra való képed van, a méregkeveréshez pedig egészen más arcz szükséges.

— Mindenki ugy keveri, mint tudja, szólt a másik.

— Ide azzal a borral, szólt a szekeret gyalog kísérő monattik egyike. Még egy kortyot akarok lenyelni belőle urának egészségére, ki ama szép társaságban van — — — ott, ott, ugy látszik épen ama pompás kocsiban.

S ajkait vad, istentelen mosolyra torzítva szét azon kocsira mutatott, melyen a szegény Renzo volt. Aztán komoly, de még utálatosabb, s borzasztóbb arcot vágva meghajolt a koci előtt, s folytatá: Bocsásson meg jó uram, hogy egy szegény monatti az ön borával oltja szomját. Lásza, furcsa az élet, mi tettük önt kocsijába, hogy mezei jószágára szállítsuk. Lám, az urak mindjárt roszul lesznek a bortól, de a szegény monattinak jó gyomra van.

A monatti czimboráinak kaczája közt kezébe fogta s felemelte a palaczkot, de mielőtt ivott volna, Renzohoz fordult, hosszan vizsgálta az ifju arczát, s lenéző szánakozással így szólítá meg: Nagyon fiatal ördöggel köthetél szövetséget, mert ha megmentésedre véletlenül kezed ügyében nem vagyunk, szépen megsegített volna.

Uj kaczajvihar közt felhajtotta a palaczkot.

— Hát nekünk mi marad? Hé! kiáltott néhány monatti az első kocsiról. A semmirekellő azonban előbb — amint csak kitelett tőle — nagyot huzott a palaczkból, s aztán kétkézre fogva átnyujtá azt az első kocsin ülő czimboráinak. A palaczk most kézről kézre járt,

míg végre aki az utolsó kortyot is kiitta belőle nyakánál fogva megragadta, megcsóválta, s a dögvészt éltetve a kövezetre vágta, úgy hogy cserepei ezer felé repültek szét. Erre vad dalt kezdett ordítani, s társai undokkara kísérte énekét. E pokoli dal, melybe csengetyűhang, kocsizörej, lódobogás vegyült átharsogott az üres, csendes utczákon, s visszhangzott a házakban, s azok még néhány élő lakosának szívét összeszorította.

Renzo még össze sem szedte egészen gondolatait már is hálát adott Istennek, hogy ily közvetlen veszedelemből minden baj nélkül menekült meg, de egyuttal imádkozott, hogy most ismét mentse meg a gondviselés megmentőitől. De maga is résen állt, szemmel tartotta a monattikat, egyuttal vizsgálta az utcákat, hogy kellő időben és helyen csúszhassék le a kocsiról, nehogy a monattik zajt üssenek, s oly jelenetet rögtönözzenek, mely a népet ismét ellene tüzelhetné.

Egy utczasarokhoz érve felismerni vélte a tájat. Figyelmesebben körültekintett: megbizonyosodott. Tudjátok hol volt? A keleti kapuról nevezett körúton, melyen Renzonk húsz hónappal ez előtt lassacskán besétált, de másnap ugyancsak sietve hagyta el Milanót. Eszébe jutott, hogy az út innét egyenesen vezet a lázárethoz. A gondviselés ujját, jó előjelt látott e körülményben, hogy így, minden fáradság és kérdezősködés nélkül jutott épen a kellő útra. Most biztos jött szemben a kocsikkal, s kiáltott a monattiknak, hogy álljanak meg. A monattik engedelmeskedtek, félbenhagyták a dalolást, ehelyett azonban zajos czivódásba kezdtek. A Renzoval egy kocsin ülő monattik egyike leugrott.

— Köszönöm szivességteket, szólt a másikhoz Renzo, Isten fizesse meg.

Ő is leugrott a kocsi másik oldalán.

— Menj, menj, szegény kis méregkeverőm te, szólt a kocsin maradt monatti; te ugyan nem sokat vétesz Milanonak.

Szerencsére senkisémm hallotta a monatti szavait. A kocsisor az utca bal felén állt meg, Renzo az ellenkező oldalra ugrik, a fal mellé lapulva siet a hid felé,

átmegy rajta, az elővároson áthalad, felismeri a kapuczinusok zárdáját, a kaputól csak néhány lépésnyi távolság választja el, a lázáret tetejét megpillantja, átmege a rácsozaton. A lázáret külseje állt szemei előtt: csak fal, csak néhány jel, s mégis nagy, változatos és leirhatatlan jelenet az ő szemeiben!

A lázáret e pontról látható két oldalának hosszában különféle csoportok mozogtak. Többnyire betegek voltak, kik tömegesen mentek a lázáretbe. Sokan a kórház melletti nagy árok szélén ültek, vagy feküdtek: kimerültek, mielőtt a kórházba juthattak volna, vagy tán a kórházból vánszorogtak ki, de erejük már is cserben hagyta őket. A boldogtalan nyavalyások közül többen mint örültek tévelyegtek a mezőségen: legtöbbször csakugyan örültek voltak. Egyik nekihevülve beszélte el beteglelke álomlátásait társának, kit a nyavalya már a földre tepert le; a másik dühöngött, a harmadik kaczagott, mintha valamely vig jelenetet szemlélne. E szomorú vigság legmegrázóbb és zajosabb nyilatkozata azon folytonos és zajos dal volt, mely mintha nem is e nyomorult tömeg közül hangzott volna ki, s mégis tuluralgott a kiáltások, s szóváltások felett. Vig, szerelmet, jókedvet és tréfát lehelő népdal volt, minőt az olasz pór nép geniusza teremt. Ha valaki megakarta tudni, vajjon kinek van ilyen jó kedve e borzasztó helyen és körülmények közt, tekintetével a hang irányát követve csakhamar felfedezte a boldogtalan dalolót, ki a kórház melletti árok fenekén ült és szemeit égne meresztve torkaszakadtából dalolt.

Renzo, alig tett néhány lépést a kórház déli oldalának hosszában, midőn a tömeg rendkívüli zajongásban tört ki, s távolról ily kiáltások hallatszottak: „Vigyázz! Fogd meg!“ Az ifju felcsimpeszkedik, körültekint, s lovat pillant meg, mely boldogtalan lovagja által üzetve bőszünten vágat. A lovas örült volt, ki észrevevén, hogy a ló szabadon s felügyelet nélkül áll egyik kocsi mellett, felkapott rá, s a szegény állatot, az által, hogy nyakat ökleivel páholta, oldalát sarkával rugdalta, eszeveszett futásra kényszerítette. Monattik

szaladtak utána káromkodva, kiáltozva, s az őrző jelenetet nem sokára pórfelleg takarta el, mely messze elgomolygott a láthatáron.

Renzo a nyomor ennyiféle képének szemlélésében kifáradva érkezett a kórház kapuja elé, s bent talán mindaz egy helyre szorítva várakozott rá, mit eddigi útjában látott. Befordult, s a kapu boltozata alatt egy pillanatig megállt.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XXXV. Fejezet.

Képzeljék el olvasóink a lázáret belsejét, hol tizenhat ezer ragályos beteg volt felhalmozva. Az udvaron zürzavaros tömegben sátrak, barakok, kocsik, s betegek hevernek tömegbe szerte szét. A jobb és bal felül végtelen messzeségre nyuló két csarnokra nyíló szobák tömve vannak szalmazsákokon, vagy törmelékes szalmán heverő haldoklókkal és halottakkal; s a nyomor e roppant tanyáját folytonos mozgalom hullámozza át: csoportok jönnek mennek, megállnak; gyógyulók, örvengők, szolgák leheverednek, vagy felkelnek. E kép lepte meg s bilincselte le helyére Renzot, midőn a lázáretbe lépett. E borzalmas látvány részleteit nem szándékozunk leírni, s bizonyára olvasóink sem óhajtják, hogy leírjuk. Csak arra szoritkozunk, hogy követjük fiatal hősünket, megállunk ott, hol ő megáll, s mit ő látott, — mennyiben az szükséges Renzonak viselt dolgainak elbeszéléséhez — rajzolni fogjuk.

Azon helytől, hol Renzo megállt, a lázáret közepén álló kápolnáig, s innét az átellenben levő kapuig barakoktól, s egyéb ilyes torlaszoktól mentes utca vezetett. Itt épen nagy sürgésforgás volt, szekereket löktek hátra, lim-lomot hánytak félre, hogy helyet csináljanak. Kámzsás barátokat és polgári felügyelőket látott, kik ezen munkálatot vezették, s egyuttal mindenkit elküldtek, kinek ott nem volt dolga. Renzo szintén attól tartott, hogy kikergetik, azért a közelében levő deszkakunyhók közé huzódott.

Itt, mivel a fabódék közt volt annyi tér, hogy elfért, előre hatolt, mindegyik bódéba betekintett, s futó pillantást vetett a szabad ég alatt levő ágyakra, vizsgálta a görcsök által összegyűrt betegek és mereven heverő hullák eltorzult arcát, vajjon nem ismer-e

valamelyikben azon drága lányra, kit keresett, s mégis borzadt a gondolattól, hogy feltalálja. De már jókora útat tett, s fájdalmas vizsgálódását már hosszú idő óta folytatta, s női arcot még sem pillantott meg, miből azt következtette, hogy a nők elkülönzött helyen vannak. Gondolkozott, találgatott, de semmi jelet sem látott, mely útba igazíthatta volna. Minden léptenyomon hivatalnokokkal, szolgálkával találkozott, kiknek arca, modora, ruházata ép oly különböző volt, mint a mily különféle okok birták rá ezen embereket, hogy ily helyen ily szolgálatot végezzenek: egyikből a kegyelet és felebaráti szeretetnek még gyökere is kivészett, a másik arca ellenben földöntúli érzelmektől sugárzott. Renzo azonban egyiktől sem mert kérdezősködni, nehogy tán akadályt gördítsen saját útjára. Elhatározta, hogy megy, megy mindaddig, míg a nők osztályához ér. Utközben folytatta kémlelődését; gyakran kénytelen volt elfordítani szomorú tekintetét ama borzasztó sebekről, melyekből itt az emberiség vérzett. De merre fordíthatá, s hol nyugasztaíthatta volna meg fáradt tekintetét, midőn a hova csak nézett, mindenütt ugyanazon undok sebek tárultak fel előtte!

A látvány borzalmát — ha még egyáltalán lehetséges volt — növelte a levegő, s maga az ég is. A köd lassankint felhökké tömörült össze, melyek mindinkább elsetétedtek, s viharral fenyegetőztek. A setét s mélyen behorpadó ég közepe táján azonban a napnak sűrű fátyol alá rejtőzött tányéra volt látható, mely gyenge párát lehelő világosságot, s nyomasztó, holt meleget terjesztett. A tömeg folytonos zsongásán koronként útat törtek a távoli, határozatlan, s megszakított menydörgés mély akkordjai. Hogy az ég melyik tájáról érkeztek, még a legnagyobb figyelem mellett sem vehetted volna észre, s talán távoli, egyszerre megálló kocsik robajának tulajdonítottad volna. A mezőségen egyetlen ág sem mozdult; a madár nem szállt fel, sem a magasból nem csapott le a földre, hogy kinyugodja magát, csak a fecske suhant át a lázáret teteje felett, s aztán kiterjesztett szárnyaival lebegett a légben,

mintha a mezőséget kémlelné, de a zsongó morajtól megijedve megcsattantá szárnyait, felszállt, s eltűnt a magasságban. Oly nyomasztó idő volt ez, midőn a vándorok közt senkiségi meri megszakitani a halálos csendet, a vadász gondolatokba mélyedve, s tekintetét földre szegezve megy utján, a porleány elfeledve szokott dalát, öntudatlanul folytatja a mezőn munkáját. A vihar kitörése előtti időpont volt ez, midőn a természet kívülről nyugodtnak látszik ugyan, de méhében vihar érik, forrong, minden élőlényt, munkát, sőt a tétlenséget, s magát a létet ónsulya alá temeti. A szenvedés és nyomor eme színhelyén pedig a már ugyis halállal viaskodó boldogtalanokat összezuzta a lusta légkörny eme nyomása. Száz és száz ember betegségre vett rohamosan végzetes fordulatot; ezen utolsó küzdelem kinosabb volt; a gyötrőbb fájdalmak miatt elfojtottabb sóhajoktól zsongott a lég: a siralom e völgyét talán sohasem látogatta meg ily gyászos óra.

Renzónk már régóta s eredménytelenül bolyongott a barakok, sátrak közti tömkelegben, midőn a minden oldalról hallható panaszok, s a fájdalmas nyögések zavaros zsongása közt a zokogás és jajkiáltások sajátságos vegyülete ütötte meg fülét. Nem sokára kidőlt, bedőlt, összevagdalt deszkakerítéshez ért, melyből a keserves jajgatás hallatszott. Két deszkaközti nyíláson betekintett, s zárt helyiséget látott, melyben elszórva deszskabódék állottak, s ezekben, valamint az elzárt téren egy sereg apró-cseprő gyermek volt, kik mátráczon, vánkosokon, kiteridett lepedőkön, s kendőkön feküdtek. Körülöttük dajkák és más asszonyok sürgölődtek. Renzo figyelmét azonban leginkább a kecskék vonták magukra, melyek a dajkák s a gyermekek közt elszórva álltak, s az előbbiekkal osztokodtak a gyermekek szoptatásában: ártatlan csecsemők kórháza volt ez, oly jól berendezve, mint a hely, s a viszonyok megengedték. Sajátságos látvány volt, midőn ezen állatok a kis ártatlan lények felett állva szopásra nyujtották tölgyüket, s midőn e piczi éhezők nyöször-gését hallva, mintegy anyai érzéstől ösztönöztetve, oda

siettek, a boldogtalan kis teremtés mellé álltak, hogy emlőjüket szájába adják, vagyha ez nem sikerült hangosan mekegtek, míg a nők közül valaki mindkettőjüknek segítségére nem sietett.

Itt ott dajkákat lehetett látni, kik csecsemőket szoptattak, s némelyik ezt oly szeretetteljesen tette, miszerint a szemlélőnek kételkednie kellett, vajjon a jutalom csábja vonzatta-e őket ide, vagy az emberbaráti szeretet, mely a nyomort és fájdalmat fel szokta keresni, hogy enyhítse azt. Egy másik érzékeny megindulással szemlélte a keblén elaludt gyermeket, s aztán lágyan megcsókolta, s a közel levő bódéba vitte, s egyik üres mátráczra lefektette. A harmadik emlőjét idegen gyermeknek tárva fel, nem annyira gondtalanul, mint inkább gondolataiba mélyen elmerülve égre tekintett. Kire gondolhatott e helyzetben, ily tekintetet vetve az égre, mint saját gyermekére, kit tán csak az imént még emlőjén gédelgetett, s kit onnét szakított le a kegyetlen halál. Az asszonyok közül többen egyéb szolgálatot végeztek. Egyik felkapott egy-egy éhség miatt sívó-rívó gyermeket, az üde fűvön rágódó kecskéhez vitte, melyet szeretetteljesen czirógatott meg, hogy türelmesen engedje szopni a kis éhezőt. A másik felugrott, hogy kiszabadítson egy kis ártatlant a kecske lábai alól; mert az ügyetlen állat szoptatás közben rálépett. Amott egy harmadik fel s alá járt ölében tartott gyermekével, karjain ringatta, dalokkal akarta elaltatni, s édes szavakkal csitította a kis siránkozót, kit nevéen szólítgatott, nevéen, melyet — a valódit nem tudván — ő adott neki. Most hosszu és hófehér szakállu kámzsás barát érkezett; két siránkozó fiucskát hozott, kik közül egyiket, mivel nagyon kicsi volt, karján tartotta: mindkettőt anyjuk holtteste mellől hozta el. Egyik nő a barát elé sietett, átvette a gyermekeket, aztán a kecskenyájon végig tekintett, hogy a kis fiuknak uj anyát keressen.

Renzo több izben el akarta hagyni a deszkafal nyílását, hogy feltételéhez képest tovább folytassa

kutatását; elfordult a nyilástól, de ismét visszahajolt: még egyszer látni akarta ez érzékeny jelenetet.

Végre mégis ott hagyta a nyilást, meg akarta kerülni a deszka kerítést, de a kerítéshez épített bódék utját állták. Megkerülte a bódékat, de a deszkakerítést szemmel tartotta, hogy mellette végig menjen, s ekként a lázáret uj részébe jusson. Mig most szerte tekintgett, s azon gondolkozott, merre menjen, villámgyorsan megjelenő s eltűnő árny vonult el szemei előtt, s döntötte halomra minden gondolatát. Körülbelül száz lépésre kapuczinus barátot pillantott meg, kinek alakja amily gyorsan megjelent, oly gyorsan eltűnt a barakok között. De bármily távol volt, s bármily gyorsan tűnt is el, Renzo mégis észrevette, hogy e barát járása, alakja teljesen hasonlít — — — — Cristoforo atyáéhoz. Elgondolhatjuk, mily eszeveszetten rohant Renzo a tünény után. Keresztül kasul futkozott a barak-sorok közti sátorokon, kívül-belül megvizsgálta a fabódékat, végig rohant a szabadabb térségeken, mig végre ismét — s most kétszeres örömmel — megpillantotta ugyanazon barátot, ki, midőn az ifju már közel ért hozzá, nagy bográcstól távozott, s egy tányér étellel a szomszéd czella felé tartott, annak ajtajában leült, a maga előtt tartott tányérra keresztet vetett, s enni kezdett, de arcza elárulta, hogy kész az első hívásra félbehagyni étkezését. Valóban Cristoforo atya volt.

Hogy mi történt Cristoforo atyával azon pillanattól fogva, midőn kilépett elbeszélésünk keretéből, pár szóval elmondhatjuk. Riminit egy pillanatra sem hagyta el, s nem is gondolta, hogy egyhamar elhagyhatja, midőn a milanói dögvész kitörésekor jó alkalom kínálkozott számára, — melyet mindig óhajtott — hogy t. i. életét áldoztathatja fel embertársai számára. Sürgősen felkérte a tartomány főnököt, hiná vissza, hogy a ragályosok körül fáradozhasson. A grófi nagybátyát már eltemették, s különben is most nagyobb szükség volt betegápolók, mint politikusokra. Cristoforo kérelme nem ütközött akadályba. Azonnal Milanoba, s ott a

lázáretbe ment, hol körülbelül már három hónap óta tartózkodott.

Renzonak affeletti öröme azonban, miszerint a jó papot feltalálta, egy pillanatig sem volt zavartalan. Amint meggyőződött, hogy csakugyan Cristoforot látja maga előtt, egyszersmind fájdalommal vette észre, mennyire megváltozott a jó pap. Alakja meggörnyedt, megviselték a fáradoalmak; arcza megsoványodott, halál-sápadttá lett, egészen kimerült- s megtörtnek látszott, a sir szélén álló testét csak hatalmas lelki erejével tartotta fen.

Ő is figyelmesen vizsgálta a hozzá közeledő ifjút, ki — szólni még nem mervén — taglejtésekkel iparkodott magát megismertetni.

— Ó, Cristoforo atya! szólt végre, midőn oly közel ért, hogy nem kellett kiáltania, s Cristoforo mégis meghallhatta.

— Te — itt! szólt a barát, s tanyérát földre téve felállt.

— Hogy van atyám? Hogy van?

— Jobban, mint ama sok szerencsétlen, kit itt láttál, válaszolt a barát, gyenge, tompa, s hasonlókép megváltozott hangon. Csak szeme volt a régi, s talán még inkább ragyogott, mint azelőtt.

— De hát te? Miért vagy e helyen? Mi okból jöttél ide, s daczolsz ily könnyelműen a dögvézszel?

— Már én átestem a dögvészen. Hála az égnek felgyógyultam! S most Luciát jöttem felkeresni.

— Luciát? S Lucia itt volna?

— Itt! Legalább reménylem, hogy Isten segéd-mével még életben találom.

— S Lucia feleséged?

— Oh! szent atyám! Ő még nem feleségem. Hát mit sem tud ön a történetekről?

— Semmit fiam! Mióta Isten szétválasztott bennünket, azóta mi hirt sem hallottam felőletek. De most, hogy az ég hozzám vezérelt, megvallom az igazat, hogy nagyon vágytam és óhajtom, tudni sorsotokat. De — hát a számüzetés?

— Tudja tehát, hogy mit műveltek velem?

— De mit műveltél te?

— Hallja atyám. Ha azt állitanám, hogy azon a napon, melyet Milanóban töltöttem, eszemnél voltam, bizonyára hazudnám; de semmi gonoszsgot nem követtem el.

— Hiszek neked! S mindig is hittam fiam! Előre is gondoltam, hogy büntelen vagy.

— Most tehát mindent elmondhatok szent atyám.

— Megállj fiam! várj egy kissé! felelé Cristoforo, s néhány lépéssel tovább ment czellájától; s így kiáltott: Vittore atya! — Egy ifjú kapuczinus jelent meg e hívásra, kihez e szavakat intézte: Vittore atya legyen oly szives, gondoskodjék az én szegény szerencsétleneimről is, mig én itt e czellában maradok, s ha netán valaki utánnam kérdezősködnék, híjjon ki. Különösen ama szegény emberre ügyeljen, ki oda át van, s ha legkisebb életjelt adna magáról, ha eszméltre térne, úgy sziveskedjék velem azonnal tudatni.

Az ifjú barát készséggel ajánlkozott megtenni Cristoforo utasításait. S Cristoforo atya erre sietve visszatért Renzohoz.

— Menjünk be fiam e czellába, szólt. De, folytatá, mialatt hirtelen megállt, — a mint látom, te nagyon fáradt, bádjadtt vagy, s szükséged van valami táplálékra.

— Igaz! felelé Renzo. — Most, hogy emlékeztet reá atyám, most jut eszembe, hogy még mit sem ettem.

— Várj fiam, mondá Cristoforo atya, s rögtön egy másik tálat is elővett, s megtöltötte a bográcsból. Erre visszatért s egy kanállal együtt odanyujtotta vendégének. Renzot leültette egy zsákra, mely Cristoforo atyának ágy gyanánt szolgált; azután oldalvást álló hordóhoz tipegett, annak tartalmából egy palaczkot megtöltött, s mindezeket kis asztalkára tette, a boros üveget az ifjú elé állította, mire aztán maga is leült Renzo mellé.

— Ó, Cristoforo atya! mondá Renzo. Ilynemű foglalkozással kell eltöltenie idejét? De ön még mindig a régi. Köszönöm atyám! Köszönöm jóságát! Szivemből!

— Ne nekem köszönd : felelé a barát; ezek a szerencsétlenek számára való élelmiszerek; de te is szerencsétlen vagy e pillanatban. No, most beszélj el mindent; mondj valamit a mi szegény Luciánkról. — Időm nagyon rövid; a mint látod, nagyon sok dolgom van.

Renzo evésközben elbeszélte Lucia történetét, miként talált menedéket a kolostorban, miként rabolták el — — A jó Cristoforo e szenvedések és veszélyek elbeszélését hallván, s meggondolván, hogy a szegény lányt ő küldötte a kolostorba, aggodalmában alig mert lélekzetet venni; de egészen megkönnyebbült, midőn hallotta, mily csudáson menekült meg, tért vissza anyjához, s került dona Prassedéhez Lucia.

— Most saját történetemet mondom el, folytatá Renzo, s rövid foglalatban elbeszélte milanoi viselt dolgait, menekülését, hogy nem tért vissza szülőföldre egész mostanig, midőn az általános felfordultság közepett többé mitől sem tarthatott; hogy nem találkozott Ágnessel, hogy Milanoban megtudta, miszerint Lucia a lázáretben van.

— S most itt vagyok — végzé beszédét -- azért jöttem, hogy felkeressem, s meggyőződjöm, vajjon él-e, s ha — — meg akarja-e — — mert — — néha — —

— De tudsz-e valamit affelől, hova helyezték el, midőn ide hozták?

— Semmit, kedves atyám, épen semmit, egyedül csak azt hallottam, hogy itt van — s adja Isten, hogy úgy legyen.

— Szegény fiu! De hol kerested ez ideig a kórházban?

— Keresztül-kasul bolyongtam; de csaknem kizárólag férfiakat láttam. Gondoltam ugyan, hogy a nők valahol a lázáret másik részében vannak, de mindaddig sem találtam oda; ha így van, atyámtól utbaigazítást kaphatok.

— Nem tudod, fiam, hogy oda senkinek sem szabad belépnie, hacsak ott valamely határozott teendője nincsen.

— Ej, de hát mi baj érhet?

— A rendszabály, fiacskám, szent és tiszteletben tartandó. Ha a nyomor nagysága és átalánossága miatt nem is lehet egész szigorúsággal fentartani, vajjon ok-e ez arra, hogy egy becsületes ember átlépje azt?

— De, Cristoforo atya! szólt Renzo, Luciának nőmmé kellett volna lennie; ön igen jól tudja, miként választottak szét bennünket. Már husz hónap óta tünök, szenvedek, oly sok, gonoszabbnál gonoszabb veszedelem daczára ide jöttem, s most — —

— Mit sem mondhatok, szólt a barát inkább saját gondolatai, mint az ifju szavaira felelve. Jó szándékos van, s adná Isten, hogy mindazok, kik abban az osztályban szabadon járnak kelnek, úgy viselnék magukat, mint te — legalább felteszem felőled. Isten, ki bizonyára megáldja kitartó vonzalmadot, az Átala neked szánt leány felkeresésében feltüntetett állhatatosságodat; Isten, ki szigorubb ugyan, de egyszersmind kegyesebb az embereknél, talán nem tekint arra, hogy szabályellenes módon keresed jegyesedet. De ne feledd, hogy eljárásodért mindketten felelni tartozunk, nem ugyan — mint ez valószínű — az emberek, hanem Isten előtt. S most jőjj velem. — Cristoforo most felkelt; Renzo követte példáját, s hallgatva ment a barát után. Gondolkozott, s előbbi szándékával ellentétben feltette magában, hogy nem említi meg Lucia fogadalmát. — Ha erről is értesül — gondolta — bizonyára még több nehézséget támaszt. Vagy megtaláljuk, s ekkor még mindig lesz idő a kérdés megvitatására, — — vagy pedig nem — — s akkor — — mi haszna?!

Cristoforo, miután Renzot egy éjszakra fekvő kunyhó ajtajához vitte, így szólt: Halld Felice atya, a lázáret főnöke, felépült betegeket más helyre viteti, hogy ezek ott még egy ideig veszteg zár alá tétessenek. Látod azt a kápolnát ott lázáret közepén — — s felemelve sovány, remegő kezét a kápolna kupolyájára mutatott. E kápolna mellett gyülekeznek — folytatá —

hogy ünnepélyesen kivonuljanak azon kapun, melyen te bejöttél.

— Tehát épen emiatt csináltak a kapu előtt útat.

— Ugy van. S harangozást is kellett hallanod.

— Hallottam egyszer.

— Ez már a második harangozás volt. A harmadik harangozáskor valamennyien összegyűlnek, Felice atya rövid beszédet tart nekik, s aztán kivezeti őket. Midőn harmadikat harangoznak, menj oda, huzódjál a tömeg mögé, hol minden feltűnés és háborítás nélkül szemlélheted az átvonuló menetet, s akkor meggyőződhetel, vajjon köztük van-e. Ha Isten nem akarja, hogy ezek közt legyen — most ismét felemelte kezét, s a lázáret szemközt levő részére mutatott — ez itt a nők osztálya. Palánkot fogsz látni, mely ezen osztályt a többitől elkülöníti, de a palánk sok helyen megszakítva, másutt nyitva van, s így minden akadály nélkül bemehetsz. Ha bejutottál, s nem adsz okot valakinek gyanura, valószínűleg senki sem szólit meg. Ha azonban mégis kérdőre vonnának, mond-hogy Cristoforo atya ismer és felel érted. Keresd Luciádat, keresd bizalommal és — lemondással. Gondold meg ugyanis, hogy nem csekélység miatt jöttél ide: élő lényt követelsz vissza a lázárettől! Ha tudnád hányszor ujult meg e gyászos épület lakóssága! Hányat vittek ki, s mily kevesen távoztak saját lábokon! — — Menj, s légy kész az áldozatra — —

— Értem már, vágott közbe Renzo, kinek szemei s kikelt arcza kétségbeesést árultak el. — Értem! Széltében-hosszában felkutatom a lázáretet, mindenütt éber figyelemmel kutatom — — — s ha nem találom! — — —

— Ha nem találsz! szólt a barát komoly, sőt követelő és intő hangon.

Renzo azonban, kiben a kétségbeesés ismét felgyújtotta a düh lángját, eszeveszetten folytatá: Ha nem találsz, majd megtalálok más valakit. Vagy Milanoban, vagy büntanyáján palotájában, a világ végén, vagy a pokol fenekén megtalálom a gazembert, ki el-

választott bennünket. Ha ez istentelen nem létezik, Lucia már husz hónap óta enyém volna, s ha meg kellett halnunk a dögvészben, legalább együtt haltunk volna meg. Ha él még e gaz, megtalálom — —

— Renzo! szólt Cristoforo szigorúbban, s megragadta az ifju karját.

— S ha megtalálom, — folytató haragjában elvakultan Renzo — ha megtalálom, s a dögvész még nem szolgáltatott igazságot — — Most a gyáva nyulfi nem rémitheti el, s nevetethi ki, brávoí védelme alatt a becsületes polgárokat. Elérkezett az idő, midőn az emberek rangkülönbség nélkül szemtől szemben állhatnak egymással, s igazságot — — most én szolgáltatok!

— Esztelen! kiáltott fel Cristoforo atya, s felkiáltásában most megcsendült régi hangjának ércze. Esztelen! kiáltott újra, s mellére hajló feje felegyenesedett, arczán az élet ifjukori lángja lobbant fel, szemei baljóslatu fényben égtek. — Nézd, esztelen! S mig egyik kezével megragadta, s hatalmasan megrázta az ifju karját, másikkal kört irt le a levegőben, hogy a körülöttük látható gyászos jelenetre mutasson. — Esztelen, nézd, ki az, ki büntethet! Ki ítél és nem ítéltetik meg! Ki ostoroz és megbocsát! De földnek nyomorult férgé te! te akarsz igazságot szolgáltatni! Te tudod, te, hogy mi az igazság! Pusztulj, pusztulj innét esztelen! Reméltem — — igen reméltem, Isten megadja halálom előtt ama vigasztalást, hogy megbizonyosodom, miszerint Lucia él, sőt talán láthatom is, s ígérétét vehetem, hogy azon sirgödör felé fordulva, hol a többiekkel együtt nyugodni fogok, imát fog rebegni az ég Urához. És te megfosztottál e reményemtől. Isten nem hagyta életben — miattad; s kétségkívül nem gondolhatod, hogy méltó vagy Isten kegyelmére. Isten megmentette tőled, mert ő azon kiválasztott lelkek közé tartozik, kikre örök boldogság vár. Menj, nincs időm, hogy ily ember beszédét hallgassam.

Cristoforo ellökte magától Renzo karját, s egyik betegápolda felé indult.

— Atyám! szólt Renzo könnyörgő hangon, s alá-

zatosan meghajolva követte a barátot. Atyám, hát így bocsát el?

— Hogyan! szólt előbbi szigorú hangján a kapuczinus. Vakmerően követelni mered, hogy ellopjam időmet azon boldogtalanoktól, kik rám s Isten bocsánatának kihirdetésére várakoznak, s a te dühös kifakadásaidat, s boszuterveidet hallgassam? Meghallgattalak, midőn vigasztalás és segélyért rimánkodtál. De most, midőn szivedben boszút táplálsz, mi közöm lehet hozzád? Hagyj el! Láttam itt haldoklókat, kik megbocsátottak üldözőiknek, s üldözőket, kik a halál órájában sirtak, hogy nem borulhatnak azok elé, kiket üldöztek — de veled, veled mi dolgom lehet?

— Ó, megbocsátok, valóban megbocsátok, örökre megbocsátok neki! kiáltott fel Renzo.

— Renzo! szólt szelidebb komolysággal Cristoforo. Gondolkozzál kissé, s mond meg, már hányszor bocsátottál meg neki?

S miután egy darabig hasztalan várt feleletet, lehajtá fejét, s tompa, lassu hangon mondá: Tudod, mért viselem ezen öltönyt?

— Tudod? kérdé hatályosabban a barát.

— Tudom, válaszolt Renzo.

— Én is gyűlöltem, én, ki megpirongattalak egy gondolat, egy szó miatt, szivemből, hosszú időn át gyűlöltem, s gyűlöletem tárgyát — megöltem.

— Ugy van; de erőszakos ember volt, azok közé —

— Hallgass! vágott közbe a barát. Hiszed, hogy ha valami mentségem leendett, nem találtam volna meg harmincz év elforgása alatt! Ó, ha szivedbe önthetném azon érzelmet, melyet azóta mindig szivemben tápláltam és táplálok most is azon ember iránt, kit gyűlöltem! Ha szivedbe önthetném! Én? De Isten megteheti — tegye is meg! Halld Renzo! Ő inkább javadat akarja, mint ten magad. Boszút forraltál, de Ő elég hatalmas és kegyes volt, hogy boszutervedet megakadályozza, s oly kegyelemben részesítsen, melyre más méltatlan volt. Tudod, hisz annyiszor mondtad,

hogy Ő feltartóztathatja a zsarnok karját; de tudd meg, hogy a boszu kezéből is kicsavarhatja a gyilkos fegyvert. S mivel szegény, mivel sértett fél vagy, azt hiszed, nem védelmezhet meg ellened egy embert, kit szintén saját képére alkotott? Azt hiszed, megengedi terved végrehajtását? Nem! De tudod, mit mivelhetsz? Táplálhatod a gyűlöletet szivedben, s vesztedbe rohanhatsz, esztelen dühöngéssel megfoszthatod magadat az ég áldásától. Mert, bármily szerencsés lélsz, jegyezd meg, hogy még a szerencse is intés lesz rád nézve mindaddig, míg oly módon meg nem bocsátottál, hogy elmondhasd: Megbocsátok neki!

— Igen, igen, szólt Renzo egészen megindulva és megzavarodva. Érzem, hogy soha sem bocsátottam meg neki igazán; tudom, hogy vadállathoz és nem keresztényhez méltóan beszéltem; de Isten segítségével, most szivemből megbocsátok neki.

— S ha előtted látnád?

— Kérem Istent, adjon türelmet nekem, s lágyítsa meg az ő szívet.

— Hát nem tudod, hogy Isten nemcsak azt követeli, hogy megbocsássunk, hanem hogy szeressük ellenségeinket? Tudhatod, Ő annyira szerette, hogy meghalt ellenségeiért.

— Szeretni fogom — Isten segítségével.

— Jó, ugy jöjj velem. Ezt mondad: Megtalálom. Valóban megtalálod. Jöjj és lásd, kit gyűlöltél, kit akartál bántalmazni, kinek életét akartad elvenni! Megragadta, s ifjúkori erejével megszorítva Renzo karját, elindult. Renzo szónélkül követte.

Alig néhány lépésnyire, egy fakunyhó nyílása előtt a barát megállt. A komolyság és gyengédség vegyületével tekintett Renzóra, fürkészte az ifju arcát, aztán bevezette.

Renzo azonnal beteget pillantott meg, ki a kunyhó háttérében szalmán feküdt. Nem látszott súlyos betegnek, sőt inkább gyógyulófélben lehetett. A barátot megpillantva fejét rázta, mintha nem-et akarna inteni.

Cristoforo szomoruan és önmegadással hajtá le fejét. Renzo ekközben aggódó kíváncsisággal tekintett körül, s három-négy beteget pillantott meg, kik közül egyik lepedőbe csavarva mátrácson feküdt, s urias köpeny volt takaró gyanánt ráterítve. Az ifju rátekintett, s don Rodrigót ismerte fel benne. Cristoforo most ismét megszorította Renzo karját, a beteg ágyához vezette, s másik kezével az előttük fekvő emberre mutatott.

A boldogtalan némán, mozdulatlanul nehezült ágyára. Fénytelen szemeit kimereszté, sápadt arczát fekete foltok fedték, ajkai megkékültek, s feldagadtak: holtnak lehetett volna tartani, ha tagjainak görcsös vonaglása a beteg szívós életéről nem tesz vala tanuságot. Mellét koronként nehezkes lélekzet dagasztotta fel. Köpenye alól kilátszó jobbját szive tájára szorította; keze vörhönyskéek, s ujjainak hegye fekete volt.

— Látod! szólta a barát halk, komoly hangon. Lehet, hogy büntetés, lehet, hogy kegyelem. Aminő érzelem támad szivedben ezen ember iránt, ki megsértett, ugyanazt fogja érezni irántad az utolsó napon Isten, kit megsértettél. Áld meg őt, s téged is megáld Isten. Négy nap óta fekszik itt, ugyanazon helyzetben, teljes öntudatlanul. Isten talán visszaadja egy pillanatra eszméletet, de azt akarja, hogy te kérd, sőt tán azt akarja, hogy a szegény Luciával együtt kérd tőle kegyelmét e boldogtalan számára. Ezen ember megmentése és saját megmentésed e pillanatban talán tőled, bocsánatodtól, részvéted — — és — — szeretetedtől függ!

Elhallgatott, összetett kezeire hajtá fejét, s imádkozott; Renzo követte példáját.

Pár perczig álltak így, midőn a harang harmadszor kondult meg. Mintha összebeszéltek volna, egyszerre indultak ki a kunyhóból. Egyik sem szólt, egyik sem tett ellenvetést: ajkuk helyett tekintetük beszélt.

— Most elmehetsz, szólta a barát, mivel el vagy készülve a kegyelemre, ugy mint az áldozatra, s bár-

minő legyen kutatásod eredménye, áldani fogod Istent. Minden esetre tudasd velem ezen eredményt, hogy együtt magasztalhassuk az Urat.

Most minden további szóváltás nélkül szétváltak. Egyik oda tért vissza, honnét jött. A másik a kápolna felé indult, mely alig volt száz lépés távolságra.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XXXVI. Fejezet.

Ki mondhatta volna meg Renzónak csak egy órával is előbb, hogy midőn kutatásának döntő és válságos pillanata elérkezik, szive Lucia és don Rodrigo közt fog megoszlani? S mégis úgy történt. Don Rodrigo kísérties alakja minduntalan megjelent azon kedves vagy rettenetes képek közt, melyeket a remény, vagy félelem rajzolt az ifju lelki szemei elé. A deszkasátor ajtaja előtt váltott szavak mindig azon „igen“ és „nem“ közé tolalodtak, mely Lucia feltalálására vonatkozólag váltakozva keritette hatalmába Renzo elméjét, s e végzetes pillanatban, a szerencsés megoldásért, nem rebeghetett imát, melybe nem vegyültek volna bele azon esdeklés szavai, melyet don Rodrigo ágyánál kezdett meg, melyet azonban a harmadik hangzó megszakított.

A nyolczszögü kápolna, mely a lázáret közepén pár lépcsőfoknyi emelkedésen épült, kezdetleges szerkezettel birt, minden oldalról nyitva volt, s a tetőzetet csak gerendák és oszlopok tartották; hogy úgy fejezzük ki magunkat: áttört épület volt. Minden homlokzatán két-két oszlopra támaszkodó ívezet volt látható; az oszlopok mögött, a tulajdonképeni kápolnát, melynek boltozatát a homlokzatok számának megfelelő nyolcz iv és egy kupolya képezte, nyílt csarnok vette körül. A kápolna közepén levő oltárt a lázáret körépitményének majd minden ablakából, s a központon levő szabadtér minden pontjáról lehetett látni. Jelenleg, midőn ezen építményt egészen más célra használják, az üres közők be vannak falazva; az épület régi tervváza azonban változatlanul megmaradt, s világosan utal annak előbbi rendeltetésére.

Renzo alighogy elindult a kápolna felé, már is megpillantotta Felice atyát, ki a kápolna nyílt csarnokába lépett, s azon homlokzat felé közeledett, mely a városra tekint. Itt, a kápolna előtti téren gyült össze a kórházat elhagyni készülők kis csapata. Renzo a barát mozdulataiból megtudta, hogy ez már megkezdte szónoklatát.

Az ifju most a barakok közti szük sikátorokon iparkodott — mint Cristoforo tanácsolta neki — a hallgatóság mögé kerülni. Midőn odaért, csendesen megállt, végig tekintett a hallgatóságon, de nem látott egyebet, mint szorosan összelapult tömeget, mely fejekből készült kövezetnek tűnt fel. A tömeg közepe táján kendőkkel és fátyollal betakart fejeket pillantott meg; e pontra élesebb tekintetet vetett; de mivel itt sem kötötte le figyelmét semmi sem, ő is oda nézett, hova a tömeg emelte szemét. Mélyen megindult a szónok alakjának láttára, s ily körülmények közt tőle kitelő figyelemmel hallgatta az ünnepélyes szent beszédet, mely így végződött: Alázatosan bocsánatot kérek tőletek sajtát és társaim számára, kik érdemetlenül kiválasztattunk, hogy Krisztusban nektek szolgáljunk, ha nem feleltünk meg méltóan nagy feladatunknak. Ha testünk restsége és aluszékonysága miatt nem fordítottunk kellő figyelmet bajaitokra, s nem teljesítettük készségesen kérelmeteket; ha jogtalan türelmetlenség, bűnös renyheség miatt boszusan és kelletlenül léptünk elétek; ha ama nyomorult gondolat miatt — hogy szükségtek van ránk — nem bántunk veletek kellő alázattal; ha gyarlóságunk miatt elmulasztottunk egyet mást, s megbotránkoltattunk benneteket: bocsássatok meg! Ép úgy bocsássa meg Isten a ti vétkeiteket is, s áldjon meg benneteket!

Erre keresztet vetve a hallgatóságra, kezébe vette s magasra emelte az egyik oszlophoz támasztott nagy keresztet, saruit a lépcső párkányzatán hagyta, s a tömeg közt, mely tiszteletteljesen adott neki helyet, előre hatolt, hogy a menet élére álljon.

Renzo, mintha szintén azok közé tartoznék, kikhez e sajátságos bocsánatkérés intéztetett, könnyezve tért ki a jó barát utjából, s egy deszkabódé mellé huzódott, s csak fejét dugva ki szemlélte a népet; szive hangosan dobogott, s mégis uj, sajátságos bizalmat támasztott benne a barát szónoklata által okozott elérzékenyülése, s az az általános meghatottság.

Felice atya mezitláb, nyakán kötéllel, s kezében a hosszú, sulyos keresztet tartva vonult át Renzo előtt. Arcza sápadt, sovány volt, s törődöttséget, de egyszersmind bátorságot tüntetett fel. A barát után közvetlenül a nagyobb, többnyire mezitlábos félig, vagy csak ingbe öltözött gyermekek mentek. Ezek után az asszonyok következtek; csaknem valamennyien egy-egy kis lánykát vezettek, s a Misereret felváltva énekeltek; e haldokló, kifáradt hangok, e sápadt, bágyadt arcok még a közönyös nézőt is szánalomra indítottak volna. Renzo minden soron végig tekintett, minden arcot megvizsgált; mert a menet oly lassan haladt, hogy Renzo egész kényelemmel kutathatott. Sor sor után áthalad, Renzo valamennyin végig tekint, de hasztalan; futó pillantást vet a még ez után következő sorokra is; már csak néhány van hátra, most az utolsó is áthalad: valamennyi ismeretlen arcz volt. Renzo karjai erőtlenül hanyatlottak le, fejét egyik vállára hajtá, s így nézett a távozó csoport után, mialatt férfiak mentek át előtte. Uj reménysugár gyuladt fel lelkében, s újra figyelt, mivel az áthaladó emberek mögött gyógyuló félben levő, de még jární képtelen betegekkel megrakott kocsik közeledtek. A nőket szállító kocsik legutoljára, s oly lassan haladtak át, hogy az ifju egyetlen arcot sem szalasztott el látatlanul. De mi ez? Vizsgálja az első, második, harmadik kocsit, s tekintete az egész szállitmányon az utolsó szekerig végig repül; az utolsó kocsin komoly arczu kámzsás barát ül, ki botot tart kezében, s ugy látszik, hogy a menetre felügyel. Michele atya volt, kiről már említettük, hogy Felice atya mellé rendelték, ennek minisztere gyanánt.

Az ifjuban csak az imént felgyuladt reménysugár kialudt, elreppent, s távozva nemcsak a vigaszt vitte el magával, hanem, mint rendszeren történni szokott, Renzot az előbbinél is roszabb kedélyállapotban hagyta el, kinek most már legvérmesebb reménye csak az lehetett, hogy Luciát talán betegágyában leli meg. S mivel ezen új remény bágyadt fényét az aggodalom nőttön-növelkedő árnya elborítással fenyegette, minden erejével e szalmaszádba kapaszkodott. Az utczára lépett, s azon irányban indult el, honnét a kocsik érkeztek. Midőn a kápolna elé ért, letérdelt a csarnokba felvezető lépcsőzet legalsó fokára: imádkozott, vagy inkább zürzavaros szavak, megszakított mondatok, felkiáltások, sóhajokból és ígéretekéből összehabart könyörgést rebegett el, minőt az emberekhez nem lehetne intézni, mert nem értenék meg, s nem volna türelmük végig hallgatni.

Némileg megerősödve kelt fel, megkerülte a kápolnát, s eddig előtte ismeretlen útra ért, mely a tulsó kapunál végződött. Pár lépést tett, s azon palánkhoz érkezett, melyről Cristoforo atya szólt. E palánkon — mint szintén Cristoforo atya megmondá — több helyen átjáratok voltak, melyek egyikén Renzónk belépett, s a nők osztályába jutott. Mindjárt az átjárat mellett a földön csengetyüt pillantott meg, minőt a monattik szoktak viselni lábukon. Eszébe jutott, hogy a csengetyü szabad járáskelést fog biztosítani neki a kórházban. Felvette, s miután körültekintett, vajjon nem látta-e meg valaki, lábára kötötte, mint a monattik szokták. Erre megkezdte kutatását, mi a tárgyak sokasága miatt még azon esetben is nehéz leendett, ha egészen más, kellemesebb tárgyakat kellett volna vizsgálnia. A nyomornak ismét új képei tárultak fel szemei előtt; e képek az előbbiekhöz annyira hasonlítottak, s mégis annyira különböztek! Ugyanazon csapás itt más szenvedést, más — hogy úgymondjuk — hervadást idézett elő. Más panaszhangok, más türelem, más részvét, más ápolás szintere volt ez, úgy hogy a szemlélőben is más részvét, más borzalom támadt.

Renzo minden eredmény, s esemény nélkül már jókora útat tett meg, midőn háta mögött kiáltást, szólitást hallott, melyet mintha hozzá intéztek volna. Megfordult, nem messze tőle biztost pillantott meg, ki kezével valóban neki integetett, majd így kiáltott: Oda, ama szobákba! Ott van rád szükség, mert itt csak az imént szedték össze a hullákat.

Renzo azonnal átlátta, hogy a biztos monattinak tartja, s hogy e tévedésnek a csengetyü volt oka. Haragudott magára, hogy midőn a csengetyüt felkötötte csak azon kellemetlenségekre gondolt, melyeket e jelvény segítségével kikerülhet, s nem egyszersmind azokra, melyeknek ez által kiteszi magát; egyuttal azonban arról gondolkozott, miként szabaduljon ki zavarából. Ismételten bolintott fejével, mintha a biztosnak értésére akarná adni, miszerint hallotta, s teljesíteni fogja a parancsot; de iparkodott minél előbb eltűnni: a deszkasátrak közé futott.

Midőn azt hitte, hogy már elég távol hagyta hátamögött a biztost, megállt, s el akarta távolítani lábáról a félreértés okát. S hogy ezt észrevétlenül tehesse, két egymáshoz közel álló deszkabódé közé ment, melyek egymásnak, hogy úgy mondjuk, hátot fordítottak. Lehajolt a csengetyühöz, s fejét az egyik bódé szalma-falához támasztotta, de most hang ütötte meg fülét — — — Ó, ég! Lehetséges-e? — Minden érzéke fülében központosul, lélekzetét is elfojtja — — Igen, igen! Az ő hangja! — — — „Mért félnénk? mond az édes hang, hisz nem egy vihart láttunk már. Aki megvédett bennünket eddig, ezentul is meg fog védelmezni.“

Hogy Renzo most nem kiáltott fel, nem a miatti félelme volt oka, miszerint észreveszik, hanem mivel lélekzete elakadt. Térdei inogtak, szemei egy pillanatra elhomályosodtak; de a következő pillanatban annál erőteljesebben egyenesedett fel; hármát lépve megkerüli a bódét, az ajtóban terem, megpillantja a hang tulajdonosát — — ez áll, s egy ágy fölé hajol, de a zajra megfordul, oda tekint, azt hiszi ködképet

lát, vagy álmodik; majd figyelmesebben szemléli Renzót, s felkiált: Mindenható Isten!

— Lucia! Megtaláltalak! Látlak! Valóban te vagy! Élsz! kiáltott fel Renzo, s minden tagjában remegve közeledett.

— Mindenható Isten! ismétlé Lucia, ki még inkább rémegett, mint Renzo. — Te vagy? Mi történt! Hogy? Miért? — A dögvész!

— Már átestem rajta. S te?

— Ó, — — én is. Hát anyám — —?

— Nem láttam, mivel Pasturoban van; azt hiszem semmi baja. De te, te! — — Mily sápadt, mily gyenge vagy még! De mégis meggyógyultál — — meggyógyultál!

— Isten még életben tartott. Ó, Renzo, miért jöttél ide?

— Miért? szólt Renzo mindinkább közeledve. Tőlem kérde: miért jöttem? Miért kellett ide jönnöm? Még fejtegetnem kell? Kire gondolhatnék még? Vagy nem vagyok többé Renzo, én? S nem vagy Lucia, te?

— Ó, mit mondasz! mit mondasz? Hát nem iratta meg anyám — — —?

— Megiratta, nagyon is megiratta. Szép dolog ily örömhirt iratni meg egy szegény, boldogtalan, meggyötört ifjunak, ki még csak boszuságot sem okozott neked soha.

— De Renzo! Renzo! Ha tudtad — — mért jöttél ide — — mért?

— Mért jöttem? Ó, Lucia! Mért jöttem? Annyi ígélet után! Nem vagyunk már, kik voltunk? Nem emlékszel? Mi hiányzott már, mint csak — —

— Ó, Uram! kiáltott fel Lucia fájdalmasan, s összetett kezeit ég felé emelve. Ó, Uram, miért nem vettél magadhoz — —! Ó, Renzo, mit miveltél? Már remélni kezdtem, hogy — — idővel — — elfeledlek — —

— Szép remény! Szépet mondasz szemtől szemben velem!

— Ó, mit miveltél! S ide, ily helyre, a nyomor e tanyájára, e rémképek közé! hova az emberek csak halni jőnek — —

— A halottakért imádkoznunk kell, s remélhetjük, hogy jobb világba költöznek át; de azért az élőknek nem kell kétségbeesésben tölteniök napjaikat — —

— De Renzo, Renzo! Nem gondolod meg, mit mondasz. A szent szűznek tett ígéret — — — Fogadalom!

— E fogadalom nem érvényes!

— Ó, Uram! Mit beszélsz? Hol voltál ez ideig? Kitől kértél tanácsot! Miként beszélsz?

— Jó keresztény gyanánt beszélek, s a szent szűzről jobb fogalmam van, mint neked; mert felteszem felőle, hogy nem fogad el oly ígéretet, mely felebarátunkat megkárosítja. Ha a szent szűz szólított volna fel, ó, akkor! De mi történt? Neked jutott eszedbe. Tudod, mit kell a szent szűznek ígérned? Ígérd meg, hogy első leányunkat Máriának fogjuk kereszteltetni. Ezt én is megígérem, s az ily ígéret nagyobb dicsőségére válik a Madonnának; az ily áhitat ép, egészséges, s nem okoz kárt senkinek.

— Ne, ne, ne beszélj így; nem tudod, mit mondasz; nem tudod mi az: fogadalmat tenni. Nem voltál oly helyzetben: még nem tapasztaltad. Az ég szerelméért, menj, távozzál.

Lucia parancsoló mozdulattal távozott Renzótól, s az ágy felé fordult.

— Lucia! szólt Renzo, de mozdulatlanul maradt helyén. Mondd, vajjon ha nem volna köztünk e fogadalom — — — enyém lennél?

— Szivtelen! válaszolt Lucia, megfordult, s csak alig nyomhatta vissza könyeit. Ha haszontalan, nekem fájdalmat okozó, s talán vétkes szavakat csikarnál ki tőlem, örülnél? Menj, távozzál! Felejts el. Látszik, hogy Isten nem rendelt egymásnak bennünket! Ott fen találkozni fogunk, s már nem sokáig kell e földön maradnunk. Menj. Tudasd anyámmal, hogy meggyógyultam, hogy Isten még itt is velem volt, hogy egy

jó asszonyt találtam, ki őt helyettesíti; mond neki, miszerint remélem, hogy a gondviselés meg fogja őrizni e nyavalától, s látni fogjuk egymást, midőn Isten akarja, — — s amint ő akarja. — — De távozzál, az ég szerelmére, távozzál, s ne gondolj rám — — kivéve, ha imát röpítesz ég felé.

S mintha többet nem akarna mondani, sem halani, mintha veszély elől akarna menekülni, még közelebb simult az ágyhoz, melyen azon nő feküdt, kiről szólott.

— Halld Lucia, Lucia hallgass meg! kiáltott Renzo, de nem lépett közelebb.

— Nem, nem! Kegyelem! Távozzál!

— Hallgass meg. Cristoforo atya — —

— Hogyan?

— Ő itt van.

— Itt? Hol? Hogy tudod?

— Csak az imént beszéltem vele. Egy darabig vele voltam. Oly pap, mint ő, azt hiszem — —

— Itt van! Bizonyára a betegeknek szolgál. De ő — — ő is átesett a ragályon?

— Ó, Lucia! Félek, nagyon félek — — s míg Renzo habozott, vajjon kimondja-e e fájdalmas szavakat, melyek Luciát szintoly érzékenyen sujtanak, mint őt, Lucia ismét távozott az ágytól, s Renzóhoz közeledett. — Félek, folytatá az ifju — hogy most, most — rohanta meg a ragály.

— Ó, szegény szent ember! De mit mondok, szegény? Mi vagyunk szegények! Mint van? Ágyban fekszik? Ápolják?

— Fen van, körül jár, s másokat ápol. De ha láttad volna, mily halálsápadt, s mily nehezen jár! Sok, nagyon sok ragályos beteget láttam, úgy hogy — aligha tévedek.

— Ó, mily szerencsétlenség ránk nézve! S valóban itt van?

— Itt, s pedig nem messze. Alig van messzebb, mint házad az enyémtől — — ha emlékszel — —!

— Ó, szent szűz!

— Jó; alig van messzebb. S gondold, felőled beszélgettünk! Oly sokat mondott — —. S ha tudnád hova vezetett! Majd elbeszélem; de most azt kell tudatnom veled, mit előbb ő személyesen mondott. Mondá, hogy okosan cselekedtem, midőn eljöttem felkeresésedre; Istennek tetszik — ugymond — ha egy ifju így tesz és segíteni fog fáradozásomban, amint hogy segített is. Ő pedig valódi szent. Nos, látod?

— Ő csak azért szólt így, mivel még nem tudja — —

— Hogy tudjon ő oly bálgaságot, mit önmagadtól, minden rend és mások tanácsa nélkül tettél? Ő derék, bölcs férfiú létere ilyesekre nem is gondolhat. De halld, hova vezetett!

S most elbeszélte don Rodrigo beteg ágyánál tett látogatását. Lucia, habár a borzalom e tanyáján a leg-erősebb benyomásokhoz is hozzá szokott, most mégis, ijedtség és részvét miatt, megrázkódott.

— Még itt is úgy beszélt, mint szent — folytatá Renzo. Azt mondta, hogy Isten talán meg akar kegyelmezni annak a — szegénynek (most már csak ugyan nem nevezhetem másként!) kegyelmében akarja magához szólítani, de kívánja, hogy együtt imádkozzunk érte. — — Együtt! Hallottad?

— Hallottam. Imádkozunk érte, de kiki ott, hova a gondviselés vezet: Isten össze tudja foglalni a különböző helyről kiinduló imákat.

— De ha mondom, hogy ő mondta — —!

— De ő nem tudja — —

— Hát nem érted? Ha valamely szent férfi szól, Isten beszél általa. Cristoforo atya nem szólt volna, ha nem volna úgy — — S ama szegény ember lelki üdve? Én részemről imádkoztam, s imádkozni fogok érte; oly ájtatosan imádkoztam érte, mintha testvérem volna. De miként üdvözülni a szerencsétlen, ha nem hozhatja helyre elkövetett gonoszságait? Ha okosan meggondolod, beláthatod, hogy minden úgy lesz, mintha semmitem történt volna. Ő e földön szenvedte ki bűntetését — —

— Nem, nem, Renzo. Isten nem akarhatja, miszerint rosztat tegyünk, hogy Ő jót tehessen. Bíz! Rá! Nekünk csak imádkoznunk kell érte. Ha ma éjjel meghaltam volna, nem kegyelmezhetne meg neki? S mivel nem haltam meg, megszabadultam — —

— S anyád, a jó Ágnes, ki engem úgy szeretett, s ki annyira rajta volt, hogy férj és feleséggé legyünk, vajjon nem mondta-e anyád is, hogy fogadalmad balgaság? Ő, kire annyiszor hallgattál, mert bizonyos dolgokra nézve helyesebben gondolkozik nálad — —

— Anyám! De hát anyám tanácsolhatja-e fogadalmam megszegését? Renzo, Renzo, nem vagy eszeden!

— Ó, akarod, hogy kimondjam? Ti nők nem értitek az ilyesmit. Cristoforo atya meghagyta, hogy térjek vissza, s tudassam vele, vajjon megtaláltalak-e. Hozzá megyek, meghalljuk, mit mond ő — —

— Helyes, menj el a szent férfiúhoz, mond meg neki, hogy imádkozom érte, s ő is imádkozzék értem, mert erre nagy szükségem van. De — az ég szerelmére, az én és a te lelked üdvéért — ne térj vissza, hogy fájdalmat okozz és — — kísérts. Cristoforo atya majd megmagyarázza — és magadba szállásra bir; ő megnyugtat.

— Megnyugtat! E gondolatról tégy le. Egy izben már megirattad ez átkozott szót. Mennyit szenvedtem már akkor miatta! S elég szivtelen vagy, hogy most ismétled. Kimondom világosan és kerekén: szivembe a béke és nyugalom soha, de soha sem tér vissza. Elakarsz feledni: én nem feledlek el soha! S biztosítalak, ha — mint látod — eszemet veszttem, soha, soha sem fogom megtalálni. Pokolba mesterségemmel! Pokolba a becsülettel! Akarod, hogy örülten dühöngve töltssem el az életet: meglesz akarod. — — S ama boldogtalan! Isten tudja, mily őszintén bocsátottam meg neki; de te — — Tehát azt akarod, hogy egész életemben meg legyek győződve, miszerint ha ő nincs — —? Lucia! kívánod, hogy elfeledjelek! elfeledjelek! De miként kell kezdenem? Mit gondolsz, ki lebegett mindig lelki szemeim előtt? — — S annyi viszontagság, annyi

igéret után! Mit követtem el ellened, mióta élszakadtunk egymástól. Azért bánsz így velem, mivel szenvedtem, mivel szerencsétlen voltam, mert az emberek üldöztek, mert annyi ideig szomoruan kellett távol lennem tőled és szülőföldemtől, mert mindjárt az első pillanatban, midőn lehetséges volt, felkeresésedre jöttem?

Lucia, midőn áradó könnyei szóhoz engedték jutni, felkiáltott, összetett kezeit és könyárban uszó szemeit ismét égfelé emelte.

— Ó, szent szűz, könyörülj rajtam! Te tudod, hogy ama borzalmas éj óta nem volt ily fájdalmas pillanatom. Akkor megsegítettél, könyörülj most is rajtam.

— Helyesen Lucia, hidd segítségül a szent szűzet. De miként gondolhatod, hogy ő, ki annyira jó, a könyörület anyja, örül szenvedéseinknek, mert oly pillanatban, midőn nem tudhattad mit mondasz, egy szó röppent el ajkaidról. Talán azt hiszed, azért szabadi-tott meg akkor, hogy új szerencsétlenségbe döntsön? — — Ha azonban mindez csak ürügy, ha tán meggyűlöltél — — mond meg — — beszélj világosan.

— Kegyelem, Renzo, kegyelem, szülőid emlékére kérlek, ne folytasd, megölsz. S most nem halnék meg jó pillanatban. Menj Cristoforo atyához, ajánlj kegyeibe, de ide ne térj vissza, ne térj vissza.

— Megyek; de ne gondold, hogy nem térek vissza. Visszatérnék a világ legszélső határáról is.

Eltűnt.

Lucia leült, vagy inkább lerogyott a földre, s fejét az ágyhoz támasztva keservesen zokogott. Az ágyon fekvő asszony, ki mindaddig eszméletlenül meresztette szemeit ég felé, s alig lélekzett, most mintegy mély álomból ébredve kérde: minő tulvilági látvány, minő grófnő, minő sirás volt ez? Olvasóink azonban kérhetnek, ki volt e nő; e kérdésre szintén pár szóval megfelelünk.

Jó módu s körülbelül harmincz éves kereskedőné volt. Pár nap elforgása alatt veszte el férjét és gyermekeit, míg végre a ragály őt is meglepte. A lázáret-

ben ugyanazon szobában helyezték el, hol Lucia — annélkül, hogy észrevette volna — szerencsésen túlélt a baj legdühösebb rohamát, és szintén annélkül, hogy észrevette volna, új és új betegek jöttek az elhaltak helyére, s ő már a felgyógyulás útjára lépett, visszanyerte eszméletét, melyet még akkor elvesztett, midőn Ferrante házában meglepte a baj. A szobában csak két ágy fért el, s így a két boldogtalan, elhagyott, aggódó, s a nagy tömegben csak egyedül álló nő között oly benső rokonszenv fejlődött ki, minőt csak hosszas együttlét érlelhet meg. Lucia nem sokára segélyt nyújthatott társnőjének, kit a szörnyü nyavala nagy erővel rohant meg. Midőn azonban ennek betegsége is jobbra fordult, egymást kölcsönösen bátorították, felváltva ügyeltek fel egymásra. Megigérték, hogy csak együtt hagyják el a lázáretet, sőt utóbb még azt is elhatározták, hogy később sem válnak el. A kereskedőné, ki házát, telkét és gazdag tartalmu pénztárát testvéreire bizta, s most kizárólagos (de szomorú) úrnője lett oly nagy vagyonnak, mely több mint elégséges volt, hogy kényelem és bőségben töltsen el hátralevő napjait, Luciát leányává vagy nővérévé akarta fogadni. Lucia beleegyezett, s csak hirt akart hallani anyjáról, s véleményét óhajtotta kikérni. Egyébiránt tartózkodó természetéhez képest, mit sem mondott pártfogó nőjének sem eljegyeztetése, sem csodálatos történetéről. Most azonban, érzelmeinek ily forrongása miatt, talán épannyira óhajtotta kiönteni szive keservét, mint pártfogónője nyilatkozatát. A kereskedőné jobbát mindkét kezével megragadva kitérta szivét, s minden fentartás nélkül — kivéve a könyvekbe fult szavakat — elbeszélte történetét.

Renzo ekközben Cristoforo lakása felé közeledett. S némi gondolkodás, s kisebb nagyobb kerülés-fordulás után meglelte a czellát, de Cristoforot nem találta honn. Körüljárt a tájon, s végre megpillantotta a jó kapuczinust egyik barakban, hol csaknem egészen a földre hajolva egy haldoklót vigasztalt. Az ifju megállt, s hallgatva várakozott. Cristoforo pár pillanat

mulva lezárta a szerencsétlen pilláit, majd letérdelt, s rövid ima után felkelt. Renzo most Cristoforo elé ment.

— Ó, szólt a barát, megpillantva Renzót. Nos?

— Itt van. Megtaláltam!

— S minő állapotban?

— Meggyógyult; legalább annyira, hogy már elhagyta az ágyat.

— Áldassék az Úr neve!

— De — szólt Renzo, midőn már oly közel ért Cristoforohoz, hogy halkán beszélhetett — más baj van.

— Nos?

— Akarom mondani — — Ön tudja, mily jó leány Lucia, de néha nagyon makacsan ragaszkodik valamely furcsa gondolatához. Annyi ígélet, s minden — ön által is ismert — esemény után azzal állt elő, hogy nem lehet nőmmé, mivel — mit tudom én? — ama borzalmas éjen, lázas képzelve által vezetettve, mint mondani szokták, felajálotta magát a Madonnának. Balgaság, nemde? Jó, Istennek tetsző dolog lehet az oly egyénnél, ki képes megérteni, s van rá alapos oka, de nálunk, közönséges embereknél, kik jól fel sem foghatjuk — — nemde balgaság?

— Mond, messze van innét?

— Ó, nem; alig néhány lépésnyire a kápolnától.

— Várj egy pillanatig, s aztán együtt megyünk hozzá.

— Természetesen megérteti vele — —

— Most még mit sem tudok, fiam; előbb ki kell hallgatnom őt.

— Értem, szólt Renzo; szóttalanul, szemeit lesütve s karjait mellén keresztbe téve állt Cristoforo előtt, s tőle kitelhetőleg iparkodott elrejtteni gyötrő bizonytalanságát. Cristoforo azonban távozott, felkereste Vitore atyát, kit felkért, hogy ismét helyettesitse. Erre visszatért, szobájába ment, honnét kézi kosarával lépett ki, s így szólt Renzohoz: Mehetünk. — Renzo előtt ment, s azon barak felé tartott, hova az imént Renzoval együtt lépett be. Most egyedül ment be, de azon-

nal kijött. Már vége! mondá, imádkozzunk, imádkozunk. Aztán hozzá tette: Most te vezess!

Némán indultak el.

Az ég mind inkább elborult, a vihar bizonyos és hamar bekövetkező kitörését lehetett várni. A ki-kigyult villám fénye áthatá a setéséget, s pillanatra meg-megvilágította a lázáret messzenyuló tetőjét, a csarnokok iveit, s a kápolna kupoláját. A villámlást rögtöni csattanással követő mennydörgés visszhangozva csapódott a mennyboltozat egyik ívéről a másikhoz. Renzo elől ment; repülni szeretett volna, de megfékezte türelmetlenségét, s lépteinek gyorsaságát társának erejéhez iparkodott szabni, ki fáradságtól, betegségtől egyaránt kimerülve csak nagy erőfeszítés mellett volt képes menni, s minduntalan égfelé tekintett, mintha szabadabb lélekzetet akarna venni.

Renzo, midőn megpillantotta Lucia kunyhóját, megállt, s minden tagjában remegve így szólt: Itt van!

Beléptek. — Ime ott jönnek! szólt az ágyban fekvő asszony. Lucia rohamosan megfordul, az aggasztán, elé fut.

— Kit látok! Ó, Cristoforo atya!

— Lucia, mennyi veszedelemből szabadított meg Isten. Valóban örülhetsz, hogy benne bízál.

— Ó, ugy van; de hát ön atyám? Ó, jaj, hogy megváltozott? Mint van, szóljon, mint van?

— Amint Isten akarja, s az ő kegyelméből én is óhajtom, válaszolt a barát derült arczczal. — Erre félre szólította Luciát, s így folytatta: Csak néhány pillanatig maradhatok itt. Bízol bennem, mint az előtt?

— Ó, nem atyám-e ön?

— Ugy hát szólj, leányom, minő fogadalom az, melyet Renzo említett.

— A Madonnának tett fogadalom — — ó, nagy szenvedések közt tettem! — — miszerint nem megyek férjhez.

— Szegény leány! De hát akkor nem gondoltad meg, hogy ígéret köt.

— Az Urról és a Madonnáról levén szó — — nem gondoltam rá.

— Az Úr örömmel fogadja az áldozatokat, ha sajátunkból ajáljuk fel neki azokat. A szivet és akaratot kívánja ő, te azonban nem ajálhattad fel más akaratát, kinek ígéreted miatt lekötelezve voltál.

— Roszul cselekedtem?

— Nem, szegény lányom; ne gondolj erre; sőt azt is hiszem, hogy a szent szűz kegyelmesen fogadta szived szándokát, s nevedben felajálotta azt Istennek. De mond: nem kértél valakitől e tárgyban tanácsot?

— Nem gondoltam, hogy bünt követek el, s ama csekély jót pedig, mit teszünk, nem kell hirosztelniünk.

— Nincs más okod, mi visszatart a Renzónak tett ígéret teljesítésétől?

— Ami ezt illeti — — miattam — — minő okom? — — Valóban nem mondhatnám, hogy — — válaszolt Lucia, oly habozással, mely egészen mást fejezett ki, mint gondolatának bizonytalanságát, s betegség következtében halavány arczán egyszerre vérvörös rózsák nyíltak ki.

— Hiszed, szólt Cristoforo lesütve szemeit, hogy Isten hatalmat adott egyházának, elengedni vagy fentartani azon kötelezettségeket, melyekkel az emberek Ő irányában kötelezték magukat, ha ezen elengedésből nagyobb jó származik.

— Hiszem.

— Ugy tudhatod, hogy a mi kezünkbe, kikre e földön a lelkek őrizése bízott, az egyház — a hozzánk folyamodók javára — legteljesebb hatalmát helyezte. Így tehát, mihelyt akarod és kéred, felmentelek minden kötelezettség alól, melyet e fogadalom által netán magadra vállaltál.

— De nem véték-e visszavonni, megbánni a Madonnának tett ígéretet? Akkor valóban szivemből tettem e — — szólt Lucia, kinek kedélyét lázas izgatottságba hozta ezen váratlan, ki kell mondanunk — remény, s a lelkét eddig elfoglaló gondolatok által megerősített félelem.

— Vétek? leányom, szólta a barát, vétek az egyházhoz fordulni és szolgájától kérni, miszerint gyakorolja a hatalmat, melyet az egyháztól, s az egyház Istentől kapott. Láttam, miként vezérelt össze benneteket a gondviselés, s ha valaha hittem, hogy két lényt Isten egyesíteni akar, e kiválasztottak bizonyára ti voltatok. Miért akarna tehát Isten szétválasztani benneteket. S áldom Öt, hogy bár rá méltatlan vagyok, nevében beszélhetek, s visszaadhatom szavadat. Ha tehát felszólítasz, hogy oldjalak fel fogadalmad alól, minden habozás nélkül teendem ezt; sőt óhajtom, hogy kérd feloldoztatásodat.

— Akkor — — akkor — —! Kérem! — szólta Lucia, kinek arcza nem árult el zavart, hanem csak a szemérem vont rá lágy-piros fátyolt.

Cristoforo most oda intette Renzót, ki a legtávolabbi sarokban állott, s mivel nem tehetett egyebet, a beszélgetőkre szegezte tekintetét, kik őt oly közletről érdeklő kérdést döntöttek el. Midőn Renzo oda lépett, Cristoforo atya fenhangon mondá Luciának a feláldozás szavait: Az egyháztól nyert hatalmamnál fogva feloldalak a szüzességi fogadalom alól, megsemmisitem, mit meggondolatlanul mondtál, s feloldalak minden kötelezettség alól, mit netán magadra vállaltál.

Elgondolhatják olvasóink, miként hangzottak e szavak Renzo füleiben. Szemével élénk köszönetet intett Cristoforonak, de hiában kereste Lucia tekintetét.

— Biztosan és békében térj vissza régi szándékodhoz, folytatá a kapuczinus, kérd újra Istentől a kegyelmet, hogy jó feleség lehess. Bizzál, hogy bőségesebben megadja e kegyelmet kiállott szenvedéseid után. — És te — szólta Renzo felé fordulva, ne feledd, hogy midőn az egyház visszaadja társadat, nem földi, mulandó vigasztalásban akar részesíteni, mi, habár teljes és minden kellemetlenségtől mentes lenne is, nagy fájdalommal változnék át a válás pillanatában. Az egyház a vigasztalódás soha véget nem érő útjára akar vezérelni benneteket. Szeressétek egymást, mint útitársakat; kísérjen benneteket ama gon-

dolat, hogy egykor el kell válnotok, s a hit, hogy egykor örökre viszontlátjátok egymást. Adjátok hálát Istennek, hogy nem tomboló, de mulandó örömök útján vezérelt benneteket egymáshoz, hanem hogy munka és nyomor által készített elő benneteket az öntudatos és nyugodt boldogságra. Ha Isten gyermekekkel áld meg benneteket, neveljétek az Ő félelmében; csepegtessenek szívékbe szeretetet Isten és emberek iránt, s akkor jó irányban vezérelhetitek őket. — Lucia megmondta — s itt Renzora mutatott — kit látott a lázáretben?

— Igen, atyám, megmondta.

— Imádkoztatok érte, ne fáradjatok bele az imádságba. S értem is imádkoztatok! — — Gyermekeim, szeretném, ha néha eszetekbe jutna a szegény barát. — S most kosarából kis faszekrényt vett ki; közönséges fából volt készítve, de faragványain meglátszott a kapuczinus ügyes kezének nyoma. — E szekrényben van azon kenyér maradványa, melyet legelőször kértem, s nyertem az emberek jótékonyságától; ugyanazon kenyér maradványa, melyről beszéltem nektek. Rátok hagyom, őrizzétek, mutassátok meg gyermekeiteknek. Ha szomorú korban, kevélyek, erőszakos emberek közt fognak élni — mondjátok meg nekik — bocsássanak meg mindig, mindenkinek, s imádkozzanak ők is a szegény barátért.

A szekrényt Luciának adta, ki azt oly áhitattal fogadta el, mintha szent ereklyét tartalmazna. Aztán nyugodtabb hangon folytatá: Minő segélyforrástok van Milanóban? Hol akartok letelepedni, ha innét távoztok? S ki vezet anyátokhoz, kit Isten tartson meg egészségben?

— E jó asszony már ugyis anyámat helyettesíté, együtt távoznunk a kórházból, s ő gondoskodni fog rólunk.

— Isten áldja meg, szólt a barát az ágyhoz közeledve.

— Én is köszönöm, szólt az özvegy, hogy megvigasztalta e szegény gyermekeket, habár a jó, kedves

Luciát mindig magamnál akartam tartani. De vele hagyom el a kórházat, elkisérem, s átadom anyjának, és — tette hozzá halkán — én gondoskodom hozományról. Sok mindenféle jószágom van, s akik velem élvezhetnék — mind elhaltak.

— Ön tehát, szólt Cristoforo, Isten előtt nagyon kedves dolgot mivelhet, s felebarátjaival jót tehet. Nem ajálom kegyeibe e leányt, hisz látom, már is gyermeke gyanánt tekinti. Csak Istent áldhatjuk, ki még csapásaiban is megmutatja, hogy atyánk. Visszavezette egymáshoz a két gyermeket, s ez által megmutatta, mennyire szereti őket. S most — szólt Renzo felé fordulva, s megfogva az ifju kezét — többé nincs dolgunk itt, sőt már is hosszan maradtunk. Menjünk.

— Ó, atyám, szólt Lucia, látom még? Én már meggyógyultam, s különben sem használhatok senkinek a világon, de ön — —

— Már régóta kérem Istentől a kegyelmet — válaszolt édes, komoly hangon a barát — hogy ember-társaimért feláldozhassam életemet. Ha tán Isten megadja most e kegyelmet, kérem mindazokat, kik szeretnek, segítsék megköszönnöm ez égi áldást. De ne szóljunk róla; adj Renzonak megbízást anyátok számára.

— Beszélj el neki, mit láttál és hallottál, szólt Lucia jegyeséhez. Mond meg neki, hogy uj anyát találtam, s ezzel, mihelyt lehet, hozzá megyek, s remélem egészségben találok.

— Ha pénzre van szükséged, szólt Renzo, nálam van az egész összeg, mit küldtetek és — —

— Nem, nem, szólt közbe az özvegy, nekem is van bővében.

— Menjünk, mond Cristoforo.

— A viszontlátásra Lucia — —! S önnek is, jó asszonyosság — —! szólt Renzo, de nem tudta kifejezni, mit e pillanatban érzett.

— Ki tudja, vajjon Isten megadja-e újra a kegyelmet, hogy valamennyien viszontlátjuk egymást! kiáltott fel Lucia.

— Legyen veletek mindig, s áldjon meg benneteket az Úr! szólta Cristoforo Luciának, s az özvegynek. Erre Renzoval együtt távozott.

Már alkonyodni kezdett; a vihar kitörése nem késhetett soká. Cristoforo ismételten felajálotta szobáját Renzónak. Nem lehetek ugyan társaságodban — úgy mond — de legalább fedél alatt leszesz.

Renzót azonban távozásra készítette vágya; nem akart tovább ily helyen maradni, ha nem láthatta Luciát, s nem élvezhette Cristoforo társaságát. Ami pedig az időt, s órát illette, e pillanatban rá nézve mindegy volt: nappal vagy éjjel, derült ég, vagy eső, lanyha szellő, vagy éjszakai szélvész. Megköszönte Cristoforo szivességét, de kijelentette, hogy minél előbb útnak akar indulni Ágnes asszonyhoz.

Midőn a főútra értek, Cristoforo megszorította Renzo kezét. Ha a jó Ágnest megtalálod — mit Isten adjon — köszöntsд nevemben is; mond meg neki, s mindenkinek, ki még él és emlékszik Cristoforo atyára, hogy imádkozzanak érte. Isten kísérjen utadon, s áldjon meg mindörökre!

— Ó, kedves atyám — —! Viszontlátjuk egymást, nemde?

— Ott fen — remélem!

S most kiszakította magát Renzo kezei közül, s távozott. Renzo megállt, s a jó barát után nézett, mig csak láthatta; azután a főkapu felé indult, de útközben résztvevőleg tekintgetett jobbra balra a nyomor és siralom eme gyászos tanyáján. A lázáretben e pillanatban nagy sürgés-forgás volt. Monattik futkoztak, ruhákat szállítottak, barakok tetőit javitgatták, félig gyógyult betegek görnyedezve mentek a barakokba, vagy a csarnokok alá, hogy a kitörni készülő zivatar elől meneküljenek.

XXXVII. Fejezet.

S valóban alig lépett ki Renzo a lázáretből, s alig fordult jobbra, hogy felkeresse azon útat, melyen reggel a kórházba jött, már is mint jégeső, nagy cseppekben kezdett esni. A sulyos esőcseppek eleintén ritkábban hullottak a fehér, száraz útra, melynek porát felverték; de mindig több és több csatornája nyílt meg az égnek: sűrűbbek lettek a cseppek, s mielőtt Renzo megtalálta volna a keresett útat, a zápor szakadt, mintha öntenék.

Renzo azonban nem aggódott, sőt inkább vigan vetette bele magát a fergetegbe, örült a hűvös, üdítő légmérsékletnek, az esőcseppek suhogásának, a reszkető, újra éledő fű, s falevelek halk zümmögésének. Nagyokat lélekzett az üde légben, s a természetnek ezen újra éledése miatt élénkebben érezte saját sorsának jobbra fordultát.

De mennyivel élénkebb és teljesebb lett volna Renzo öröme, ha gyanithatja vala, mit már néhány nap mulva tapasztalt: hogy a zivatar magával vitte a ragályt, hogy a lázáret — habár nem minden vendégét adta is vissza az életnek — új lakókat többé nem kapott, hogy egy hét mulva minden ajtó és bolt felnyílt, s innéttul legfelebb csak a vesztegzárról volt szó; hogy a dögvésznek csak itt ott maradt nyoma, minőt egyébiránt az Isten ostora, egy időre, mindig maga után szokott hagyni.

Renzónk tehát vigan haladt utján; nem is gondolt rá, vajjon: hol, hogyan, s mikor keres magának éji tanyát, s csak arra volt gondja, hogy minél gyorsabban haladhasson, s érhessen falujába, hogy valakit találhasson, kinek elbeszélhesse a nagy eseményeket, főleg pedig, hogy minél előbb útnak indulhasson

Pasturo felé, Ágnes felkeresésére. Útközben valóságos ostrom alá vették emlékező tehetségét a látott és halott dolgok; de a borzalom, nyomor és veszélyek rémképei közt mindig megjelent egy ünnepi köntösbe öltözött gondolat: Megtaláltam! Meggyógyult! Az enyém! S ilyenkor gyakran ugrált örömeiben, hogy csakugy rázta le magáról a vizet, mint az usztatóból kikapaszkodó komondor; s máskor csak kezeit dörzsölte, s még nagyobb tüzzel rohant előre. Maga elé tekintett az úton, s hogy ugy mondjuk, össze akarta gyűjteni ama gondolatokat, melyek reggel, vagy előtte való nap, az út egyes pontjain támadtak fel benne. Most inkább örült azoknak, melyeket akkor — mivel borzalommal töltötték el — ki akart üzni elméjéből: akkori kétségei, vajjon megtalálja-e, s minő állapotban, élve vagy halva találja meg a haldoklók és halottak azon országában! S életben találtam! kiáltott fel most e gondolatok után. Visszagondolt az elmúlt nap borzalmaira; képzeletében látta önmagát ama ház előtt, mint fogta meg a csengetyűhuzót — e házban találja-e vagy sem? — fülében csengett a szomorú válasz, melynek megfontolására még csak ideje sem maradt, látni vélte az őt üldöző semmirekellőket, a lázáretet, a szenvedésnek ezen tengerét, melyben Luciáját akarta megkeresni. S megtaláltam! mondá. Visszagondolt azon pillanatra, midőn a felgyógyultak átvonultak előtte. Minő pillanatot! Mily szívszaggató fájdalmat érzett, hogy nem látta ezek közt Luciát, s mégis, e fájdalom már eltűnt! S a nők osztálya! S midőn azon deszkasátor mögött Lucia édes hangját meghallotta! Visszontlátta, felgyógyulva találta őt! De ekkor még mindig nem volt megoldva a csomó, a fogadalom csomója. S most már ez is meg volt oldva! Rodrigo elleni gyűlölete, ez a romboló düh, mely fájdalmait öregbítette, s örömeit megmérgezte: ez is eltűnt! Renzo meglegedettsége és öröme nem lehetett volna teljesebb és élénkebb, ha még utolsó, Ágnes asszony iránti bizonytalansága is megszűnik, s a még mindig a dögvész székhelyén tartzkodó Cristoforo miatt nem gyötri vala gyászos előérzet.

Mire Sestoba ért, egészen besetédett. Az eső nem szűnt. Mivel azonban tagjaiban nagyobb erőt érzett, mint bármikor, s a szálláskeresés nehézségei visszariasztották, habár bőrig ázott még sem akart megállapodni. Egyedül csak hatalmas étvágya szólalt fel követelőbben, melyet Cristoforo leveise sehogysem tudott lecsillapítani. Körültekintett, vajjon nincs-e közelében kenyeres bolt. Megpillantott egyet. Bement, s a kenyérsütő lapát közvetítésével két czipót adott neki. Egyiket zsebébe, másikat fogai közé tette, s ismét: előre!

Midőn Monzán áthaladt, egészen éj volt, s mégis megtalálta azon kaput, mely az ő útjára nyilott. Innét azonban — megvallva az igazat — nagy fáradsággal hatolhatott előre, melyet könnyen elképzélhetnek olvasóink, ha visszaemlékeznek ezen út leírására. Ezen út (mint már valahol elbeszéltük) két part közt, mint folyó ágya kigyózott, s ha tán nem mondhatnók, hogy most folyó, de mind esetre vízzel telt árok volt. Renzo minden lépten-nyomon süppedékes pocsolákra akadt, melyekben hogy meg nem ragadt, ugyancsak jó láb-belire, s még hatalmasabb czombokra volt szüksége. Az ifju azonban türelmetlenség, szó és szítkozódás nélkül haladt előre. Meggondolta, hogy minden lépés rövidebbé teszi útját, s a zápor majd csak megszűnik, mikor Isten akarja; a nap szokott órában fel fog kelni, s ő ekkorra már eljut útjának czéljára.

Sőt még azt is elmondhatjuk, hogy útjának nehézségeire csak akkor gondolt, ha más gondolkodni valója nem akadt, de Lucia, a mennyegző, jövődöbeli háztartása, s jövődöjének képe ugyancsak elfoglalta, s így gondolkozási tárgyban nem szenvedett hiányt.

Hogy két úthoz érve, miként találta el a helyeset; vajjon gyakorlott szeme, s az éj némi világossága volt-e segítségére, vagy mindig találomra lépett épen a helyes útra, nem mondhatom meg; ezt egyébiránt Renzo sem mondta meg soha, pedig történetét ugyancsak hosszadalmasan, s részletesen szokta elbeszélni. Renzo megvallotta, hogy ezen éjre csak úgy emlékszik, mintha ágyában töltötte, s álmodta volna. De annyi

bizonyos, hogy hajnal hasadtakor az Adda partjára ért.

A zápor még ekkor sem szünt meg, de némi idő óta még sem özönvíz, hanem tisztességes eső esett, sőt utóbb már ez is csak permetezett, s apró cseppek hulltak egyenletes lassúsággal. A megvékonyodott felhők magasan ivelt, sehhol meg nem szakított, de könnyű, s majd átlátszó fátyollal vonták be az eget. Renzo a hajnal félhomályában felismerte a tájat. Falujának táján volt, s hogy most mit érzett, nem írhatjuk le. Nem mondhatunk egyebet, mint hogy e hegyeket, a Resegonet, Lecco határát sajátja gyanánt tekintette. Végig tekintett önmagán is, s úgy tapasztalta, hogy külseje kissé különösebb, mint — megvallva az igazat — jelenlegi érzelmei közt óhajtotta. Minden ruhája csuron víz, rendetlen volt; feje tetejétől derekáig csepegő eresznek látszott, csipejétől talpáig lucskos, sáros volt; csak elvétve akadt rajta egy-egy száraz folt. S ha tükör elé áll, s így tekint végig tetőtől talpig magán: szétmálott, lekonyult peremü kalapja, összevissza kevert, s víztől csepegő, s homlokára csüngő haja még inkább elkedvedlenítette volna. Fáradt lehetett ugyan, de nem volt róla tudomása, s az éji léggel összevegyült reggeli üde szellő, s az esőfürdő csak növelte erejét s gyorsabb haladásra ösztönözte.

Pescateba ér, megkerüli az Adda utolsó kanyarulatát, s mélabús pillantást vett Pescarenicora. Áthalad a hidon, s részint úton, részint torony iránt haladva vendégszerető barátjának házához érkezik. Barátja ép e pillanatban ébredt fel, s lépett ki, hogy az időt megtekintse. Észrevette a lucskos, sáros alakot, ki azonban mégis vigan, derülten közeledett. Soha sem látott ocsmányabb öltözetű, de egyuttal jobbkedvű embert.

— Ó, ó! kiáltott fel, midőn megismerte Renzót, már itt vagy? Ily időben! Szerencsésen jártál?

— Megtaláltam, megtaláltam, megtaláltam!

— Egészségben?

— Meggyógyult, s ez jobb. Nem adhatok egész életemben elég hálát Istennek és a szent szűznek.

De nagy, csodálatos események történtek. Mindjárt elbeszélem.

— De mily lucskos vagy!

— Szép vagyok, mi?

— Igazat mondva kicsinosításod ép annyi időt veend igénybe, mint mennyi alatt sikerült ily rútul bepiszkolni magadat. De várj, azonnal tüzet rakok.

Renzo barátja eltűnt, de csakhamar két köteg rizsszalmával tért vissza; egyiket a tűzhelyre, másikat földre vetette; mivel pedig még néhány, tegnap estéről maradt parázs izzott a hamu alatt, nem sokára vidor láng lobogott a tűzhelyen. Renzo ekközben levette, s miután néhányszor megrázta, földhöz vágta kalapját. Nem ily könnyen szabadult azonban mellényétől. Azután kivette zsebéből kését; nyele egészen tönkre volt téve. — Ez is megkapta a magáét — szólt Renzo az asztalra dobva kését — de az eső, az eső volt oka! Áldassék érte az Ur! — — Nyakig úsztam a vízben — — De elbeszélem — — S most kezeit dörzsölte. — Tégy meg más szivességet is — folytatá — kérlek hozd el azt a csomagot, melyet a felső szobában hagytam, mert mielőtt megszáradna rajtam a ruha — —!

— Ugy hiszem, éhes is vagy — szólt barátja a csomaggal visszatérve — a mi a szomjat illeti, ez nem igen kizozhatott ugyan útközben, de az éhség — —

— Késő este sikerült két czipót szereznem, de — megvallva az igazat — csak félfogamra való volt — —

— Se baj, szólt a vendéglátó barát, s vizet töltött egy bográcsba, melyet aztán lázhoz erősített, s a tűz fölé helyezett. Fejni megyek — folytatá — mire visszatérek a víz forrni fog, s pompás polentát készítenk. Addig helyezkedjél kényelembe.

Renzo egyedül maradt. Nem kis fáradságába került, míg többi ruháját (mindentegyük darab, mint tapaszt ragadt testére) levethette; aztán a tűznél megszáritotta víztől cseppegő tagjait, s más ruhát vett fel. Barátja visszatért, a bogrács körül sürgölődött, Renzo leült, s várt.

— Most érzem, hogy fáradt vagyok, szolt, de ugyancsak nyargaltam is! Különben mit sem tesz. — Egész nap sem mondhatom el mind azt, mit elbeszélni akarok. Hogy fel van fordulva Milano! E felfordultságot azonban az embernek látnia, s ujjával érintenie kell! Ha látnád saját árnyékodtól is megijednél! S mit akartak mivelni velem azok a jó milanoi urak! Majd elbeszélem. De ha láttad volna a lázáretet! Az ember valóságosan nyakig uszik a nyomoruságban. Különben elbeszélem — — Ő él, ide fog jöni, s nőmmé lesz! Te vőfélyem leszesz. Ide dögvész, oda dögvész, de legalább néhány vigóránk lesz.

A nap többi részét csakugyan Renzo elbeszélése töltötte be. Mivel pedig egész nap permetezett az eső, Renzo kénytelen volt a szobában maradni, s részint barátja mellett ült, részint pedig segített a csöbröket és hordókat a küszöbön álló szüretre rendbehozni, mert ifjankat a tétlenség sokkal inkább kifárasztotta, mint a legerősebb munka. Nem állhatta meg, hogy Lucia háza tájára el ne tekintsen; megállt Lucia ablaka alatt, s örömtől repesve dörzsölte kezeit. Visszatért, senki sem vette észre. Azonnal lefeküdt. Hajnal hasadtakor felkelt, s látván, hogy, habár nem is tisztult ki, az eső mégis megszűnt, útnak indult Pasturo felé.

Még délelőtt megérkezett, mert ma is csakugy sietett, mint tegnap. Ágnes után tudakozódott, s hallotta, hogy a jó asszony nem kapta meg a dögvészt, s hogy elkülönített házacskában lakott. Oda ment, bekiáltott az utczaról: Ágnes az ismerős hangot hallva azonnal az ablakhoz lépett, s mig felnyitotta száját, hogy nem tudom minő felkiáltást hallasson, s mit mondjon, Renzo megelőzte. Lucia meggyógyult — mondá — tegnapelőtt találtam meg; üdvözöl, nem sokára visszatér. S aztán sok, sok mondani valóm van.

Ágnes a váratlan látogatás, örömhír, s a tudvagy behatása alatt most élénken felkiáltott, kérdezősködni kezdett, de egyik kérdését sem fejezte be teljesen, s aztán, megfélekedve szokott elővigyázatáról, így szolt: Megyek, s ajtót nyitok.

— Várj, hát a dögvész? kérde Renzo. Te nem kaptad meg, remélem.

— Nem. Hát te?

— Én átestem rajta. De neked még óvakodnod kell. Milanoból jövök, s mint hallani fogod, nyakig usztam a dögvészben. Igaz ugyan, hogy tetőtől talpig tiszta ruhába öltözködtem, de ez az undok nyavala az ember bőrén is megragad. S mivel az Úr mindedig megőrzött, kívánom, hogy folytasd elővigyázatodat, míg csak el nem mulik a ragály; mert hisz anyánk vagy, s még sok éven át vigadnod kell velünk, kárpótlásul azon szenvedésekért, melyeket mindnyájan kiálltunk, legalább én — —

— De — — kezdé Agnes.

— Ej! szakítá félbe Renzo, most már semmi de! Tudom, mit akarsz mondani; ha majd mindent elbeszélek, be fogod látni, miszerint a de szócskák ránk nézve többé nem léteznek. Menjünk valamely nyílt helyre, hol kényelmesen, s veszély nélkül beszélgethetünk, s meghallod —

Agnes a házmögött levő kertet jelelte ki, s hozzátette: menj a kertbe, s ott két, egymással átellenében levő padot fogsz látni. Én is azonnal megyek.

Renzo csakugyan leült egyik, s nem sokára Ágnes a másik padra, s meg vagyok győződve, ha olvasónk, mint ki az előzményeket ismeri, harmadik gyanánt kerül a társaságba és saját szemeivel látja ezen élénk társalgást, saját füleivel hallja ezen elbeszéléseket, kérdéseket, magyarázatokat, felkiáltásokat, sajnálkozást, ujongást, don Rodrigo, Cristoforo viselt dolgainak elbeszélését, a jövő oly biztos és világos leírását, mintha multról volna szó: meg vagyok győződve, hogy örömmel figyelt, s utoljára távozott volna a kertből. De ha tintával, holt betűkkel papírra irt szavakban adnám elő e társalgást, melyben egyetlen új tény sem fordult elő, bizonyára nem sokat törődnék vele, s jobb szereti olvasás helyett elképzelni azt. Ágnes és Renzo beszélgetésének végső eredménye az volt, hogy mindnyájan Bergamoba költöznek át, hol Renzonak már jó keresete

van. Az átköltözés idejét azonban még nem határozták el, mivel ez a dögvész és egyéb körülményektől függött. A veszély megszűnte után Ágnes hazatér, s bevárja Luciát, vagy Lucia várja be otthonn anyját; Renzo akközben koronként átszalad Pasturoba, hol meglátogatja anyját, s értesíti, ha valami történik.

Renzo, távozta előtt, Ágnest is pénzzel kínálhatta. Valamennyi arany meg van — szolt — mert, lásd, én is fogadást tettem, hogy nem érintem a küldött pénzt, míg ügyünk tisztába nem jó. Ha tehát szükséged van rá, nyujts ide vízzel és eczettel megtöltött kupát, hadd vessem bele az ötven szép, ragyogó scudit.

— Nem, nem, szolt Ágnes, még több pénzem van, mennyi elégséges, hogy megéljek. Tartsd meg pénzedet, jó lesz háztartásod megkezdésére.

Renzo egy örömmel többet vitt vissza magával falujába: ép erőben, s egészségben találta kedves anyját. A nap hátra levő részét, s az éjet barátjánál töltötte. Másnap ismét útnak indult, de más irányban: uj hazájába ment.

Bartolót viruló egészségben találta, mely miatt most már a derék factotum kevesbbé aggódott; mert néhány nap óta Bergamoban is csodálatos gyorsasággal apadt a ragály áldozatainak száma. Csak igen kevesen kapták meg a ragályt, s a kik megkapták is, többnyire könnyen kiépültek, mert a szörnyü nyavala egészen átalakult; nem jelenkeztek többé a halál előfutárai: a kék foltok, s a többi kórjelenség sem volt többé oly erőszakos. A dögvész most már csak, mint láz szerepelt, mely legtöbb esetben szerencsés véget ért, a daganat kicsi és szintelen volt, s úgy lehetett gyógyítani, mint közönséges kelést. A falvak és városok egészen más alakot öltöttek. Akik életben maradtak, most már ki mertek lépni az utcára, s egymással sajnálkozást kifejező szavakat és szerencsekivánatokat cseréltek ki. Már a munkát is meg akarták kezdeni; az iparosok munkásokat kerestek; a legtöbb meghívást azon munkások kapták, kik a ragály előtt is kevesen voltak: a selyemtakácsok. Renzo, annélkül, hogy hálásnak akart

volna látszani, megigérte unokatestvérének, miszerint azonnal munkába áll nála, mihelyt övével átköltözött. Erre a legszükségesebb előkészületekhez látott, nagyobbacska házat vett, mely ily időben egyáltalán nem lehetett drága; bebutorozta és felszerelte. Most hozzá nyult az aranyokhoz is, de nem sokat kellett kimarkolnia; minden olcsó volt, mert nagyon kevesen voltak, kik valamit venni akartak.

Nem tudom hány nap mulva visszatért szülőföldére, mely távolléte alatt még inkább megváltozott, mint Bergamo. Azonnal átszaladt Pasturoba, s Ágnes bátrabb hangulatban találta, mint hitte: a derék asszony kész volt bármikor hazatérni. Renzo magával vitte. Nem írjuk le azon érzelmeket, melyeket érzett, s azon szavakat, melyeket mondott Ágnes asszony, midőn faluját ismét viszontlátta.

Ágnes lakását oly rendben találta, minőben elhagyta. Nem állhatta meg, hogy ki ne mondja abbeli gondolatát, miszerint — csak egy szegény asszony és leány házacskájával történvén e rendkívüli dolog — az ég angyalai örködtek. A multkor — tette hozzá — ki hitte volna, hogy az úr Istennek másutt levén dolga ránk is gondol, midőn megengedte, hogy csekély holminkat elrabolják; s ime ép az ellenkezőről győzött meg bennünket, mert annyi pénzhez segített, hogy pótolhattam veszteségemet. De keresztül-kasul beszélek, s ostobaságot mondok. Lucia hozományát, melyet a zsoldosok elvittek, mindeddig sem pótolhattam. S ime ez is pótolva lesz! Midőn leányom első kiházásitásán fáradoztam, ki merte volna mondani: Szegény asszony, azt hiszed Lucia számára dolgozol? Nem is gondold, kinek kezére kerül munkád! Isten tudja ki veszi magára e ruhákat, s fehéreneműeket! A valódi hozományról más valaki, egy áldott asszony fog gondoskodni, kiről még azt sem tudod, vajjon létezik-e a világon!

Ágnes most mindenek előtt szegény házacskájában, illő szállásról gondoskodott az „áldott asszony“ számára. Aztán legombolítani való selymet keresett elő, s így munka által akarta megrövidíteni a várakozás

napjait. Renzo részéről szintén munkához folyamodott, hogy gyorsabban haladjon az ólomlábu idő. Szerencsére kétféle mesterséghez is értett, s földet mivel. Részint barátjának segített, ki ugyancsak megörült, hogy ép a legsürgösebb mezei munka idején munkaerőt — ily munkaerőt! — nyert, részint Ágnes kertjét munkálta meg, mely a derék asszony távolléte alatt valóságos vadonná lett. Saját földjével nem törődött. Ez — ugymond — annyira össze van kuszálva, hogy legalább két munkás kart veend igénybe megmunkálása. Kertjébe és házába egyetlen egyszer sem tette lábát, mert fájt volna látnia a pusztulás és elhagyottság ezen színterét, s már elhatározta, hogy mindenét — bárminő áron — eladja, s az ekként nyerendő pénzt uj hazájában „fekteti be“.

Akik szerencsésen megmenekültek a haláltól, halottaikból feltámadtaknak tekintették egymást. Renzót kétszeresen feltámadottnak tekintették, s ez okból őt különösen elhalmozták szerencsekivánataikba, s mindenki hallani akarta történetét. Tán azt kérdi valaki: mi lett a száműzetési parancsból? Senki sem gondolt rá, mivel mindenki feltette, hogy azok, kiknek hatalmukban áll a parancs végrehajtása, nem törődnek az-
zal. S ez nemcsak a dögvész miatt történt, mely az egész országot felforgatta. Már a dögvész előtt tapasztalta mindenki, hogy a legtöbb, általános vagy különös, egyes személyek ellen kibocsátott határozat, végzés szépen elalszik, hacsak valamely hatalmas egyén magányülőlete nem tartja azt ébren.

Ha valaki szeretné azt is megtudni, minő viszonyban állt Renzo don Abbondioval a várakozás eme napjai alatt, kielégítem kíváncsiságát. Mindketten lehető távol iparkodtak maradni egymástól: don Abbondio attól tartott, hogy Renzo talán megpendíti a házasság kérdését, s a szegény lelkész szemét már csak pusztán e gondolat is megkápráztatta, s egyik felől maga mellett don Rodrigót brávoival, s másik felül Federigot látta villámló érveivel. Renzo pedig azért került a boldogtalan lelkészt, mivel csak közvetlenül az esküvő

előtt akarta elárulni előtte szándokát, mert tanácsosnak tartotta, nem kockáztatni, hogy don Abbondio már előre — ki tudja minő — nehézségekkel, s haszontalan szószaporitással álljon elő. Renzo tehát inkább Ágnessel fecsegett. Hiszed, hogy hamar megjő? kérdé egyik. — Hiszem! válaszolt a másik, s gyakran megtörtént, hogy amelyik válaszolt valamely kérdésére, néhány pillanat múlva ő kérdezte ugyanazt. Ily kópéságok segítségével csalták meg az álmos időt, mely még soha sem czamogott ily lassan.

Mi azonban olvasóinkat egy pillanat alatt azon időbe varázsoljuk át, midőn Lucia, Renzo távozta után néhány napra az „áldott asszony“ társaságában elhagyta a kórházat, s mivel alá kellett magukat vetniök a negyven napi vesztegzárnak, ezen időt az áldott asszony házában töltötte el. Lucia, némi vonakodás után, szintén segített fehérneműinek, s ruháinak varrásánál. A negyven napi vesztegzár után az özvegy telkét és házát testvéreinek ajándékozta, s aztán előkészületeket tett az utazásra. Azonnal hozzá tehetjük: elutaztak, megérkeztek — de — bár mennyire méltányoljuk is olvasóink sietségét — mégis előbb el kell mondanunk egyet mást.

Lucia az özvegygyel most részletesebben beszélgetett viszontagságai felől, mint azon izgalmas órában tehette, s különösen megemlítette az úrnőt, ki a monzai kolostorba befogadta. Az özvegytől oly dolgokat hallott az úrnő felől, melyek Lucia kezébe szolgáltatták sok titok kulcsát, s fájdalmas és rémült csodálkozással töltötték el. Megtudta azt is, hogy ama boldogtalant, mivel a legszörnyűbb bűnök gyanujába került, a bibornok-érsek egyik milanói kolostorba helyezte át, hol iszonyú őrjöngés után magához tért, önként bevádolta magát; s most önkéntes bűnhődésben tölti életét, mely bűnhődésnél szigorúbb fenyítéssel senki sem sujthatná.

Másodszor megemlítjük, hogy Lucia minden kapuczinustól, kivel csak találkozott, kérdezősködött Cristoforo atya után, s a szegény lány nagy fájdalma és

bámulatára mindenki azt válaszolta, hogy a derék barátot elragadta a dögvész.

Végre, hogy Lucia, mielőtt elutazott volna, előbbi pártfogóiról is akart hallani valamit, s mint mondá, irántuk való kötelességének akart eleget tenni. Az özvegy elkísérte őt don Ferrante palotájába, hol megtudták, miszerint mind don Ferrante, mind dona Prasede meghalt. Ez utóbbira nézve teljesen elég megjegyeznünk, miszerint meghalt, don Ferranteról azonban néhány sorban megemlékezünk.

Midőn a dögvész kiütött, don Ferrante azok közé tartozott, kik a ragályt legelkeseredettebben tagadták, s mindvégig állhatatosan megmaradt ebbeli véleménye mellett, de nem csökönősségből, mint a nép, hanem tudományos okoskodásai miatt, melyekben, legalább senki sem állithatná az ellenkezőt, meg volt a logikai lánczolat. — In rerum natura, mondá, csak kétféle dolog: állag és járulék létezik. Ha bebizonyítom, hogy a ragály egyik sem lehet, bebizonyítottam egyszersmint azt, hogy nem létezik, hanem valóságos agyrém. Ime! A dolgok vagy szellemiek, vagy anyagiak. Hogy a ragály nem szellemi dolog, ez kétségtelen, s az ellenkező balgaságot senki sem állithatja, s így felesleges szólni róla. Ami az anyagi dolgokat illeti, ezek vagy egyszerűek, vagy összetettek. Már pedig a ragály nem lehet egyszerű dolog, mit két szóval bizonyítok. Nem lég, mivel különben nem menne egyik testről a másikra, hanem egyenesen fellebbene égi hazájába. Nem víz, mivel különben bevizesítené az embert, s szél felszárítaná. Nem tűz, mert különben égetne. Nem föld, mivel különben látható volna. De összetett test sem lehet, mivel vagy látni, vagy tapintani lehetne, s ki látta, vagy tapintotta még a dögvészt? Még csak az van hátra, hogy tán járulék. Ez még amannál is helytelenebb feltevés. Azon jó urak állítása szerint ugyanis a dögvész egyik tárgyról a másikra átragad, s ez okból parancsolják meg azt a töménytelen sok, érthetlen elővigyázati rendszabályt. De feltéve, hogy a dögvész járulék, a járuléknak egyik tárgyról a másikra

kellene átszállnia. Ezt azonban két szóval meg lehet czáfolni, mert a bölcsészet elvei közt mi sem világosabb annál, hogy a járulék nem szállhat át egyik dologról a másikra. S hogy ezen Scyllát kikerüljék, leengednek állításukból, s mondják, hogy a dögvész az illető tárgyakkal létrehozott járulék, de ekkor még Carybdisbe ütköznek, mert ha létre van hozva nem terjedhet, nem közölhető, miként ezt fecsegik — —

His fretus mondhatnók ezen szép érvekre: nem ügyelt magára, megkapta a dögvészt, lefeküdt, s meghalt.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XXXVIII. Fejezet.

Ágnes asszony egyik este észrevette, hogy a kapu előtt kocsi állt meg. — Ő az! Bizonyosan ő! — Valóban ő volt, s a jó özvegygyel érkezett. A kölcsönös örömnnyilatkozatokat, ölelkezéseket képzelje el az olvasó. Másnap korán reggel átlátogat Renzo is, ki mit sem sejt, s csak Lucia hosszas kimaradása miatt akar kissé perlekedni Ágnessel. Hogy mit szólt és művelt, midőn benyitva Luciával állott szemtől szemben, ennek elképzelését szintén olvasóinkra bizzuk. Lucia azonban e találkozás alkalmával oly kevés szavu volt, hogy szavait bátran feljegyezhetjük. — Üdvözöllek, hogy vagy? kérdé lesütött szemekkel Renzótól. De senki se higgye, hogy Renzo kissé kimértnek találta mennyasszonya modorát, s tán boszankodott a miatt. Legelőnyösebb oldaláról tekintette a dolgot, s mint a művelt emberek megtudják becsülni a szavak értékét, Renzo is eltalálta, hogy Lucia szavai nem fejezik ki mindazt, mit a szegény leány érzett. S különben is könnyen beláthatta, hogy Lucia kétféle módon ejthette ki ama szavakat: egyik mód Renzóját, a másik ismerőseit illeti.

— Jól vagyok, ha látlak, válaszolt az ifjú e régi mondattal, melyet azonban — ha még nem is leendett — bizonyára feltalált volna e pillanatban.

— Szegény Cristoforo atyánk — — —! szólt Lucia. Imádkozzál lelkéért, habár csaknem bizonyosak lehetünk benne, hogy ott fent ő imádkozik értünk.

— Gyanítottam, szólt Renzo, nagyon tartottam tőle. — S ez nem volt egyetlen szomorú húr, melyet a társalgás folyamában érintettek. De bármiről beszéltek is Renzót Luciával beszélgetése mégis gyönyörrel töltötte el. Renzo előtt az idő most olyannak tünt fel,

mint a tüzes, fékezhetetlen paripa, mely mielőtt elindulna ágaskodik, toporzékol, de egy helyben marad, ha egyszer azonban elindul, a széllel fut versenyt: előbb a perczek órák, s most az órák perczek gyanánt tűntek fel Renzo előtt.

Az özvegy nemcsak nem zavarta meg ezen társalgást, sőt inkább kellemesebbé tette azt. Renzo, midőn a jó asszonyt a lázáretben betegen látta, bizonyára nem hitte volna, hogy oly kedves és kellemes kedélyhangulattal bír. De a lázáret és falu, a halál és mennyegző teljesen különbözik is egymástól. Az özvegy Ágnesünkkel azonnal barátságot kötött; Luciával való társalgását pedig öröm volt hallgatni; gyengéden tréfálgatott vele, finoman boszantotta, de a boszantást soha sem hajtotta túl, s nem lépte át azon határt, melyet finom értéke eléje szabott még akkor is, midőn kedélyes, tréfás bohóságainak szabad folyást akart engedni.

Renzo végre kijelentette, hogy — a mennyegző iránt értekezendő — meglátogatja don Abbondiót. Meglátogatta. Lelkész úr — mondá tréfás alázattal — úgy hiszem, már elmúlt főfájása, mely miatt a multkor nem akart bennünket összeadni? Végre azonban elérkezett ideje, a mennyasszony itt van, s én azért állok a lelkész úr előtt, hogy megkérdem: mikor lesz érkezése; de ez uttal, kérem, rövid határidőt tűzzön ki. Don Abbondio nem felelt ugyan tagadólag, de fejét rázta, mentegetőzött, s jó tanácsok révén akart menekülni. Mért kíván zajt ütni — ugymond — mért kiáltja ki nevét nyilvánosan, midőn számüzetés büntetése lebeg feje felett? A házasságot másutt is megkötheti és a többi, stb.

— Értem, szólt Renzo, a lelkész urnak még most is fáj kissé a feje. De hallja csak. — S most elbeszélte minő állapotban látta a szegény don Rodrigot, ki bizonyára még akkor meghalt. Reméljük, végzé, hogy Isten megkönyörült rajta.

— Ej, mindennek ide nincs semmi köze, szólt don Abbondio, vagy talán elutasítottalak? Nem utasí-

talak el, de — — mondom — — helyes okok miatt mondom — — Különben lásd, mig valaki lélekzik — — Tekints rám, már vén, elaggott csont vagyok, s már mindkét lábom a sírban volt: mégis itt vagyok, sőt — — ha valami baj nem ér — — remélhetem, hogy egy ideig még csak ellézengek a világon. S aztán gondold meg, némelyik embernek mily vastermészete van. De, mint mondtam, ennek nincs ügyedhez semmi köze.

Renzo rövid, s ép oly eredménytelen szóváltozás után, csinosan meghajolt don Abbondio előtt, visszatért a nőkhöz, s jelentette az eredményt. — Ott hagytam — szolt — mivel már felfortyant bennem a méreg, s attól tartottam, hogy türelmemet veszem, s megfélelkezem az illő tiszteletről. Néhány szavában a régi don Abbondio gyávaságára, s esetlen érveire ismertem. Meg vagyok győződve, ha még tovább maradok, előállt volna latin mondataival is. Ismét csak húzni-halasztani akarja; jobb lesz tehát, mint ő mondja, ha ott kelünk össze, hova költözünk.

— Tudjátok, mit tegyünk? kérdé az özvegy. Mi nők üssünk rajta, s kísértsük meg, vajjon többre megyünk-e vele. Így legalább lesz szerencsém megismerni ezt a bátor férfiut, s meggyőződöm, vajjon rajzod rá üt-e eredetijére. Délután menjünk, hogy legalább első ijjedtségéből kiépülhessen. S most vőlegény uram vezess sétálni bennünket, mig Ágnes a konyhában végzi dolgát. Lucia anyja most én leszek. Szeretném figyelmesebben megtekinteni e hegyeket, a tavat, melyről annyi szépet hallottam, s valóban már azon kis része is, melyet láttam, nagyszerűnek tünt fel.

Renzo először barátjához vezette őket, kinek szavát vették, hogy nemcsak ma, hanem mindennap látogasson el hozzájuk, s velük étkezzék.

Séta és ebéd után Renzo távozott, de nem szolt, hogy hova megy.

A nők egyideig társalogtak, s értekeztek a mód felett, miként csipjék meg don Abbondiót, s végre támadásra indultak.

— Itt jönnek — mondá magában don Abbondio;

de nyájas arcot öltött, szerencsekivánatokkal halmozta el Luciát, üdvözölte Ágnest, s hajlongott az idegen nő előtt. Leültette őket, s azonnal a dögvészről kezdett beszélni; kérdezte Luciáról, miként esett át a szörnyű nyavalán; a lázáret megemlítése alkalmul szolgált az idegen nőnek, Lucia társnőjének is a szólásra; aztán, mint egészen rendén volt, don Abbondio is elbeszélte viszontagságát, majd Ágnesen bámult, s örvendett szerencséjén, hogy a ragály nem érintette. A társalgás vég nélkül hosszúra nyult. A két asszony kezdettől fogva leste az első alkalmat, hogy előadhassák jöttük célját; végre nem tudom, melyik a kettő közül, megtörte a jeget. Nos, mit gondol olvasónk? Don Abbondio süket volt. Nem tudom, vajjon tagadó választ adott-e, de annyi bizonyos, hogy ismét kifogásainak s mentségeinek kigyózó, csavargó útjára menekült. — Előbb — ugymond — azt a kis elfogatási parancsot kellene megsemmisíteni. Önnek, asszonyom, ki milanoi létére, jól ismerheti a viszonyokat, bizonyára vannak összeköttetései, s talán akad ismerősei közt valamely előkelő lovag — mert az ily eszközökkel mindent el lehet igazítani. Ha azonban rövid és egyenes úton, minden kerülgetés nélkül akarnak célzt érni, mivel a fiatal pár és Ágnesünk úgyis elakarja hagyni hazáját (s ez ellen mit sem szólhatok, mivel ott van hazánk, hol jól megy dolgunk) azt hiszem ott kelhetne össze a fiatal pár, hol Renzónkat nem fenyegetheti elfogatási parancs. Nem tudom, mikor lehetne megkötni házasságot, de bármikor kelnek is össze a fiatalok, kívánatos, hogy ez annak rendje módja szerint, békességben történjék. Valót mondom: mivel az elfogatási parancs még mindig érvényben van, s fejünk felett lebeg, Lorenzo Tramaglino nevét nem mondhatnám ki nyugalommal még az oltár előtt sem; nagyon szeretem Renzót, s félnék, hogy rossz szolgálatot teszek neki. Gondolja meg asszonyom, gondoljátok meg gyermekeim.

Ágnes és az özvegy don Abbondio érveinek megczáfolásába bocsátkoznak; a lelkész ugyanazon érvekkel harczol, csak hogy más ruhába öltözi fel azokat; így

mindig előről kezdik a vitatkozást, míg végre Renzo rohamosan jelentőségteljes arcczal beroppan, s így szól: A *** marquis úr megérkezett.

— Mit jelent ez? Hova érkezett? kérdé don Abbondio székéről felkelve.

— Palotájába érkezett, mely eddig don Rodrigoé volt; mert ez az úr, mint mondják, hitbizományos örököse. Így többé semmi kétség sem forog fen. Részemről örülnék, ha tudnám, miszerint a boldogtalan, Isten kegyelmében, halt meg. Eddig, taláломra, Miatyánkat imádkoztam érte, most De profundist fogok énekelni. Ez a marquis úr igen derék ember.

— Valóban, szólott don Abbondio, ismételten halottam, hogy derék, régi szabásu férfiú. De vajjon igaz-e — —?

— A sekrestyésnek elhiszi?

— Miért?

— Saját szemeivel látta. Azon a tájan jártam; és — igazat szólva — azért mentem oda, mivel reméltem, hogy valakitől csak hallok hirt. Többen ismételték a sekrestyés állítását. Találkoztam Ambrogioval, ki épen a palotából jött; ő látta a marquist, midőn gazda gyanánt ott elhelyezkedett. Akarja Ambrogiotól is halalani? Kint hagytam, s várakozik.

— Hivd be, szólott don Abbondio. Renzo kiment, hogy behijja Ambrogiot, ki megerősítette a hirt, s annak részleteit, megszüntetett minden kétséget, s aztán távozott.

— Ó, tehát meghalt, valóban meghalt! kiáltott fel don Abbondio. Lássátok, fiaim, miként végez a gondviselés, bizonyos emberekkel. Tudjátok-e, hogy ez fontos esemény! Most szabad lélekzetet vehet e boldogtalan vidék, mely kénytelen volt mellette élni. A dögvész ugyancsak kegyetlenül pusztított köztünk, de nagy seprő is volt; viruló, üde embereket separt el útjából, kikről azt hitte volna az ember, hogy még a papnöveldeben ülnek, s latin szavakkal tömik fejüket, kik elfogják temetni őket. Egy pillanat alatt százan és százan tűntek el. Nem látjuk többé sétálni őt brávói által

környezve önhitten, hetykén — mintha nyársat nyelt volna — nem látjuk, lenéző tekintetét, mely azt fejezte ki, hogy Isten az embereket csak az ő szolgálatára teremtette. Nem küld többé fenyegető üzeneteket becsületes embereknek. Mindnyájan szivünkől utáltuk — most már kimondhatjuk.

— Szivemből megbocsátottam neki, szólt Renzo.

— Kötelességedet teljesítetted, válaszolt don Abbondio, de egyszersmind hálát adhatsz Istennek, hogy megszabadított tőle bennünket. De hogy ügyetekre térjek vissza, tegyétek, mit jónak láttok; ha itt akartok összekelni, rendelkezéseitekre állok; ha jobbnak gondoljátok, hogy másutt történjék a mennyegző, az is helyes. Ami Renzo száműzetését illeti, magam is látom, hogy mivel senki sem törődik vele, s ki sem akarja Renzo kárát, nem kell miatta aggódnunk, s pedig annál kevesebbé, mivel közbe jött a fenséges infans születése alkalmával kiadott bünbocsátó levél. S a dögvész! a dögvész! hány sokkal fontosabb rendelet foganatosítását akadályozta meg! Ha tehát akarjátok — — ma csötörtök van — — vasárnap a templomban kihirdetlek benneteket; mert bármi történt is ez előtt — — annyi idő után mit sem számít, s aztán — — örömömmre szolgál, hogy én adhatlak össze benneteket.

— Tudhatja, lelkész úr, hogy épen e miatt jötünk ide, szólt Renzo.

— Helyes; szolgálatokra leszek, s azonnal értesítem ő kegyelmességét.

— Kicsoda ez az ő kegyelmessége? kérde Ágnes.

— Ó kegyelmessége, válaszolt don Abbondio, bibornok-érsekünk, kit Isten soká éltessen.

— Ó, bocsánatot kérek, szólt Ágnes, habár szegény, tanulatlan nő vagyok, mégis tudom, hogy nem így czimezik őt; mert midőn másodszer beszéltünk vele — csak úgy, mint önnel most — egyik pap félre szólitott, s megtanított rá, hogy méltóságos úrnak kell czimezni.

— S ha azon pap ma tanitana meg, azt mondaná: ő kegyelmessége; érted? Mert a pápa — kit

Isten szintén soká éltessen — elhatározta, hogy júniustól fogva a bibornokokat ő kegyelmességöknek kell czímezni. S akarod tudni, miként jött létre ezen határozat? Hát biz ez úgy történt, hogy eddig bizonyos hercegeket is méltóságoltak; mivel pedig sokan használták e czimet, lássátok, mi történt. Mit tegyen a pápa? Valamennyitől elvegye? Panaszszal, folyamodással halmozták volna el, mindegyik boszankodott, s mégis megtartotta volna a régi czimet. A csomót tehát helyesen vágta ketté. Nem sokára a püspökök is „kegyelmes úr“ czimet kapnak; aztán az apátok, prépostok következnek; mert, lássátok, ilyen az ember: mindig magasabbra, magasabbra akar hágni — — sőt nem sokára a kanonokok — —

— Aztán a lelkészek, szólt az özvegy.

— A lelkészek nem, mond don Abbondio, a lelkészek huzzák a szekeret, azért ne tartsatok attól, hogy a lelkészek ily finom ízlésre tegyenek szert: ők tisztelendő urak lesznek a világ végeig. De azon nem fogok csudálkozni, ha a nemesek, kik méltóságoltatják magukat, mintha bibornokok volnának, utóbb a kegyelmes czimet fogják hajhászni. De térjünk vissza ügyünkre. Vasárnap a templomban kihirdetlek benneteket, s addig is, tudjátok-e, mit gondoltam ki javatokra? Addig folyamodunk a két másik kihirdetés elengedéseért. A kuriánál ugyancsak nyakig uszhatnak a munkában, ha mindenütt úgy neki estek a házasodásnak, mint itt. Vasárnapra már van egy, két, három hirdetés, a tiéteket bele sem számítva, s még több is akadhat addig. Meglátjátok, hova fog ez vezetni: senki sem marad férj, vagy feleség nélkül. Perpetua ugyancsak nagy bolondságot követett el, hogy meghalt, mert most még ő is elkelt volna. S azt hiszem, asszonyom, Milanoban is csak így van.

— Egészen így. Képzelve, mult vasárnap csak a mi városrészünk templomában ötven párt hirdettek ki.

— Amint mondom; az emberiség csak nem akar kipusztulni. Hát önnek, asszonyom, nem támadt kedve — ?

— Nem támadt. Nem gondolok, soha sem is fogok ilyesmire gondolni.

— Ej, csak nem akar egyedül maradni. Ágnes is, lássa, még Ágnes is — —

— Jaj! tréfál velem? szólt Ágnes.

— Igen, tréfálok; remélem, érkezett végre az idő, hogy én is tréfálhassak. Nemde keserves viszontagságokat álltunk ki, kedves gyermekeim? Bizonyára. Ama néhány nap tehát, mely még e földön vár reánk, remélhetjük, kellemesebben telik el. Ti azonban szerencsésebbek vagytok nálam; mert ha nem történik veletek szerencsétlenség, még jókora út vár rátok e földi pályán, s még soká beszélgethettek a kiállott szenvedések felől. Én azonban — — a zsványok kipusztulhatnak, a dögvészből kigyógyulhat az ember; de az évek ellen nincs orvosság, mint a latin közmondás tartja: *senectus ipsa est morbus*.

— Most már annyi latin mondatot keverhet beszédébe, mennyit tetszik, nem törődöm vele, szólt Renzo.

— Most sem tudsz kibékülni a latin szóval; ej, ej, majd kikapsz tőlem! Ha jegyeseddel eléim állsz, hogy bizonyos latin szavakat mondjak el felettetek, így szólok: A latin szót nem szenvedheted, távozzál békességben. — Nos, mit szólnál hozzá?

— Ej, tudom mit mondok. Attól a latin szótól nem irtózom: az őszinte szent latin szó, mint amely a misemondó könyvben van, s azt nem is lehet másként olvasni, mint hogyan írva van. Arról az átkozott latin szóról beszélek, mely a templomon kívül, mint áruló csúszik a becsületes társalgásba. Például, mivel most már minden bajom szerencsésen átestünk, magyarázza meg közönséges nyelven azon latin szót, melylyel épen abban a sarokban tudtomra adta, miszerint nem adhat össze jegyesemmel, mert még más — mit tudom én, minő nehézségek forognak fen.

— Csitt, bolond te! Ne melegítsd fel azon elfeledett dolgokat. Ha beszámolnánk, nem tudom ki húzná a rövidebbet. Részemtől mindent megbocsátottam, ne

szóljunk tehát többé felőle. Ugyancsak szép csinyeket követtél el ellenem. Rajtad nem csudálkozom, mert te nagy kópé vagy; de ki gondolta volna, hogy ettől a csendes víztől, ettől a szentképtől is óvakodni kell! De hiszen tudom, ki oktatta rá, tudom, tudom. — S e szavaknál leirhatatlan kedélyességgel Ágnesre mutatott. Don Rodrigo halálának híre, mintha követ emelt volna le don Abbondio lelkéről, ki most ismét visszanyerte rég elvesztett kedélyességét. Valóban még soká nem fejezhetnők be elbeszélésünket, ha mind le akarók írni don Abbondio fecsegését. A lelkész nyelvéről végnélkül folyt a szóáradat; vendégeit több ízben ruhájoknál fogva tartóztatta vissza, s még a kapuban is megállt velök fecsegni.

Másnap ép oly kedves, mint váratlan látogatást kapott: a marquis kopogtatott be nála. A marquis egyik lábával átlépett az aggkorba, míg másik lábával a férfikor határán állott; nyílt, udvarias, kedves, leereszkedő, s mégis méltóságos, s belenyugvást eláruló szomorúság által árnyalt arcza megerősítette a jellemeire vonatkozólag keringő híreket.

— A bibornok-érsek úr üdvözetét hozom számára, szolt a vendég.

— Mily leereszkedés mindkettőjük részéről.

— Midőn bucsut vettem ezen kitünő férfiutól, ki barátságával tisztelt meg, fiatal jegyes-párról beszélt velem, s mondá, hogy szegények don Rodrigo miatt sokat szenvedtek. Ő méltósága hirt akar hallani róluk. Élnek? Rendben van ügyük?

— Rendben; sőt még akartam is értesíteni ő kegyelmességét, de mivel szerencsém van — —

— Itt vannak?

— Itt, s lehető legrövidebb idő alatt összeadom őket.

— Mondja, kérem, tehetek-e értük valamit, s ha igen, jelezze ki a legillendőbb módot. A dögvész elragadta két fiamat, s nőmet; s három jelentékeny örökséghez jutottam. S mivel még az előtt is volt feleségem, elgondolhatja, mily kellemes szolgálatot tesz

nekem, ha alkalmat, s főleg ily alkalmat ad jóttehetnem.

— Isten áldja meg önt! Miért nem ilyenek valamennyien a — — — De elég. Szivemből köszönetet szavazok gyermekeim nevében. S mivel méltóságod így felbátorít, valóban oly módot fogok tanácsolni, mely tetszésére lesz. E jó emberek elhatározták, miszerint elhagyják szülőföldüket, s ez okból el akarják adni csekély birtokukat. A vőlegénynek kilencz, tiz láncz nagyságu szőleje van, igaz, hogy a szőlő el van hanyagolva, s csakis a telek jöhet számításba; ezen kívül mindkettőnek vagy egy-egy háza: valóságos lyuk mindkettő, mint látni fogja. Oly előkelő úr, mint ön, nem tudja, mily bajosan adhat túl a szegény ember kis holmiján. A dolog rendszerint így végződik: valaki már előbb szerette volna megszerezni azt a kis arasznyi telket, s midőn megtudja, hogy a tulajdonos megszorult, s el akarja azt adni, visszavonul, s váltig állítja, miszerint szándoka megváltozott; s most a tulajdonos kénytelen a vevő után futni, s vagyont leg több esetben, s különösen ily körülmények közt egy darab kenyérért átengedni. A marquis úr már tudhatja, hova lyukad ki beszédem. Méltóságod úgy tehet velük jót legdicséretesebben, ha kimentí őket e zavarból, s megveszi kis birtokukat. Igazat szólva, önzésből is adom e tanácsot, mert felettébb örülnék, ha méltóságod is háztulajdonossá lenne hitközségemben. Méltóságod azonban tetszése szerint tehet; csak azért szoltam, mivel úgy kívánta.

A marquis nagyon kedvezőleg fogadta az ajálatot; köszönetet szavazott don Abbondionak, kit felhitt, hogy jó magasra szabja a vételárt. Don Abbondiót nagyobb bámulatra indította a marquis azon indítványa, miszerint rögtön induljanak a mennyasszony házához, hol valószínűleg a vőlegényt is ott találják.

Don Abbondio, kinek szive — mint elgondolható — repesett örömeben, útközben mást gondolt. — Mivel méltóságod — úgymond — ennyire hajlandó jót tenni e szegény emberekkel, más szolgálatot is tehet nekik.

A völegény ellen rendeletet, olyféle számüzetési rendeletet bocsátottak ki, mivel két év előtt, a lázadás napján Milanóban valami bolondságot követett el; minden rossz szándék nélkül, tudtán kívül került bele, mint az egér a csapdába; különben semmi komoly vétket sem követett el: csak gyermekesség, szellesség volt; nem is képes büntetést elkövetni — ezt bizonyíthatom, mivel én kereszteltem meg, s szemeim előtt nőtt fel, s ha méltóságodnak kedve van hallgatni az ily egyszerű emberek észjárását, okoskodását, beszéltesse el vele történetét, s maga is meg fog győződni. Most ugyan, mivel már rég történt, senki sem köt bele, sőt, mint mondám, ki akar költözködni; de idővel, ha ide vagy máshova vissza talál térni — ilyest, soha sem tudhatunk előre — méltóságod beláthatja, jobb ha neve nincs rováson. A marquis úrnak, mint helyes és méltányos, van befolyása Milanóban, s ha ily előkelő nemes, nagy nevű férfiú, mint — — Kérem, engedje kimondanom; az igazságot, annak idején, nyíltan ki kell mondanunk. Ha ily előkelő úr, mint méltóságod, közbeveti magát, egy szó is több mint elégséges a felmentés kinyerésére.

— Nem forog fen jelentősebb vád az ifju ellen?

— Nem, nem. Legalább nem hiszem. Eleintén felfútták ugyan a dolgot, de most már pusztá formáság.

— Ha így van, könnyen lehet segíteni; magamra vállalom.

— S aztán nem szereti, ha nagy férfiúnak mondják! Mondom és állítom, habár megneheztel is a marquis úr. Sőt ha én hallgatnék is, mit sem érne, mert mindenki így nevezi méltóságodat és — vox populi, vox Dei.

A három nőt és Renzot együtt találták. Mily nagy meglepetést idézett elő ezen látogatás, nem kell fejtegetnem; azt hiszem, még a meztelen s kopott falak, függönyök, asztalok és asztalkendők is csodálkoztak ezen rendkívüli eseményen. A marquis megindította a társalgást: a bibornokról, stb. képzelhető személyekről és dolgokról nyíltan, szívélyesen, s egyszerűsmind finom tapintattal beszélt. Majd látogatásának

czéljára tért át. Don Abbondio, kit ismét felszólított a vételár meghatározására, előállt, s némi vonakodás, mentegetőzés után — hogy nem ért hozzá, az effélékhez csak hozzávetőleg szólhat, csak felszólítása következtében beszél, stb. — roppant összeget említett. A vevő teljes megelégedettségét fejezte ki, s tettetve, mintha hinné, hogy a lelkész nem szabott volna ki tisztességes árt, az indítványozott összeget megkészezte. Nem akart hallani félreértésének kiigazításáról, s minden vitatkozást megszakított, midőn a társaságot, a lakodalom utáni napra meghívta magához ebédre.

— Ó, gondolta don Abbondio, midőn hazatért, ha a dögvész mindenütt ily eredményt idézett elő, valószínűségek roszat mondani róla; szinte jó volna, ha minden ötven esztendőben ellátogatna, s az ember szívesen kiállná: hanem természetesen a felgyógyulás iránt szerződésre kellene lépni vele.

Megjött a háromszori meghirdetés, s a számüzetés alól való felmentés, elérkezett az áldott nap. A jegyes pár diadalmas biztossággal ment ugyanazon templomba, hol ugyanazon don Abbondio összeadta őket. Más és különösebb diadalmenet következett más nap, midőn az ifju pár a marquis palotájába vonult. Képzelve el olvasónk, minő gondolatuk támadt, midőn azon kapun beléptek, mit beszélt mindegyik vérmérséklete és miveltségéhez képest. A multság közepett azonban, hol egyik, hol másik említette fel, hogy az öröm és ünnepély nem teljes, mivel Cristoforo atya hiányzik. Ő azonban — tették hozzá — kétségkívül boldogabb nálunk.

A marquis fényesen vendégelte meg az ifju párt. Diszes terembe vezette a társaságot, s a fiatal párt, Ágnest és az özvegyet asztalhoz ültette, s mielőtt don Abbondióval távozott, hogy ebédjét másutt költse el, kissé vendégeinek társaságában maradt és segített az ételek felszolgálásában. Talán senkinek sem jut eszébe megjegyezni, miszerint sokkal egyszerűbb leendett, ha a marquis csak egy asztalt terített vala. Becsületes, de nem — mint ma mondanák — eredeti embernek rajzoltuk őt; csak azt mondtuk, hogy leereszkedő úr, de

nem, hogy a leereszkedés bámulatos példánya. Eléggé leereszkedő volt arra, hogy ezen egyszerű emberek közé lépjen, de annyira nem, hogy velük mulasson.

Ebéd után a házassági szerződést egy törvénytudó elkészítette, aki azonban nem a csomóbontó volt. Ennek tetemei ugyanis már Cantirelliben nyugodtak és mai napság is nyugosznak. Mivel pedig remélem, olvasóim nem mind származnak Lecco vidékéről, belátom, hogy kissé fel kell világositanom ezen ügyet.

Leccon felül, mintegy fél mértföldnyire, Castello nevű falu mellett, hol két út szeli egymást át, Cantirelli nevű helység fekszik; a keresztút mellett szemlátomást mesterségesen készült domb, s ennek tetejében kereszt látható. E domb a legutóbbi dögvészben kimult száz és száz ember hullájából készült. A monda ugyan csak általában szól dögvészről, de kétségtelen, hogy ezen dögvészt érti, mely legutolsó és egyszersmind legöldöklőbb volt mindazon ragályok közt, melyek Itáliában pusztítottak. S mindenki tudja, hogy a mondák csak egy részét beszélik el a történeteknek: a többit ki kell egészíteni.

A palotából való visszatértükkor csak egy kellemtelenség fordult elő, s ez is Renzónkat érte: neki kellett czipelnie a négyes pénzekből álló terhet. De olvasóink tudják, hogy ő már sokkal nagyobb bajokkal küzdött meg. Nem beszélek Renzo fejtöréséről, vajjon miként tegye leggyümölcsözőbbé pénzét. Ha valaki tanuja leendett Renzo tervei, eszmei, képzeleteinek, ellentétes érvelésének: vajjon az ipar vagy földművelés mellett maradjon-e, azokban a mult század két akadémiajában czivódására ismert volna. S Renzora nézve a kérdés nagyon komoly és bonyolult volt; mert a családban egyedül levén férfiú nem mondhatta: mért válaszszak, midőn mindkettő jó, mert két lábon jobban lehet járni, mint egyen.

De nem sokára csak arra gondolt, hogy minél előbb csomagoljanak, s útnak indulhassanak: ő uj hazájába, az özvegy Milanoba. Elgondolhatjuk, mennyi köny, hálalkodás és ígéret áradt, hogy meglátogadják

egymást. A könyeket leszámítva nem kevesbbé volt gyengéd Renzonak és családjának vendégszerető barátjától való bucsuzása, és senki se gondolja, hogy a válás érintetlenül hagyta don Abbondio kedélyét. A jó emberek mindig benső ragaszkodással viseltettek lelkészük iránt, s szive mélyében ez is mindig javukat óhajtotta. Ama szerencsétlen események azonban megzavarták e szép és benső viszonyt.

Tán kérdi valaki, vajjon nem éreztek-e kivándorlóink fájdalmat, midőn bucsut vettek falujoktól, s hegyeiktől? Bizonyára éreztek, mert azt tartom, hogy legalább kis fájdalmat ilyenkor mindig érez az ember. Fájdalmuk azonban nem lehetett valami nagy, mivel menekülhettek volna attól, ha — a két főakadály, don Rodrigo és a számüzetési parancs már ugyanis megszűnven — szépen honn maradnak. Egy idő óta azonban Bergamot mindhárman hazájuknak tekintették. Renzo már előre megkedveltette velük új hazájukat, annyit beszélt annak előnyös tulajdonságairól, a munkásokról, s az ottani élet százféle kellemességeiről. Egyébiránt mindnyájan szomorú napokat éltek át eme vidéken, melynek hátat fordítottak, s e szomorú emlékek lassanként kivetkőztetik költészetéből azon tájat, melyre vonatkoznak. S ha még hozzá e vidék szülőföldünk, az emlékek csak annál keserűbbek. A csecsemő is — mondja névtelenünk — örömmel nyugszik dajkája ölében, vágygyal és bizalommal keresi az édes emlőt, mely eddig táplálta; de ha a dajka, hogy elszoktassa a szopástól, örömmel keni be emlőjét, a kicsi elkapja ajkait, ismét megkisérti ugyan, de végre is eltaszítja, bár sír, de eltaszítja magától azt!

Mit szólnak olvasóink hozzá, hogy Renzot, alig érkezett meg és helyezkedett el új hazájában, már is kellemetlenségek érték. Apró bajok voltak ugyan, de az ily apróságok is elégségesek a boldogság megzavarására. Röviden elbeszéljük el.

Bergamoban még Renzónk megérkezte előtt beszéltek Luciáról; tudták, hogy Renzo sokat szenvedett Luciáért, s hogy mégis mind végig hűségesen kitartott;

valamely részrehajló jó barát felkeltette a fiatal asszony és szépsége iránti kíváncsiságot és várankozást. S amint mindenki tudja a kíváncsiság és várankozás eleintén képzelgő, könnyen hívő, de ha színről színre látja a várvavárt tárgyat bírál és kákán is csomót keres; mi sem elégetheti ki, mivel tulajdonkép nem tudja mit kívánt, s busásan megfizetteti előbb oktanul szórt hízkelvéseit. Midőn tehát Lucia megjelent, sokan, kik talán azt hitték, hogy haja valóságos arany, arca rózsa, s egyik szeme szebb a másiknál és — mit tudom én? — vállukat vonogatták, orrukat vakarták; s így szóltak: Hát ez az? Oly sok idő és fecsegés után többet vártunk. S végre is ki ő? Paraszt asszony, mint a többi. Nálunk minden bokorban különbet lehet találni nála.

Aztán részletesen kezdték bírálgatni, egyik e, másik ama kifogást tette, s igen sokan voltak, kik épen rútnak tartották.

Mivel azonban senki sem mondta megjegyzéseit Renzo előtt, nem lett volna nagy baj. A kellemetlenséget Renzo jó barátai idézték elő, kik e megjegyzéseket besúgták a fiatal férjnek, kiből most forrott a mérég. Tépelődött a hallottak felett, s leginkább magában, de néha mások előtt is kesergett. — Mi közöttök hozzá? Ki mondta, hogy csigázatok fel várankozásokat? Talán előre híreszteltem szépségét? S midőn ti szépségét magasztaltatok, nem azt mondtam-e mindig, hogy csak jó. És parasztnő! Hát mondtam valaha, hogy herczegkisasszonyt vezetek közöttök? Nem tetszik? Ne nézzetek rá. Van itt elég szép nő: gyönyörködjetez azok szemlélésében.

S figyeljetez csak, miként adhatnak az ily gyermekességek egész más irányt életünk folyásának. Ha Renzo, mint először tervezé, egész életét e faluban kénytelen tölteni, nem igen lettek volna vig napjai. Mivel izlését, kedvét támadták meg, nem is igen iparkodott kedvesnek lenni. Mindenki iránt goromba volt, mivel mindenkiben egyegy hivatlan bírálót vélt megpillanthatni. Nem kapott ugyan senkivel bajba, de

mindenki tudja, mennyi gorombaság fér el a szoros értelembbe vett társadalmi szabályokkal egy kalap alatt. Renzo minden szavát bizonyos gunyos szellem lengte át; ő is mindenben hibát talált, sőt ha egymás után két nap rossz idő volt, boszankodva kiáltott fel: Nem csuda, ebben az országban!

Igy sok ellenséget szerzett, sőt még azok sem igen szenvedhették, kik előbb szerették, s lassanként csaknem az egész faluval nyílt háboruban állott.

A dögvész azonban, mintha csak kötelessége lett volna, Renzonak most is, mint mindig segítségére jött. Egészen Bergamo kapuja mellett volt egy selyemfonó, melynek gazdáját elragadta a dögvész. Örököse, egy szeles, könnyelmű ifju, mivel az egész épületben mit sem talált, mi gyönyörködtette volna, elhatározta, hogy rögtön, habár fél áron is eladja; de a fonó árát azonnal zsebre akarta rakni, hogy elfecsérelhesse. Bartolo értesülvén a dologról, azonnal a helyszínére sietett, alkudozott, megkötötte a szerződést: potom árt kötött ki. A készpénzben, s azonnal való fizetés kikötése azonban mindent elrontott, mert azon kis összeg, melyet Bartolo lassanként megtakarított, távolról sem volt elég a vételár fedezésére. Az ügyet függőben hagyva Renzo-hoz sietett, s felszólította, hogy felében vegyék meg a gyárt. E szép üzlet ketté vágta Renzo pénzügyi aggályait: beleegyezett. Most mindketten a helyszínére siettek, s megvették a gyárt.

Midőn az új tulajdonosok megérkeztek, Luciát — mivel semmi hír sem előzte meg — nem várták, nem bírálgatták, sőt inkább mindenkinek tetszett. Renzo fél füllel nem egyszer hallott ily szavakat: Láttod azt a szép róka-asszonyt, ki ide költözött?

A jelző elfeledtette Renzoval a főnevet.

Előbbi lakásán szenvedett kellemetlenségei egyébiránt hasznára voltak. Az előtt igen elhamarkodva szokott itélni, örömet bírálgatta a nőket, s mindent. Akkor tapasztalta, hogy egészen más kimondani, mint hallani a hivatlan véleményeket; ez okból előbb

magában mindig megbirálta szavait, mielőtt kimondta volna.

De senki se higgye, hogy itt semmi kellemetlensége sem volt. Az ember (ezt névtelenünk mondja, ki mint olvasóink már megjegyezhatték, nagyon szereti a hasonlatokat; ezt még ne terheltesse elolvasni, mivel ez az utolsó!) az ember, mig e földön jár, beteg, ki többé kevesbé kényelmetlen ágyon fekszik, s vágyódva tekint a körülötte levő, s külsőleg kellemesebb, s jobban megvetettnek látszó ágyakra, s azt hiszi azok valamelyikében jobb volna feküdni. De ha sikerül ágyat cserélnie, alig helyezkedett el új fekhelyén, már is érzi, hogy itt valamely csomó szurja, amott az ágy egy része kemény, szóval ismét a régi nóta kezdődik. Ez okból, teszi hozzá névtelenünk, inkább azon kellene lennünk, hogy jót tegyünk, nem pedig hogy jól, kényelmesen éljünk, mert így végre is boldogabbak vagyunk. E hasonlatot névtelenünk, a tizenhetedik századbeli tudósok mintájára, hajánál fogva huzta ugyan beszédébe, de lényegében mégis igaza van. Egyébiránt, folytatja névtelenünk, ismerőseinket többé nem érte oly fájdalom vagy kellemetlenség, minőknek egész sorozatot beszéltük el történetünk folyamában. Renzóék innétül a legbékésebb és boldogabb, és legirigylésre méltóbb életet éltek, ugyannyira, hogy ha leírnám ezen egyhangu, zavartalan boldogságot, olvasóim halálra unnák magukat.

Az üzlet pompásan ment; kezdetben ugyan kevés munkás akadt, s ép ez okból, mivel a munkások nagyon megfogytak, roppant bért követeltek. Rendeleteket bocsátottak ki, melyek a munkabért árszabás alá vetették; ekként minden a régi kerékvágásba jutott, amint hogy a dolog természeténél fogva is ide kellett jutni. Velenczéből más és helyesebb rendelet is érkezett, mely tiz évi adómentességet biztosított minden idegennek, aki Bergamo tartományban letelepedik.

Renzóékra ez a szerencse új kedvezése volt.

Egy év elforgása előtt már szép piczi teremtés jött világra, mintha csak Renzonak akarna alkalmat

nyújtani ígérete teljesítésére: leány volt. Elképzeltetik olvasóink, hogy a keresztségben Mária nevet kapott. Idővel mindinkább szaporodott a család mindkét nem-beli új tagokkal. Ágnesnek ugyancsak volt dolga a sívó-rívó kicsikékkal, kiket ide, oda hordozott, kedvesen pirogatott, s arcukra akkora csókokat nyomott, hogy helyük, a kicsikék rózsás arcán óra hosszat meglátszott. A gyermekek valamennyien jó természeti hajlamot örököltek, s Renzo rajta volt, hogy mindnyájan megtanuljanak írni és olvasni, mert — ugymond — e „hunczfutság“ létezik, s legalább ők is huzzanak hasznot belőle.

Gyönyörűség volt hallgatni Renzo kalandjainak elbeszélését, melyet mindig azon megjegyzéssel fejezett be, hogy küzdelmei megtanították, miként uralkodjék önmagán. — Megtanultam — szokta volt mondani — hogy ne keveredjem lázangók közé, ne tartsak szónoklatot a köztéren, ne igyam kelleténél többet, ne tartsam soká kezemben a csengetyühuzót, midőn körülöttem beteges képzelmű emberek vannak, megtanultam, hogy ne kössek lábamra harangot, mielőtt megfontolnám a következményeket. — S száz efféle dolgot.

Lucia nem ugyan téveseknek, de hiányosoknak találta ezen tanokat. Mivel naponkint hallotta azokat, s gondolkozott felettük, egyszer így szólt erkölcsstanítójának: S mit tanultam én? Nem kerestem a bajt, hanem a baj keresett fel mindig; ha csak tán azt nem akarod állítani — tette hozzá kedves mosolylyal — hogy akkor hibáztam, midőn megszerettelek, s kezemet neked ígértem.

Renzot eleintén zavarba hozta nejének megjegyzése, s csak hosszú vitatkozás és gondolkodás után egyeztek meg abban, hogy a szenvedések gyakran azért keresnek ugyan fel bennünket, mivel alkalmat adunk nekik; de még a legóvatosabb és ártatlanabb életmód sem véd meg bennünket azoktól, sujtson azonban bennünket a csapás akár saját hibánk miatt, vagy hibánk nélkül, az Istenbe vetett bizalom enyhíti azt, s boldogabb életet készít elő számunkra. Ezen

elvet — bár szegény, egyszerű emberek vonták ki tapasztalataikból — oly helyesnek találtuk, hogy elhatároztuk, miszerint, mint elbeszélésünkből folyó tanulságot ide feljegyezzük. S ha netán elbeszélésünkkel untattuk olvasóinkat, gondolják meg, hogy ezt nem szándékosan tettük.

(Vége.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Javitandók.

<i>Lap</i>	<i>sor</i> <i>felülről</i>	<i>helyett</i>	<i>olvasd</i>
1.	18.	különböztetni	különböztetnie
4.	24.	ismernének	ismernék
9.	35.	nagyon	józan
9.	36.	hallgatók	hallgatnak
12.	3.	ellene szegezni	merítenie
12.	8.	eltiltattak	eltiltottak
14.	8.	lehetni	lehetne
17.	33.	egy-egy	egy
19.	3.	hosszas hangon	boszus hangon
21.	3.	intézkedéseket	intézkedést
22.	22.	türelmetlen fejével	türelmetlenséggel
25.	19.	vala	való
27.	13.	másban	máson
29.	22.	ekképen	dűbbe s
30.	30.	önmagából kifáradva	önmagából kikelve
36.	1.	fouóban	fonóba
44.	15.	pártfogások	pártfogók
45.	27.	beszédekről	beszédeket
48.	38.	maguk	magukra
52.	19.	melyeket	melyet
54.	18.	készpénzben	készpénzen
59.	21.	menhelység	menhely
62.	3.	kérésnek	kérésemet
67.	39.	ajtója	ajtaja
68.	35.	állott	ült
78.	26.	megértheti	megteheti
80.	13.	értetek	érthetek
81.	26.	gyönyörködhessek	gyönyörködhesél
81.	30.	előled	ellenedben
82.	1.	kapuczeumba	kámzsába
87.	27.	szerezni	szereznünk
91.	31.	hinni	hívni
93.	19.	tulfokra	túlsulyra
101.	35.	egyébbiránt	egyként
104.	9.	bánni vele	bánnod vele
111.	10.	nyitott	nyílt
114.	14.	észrevétetett	észrevették
117.	17.	kivonuló	kinyuló
120.	28.	érti	érzi
124.	14.	bementek	átmentek
140.	31.	értelmezzék	értekezzék
141.	5.	vállalatokba	vállalatokon
141.	37.	Midőn az atyját	Midőn atyját
142.	15.	a te fejed	akaratód
142.	30.	esetben	esetre

<i>Lap felülről</i>	<i>sor</i>	<i>helyett</i>	<i>olvasd</i>
145.	37.	szükségeltetnek	szükségesek
147.	12.	tették	tette
148.	2.	kit	ki
156.	28.	lebilincselve érezte	lebilincselte
157.	3.	hatolt	hatott
157.	5.	láthatlan	titkos
157.	24.	szemben állott	állott szemben
157.	26.	halmoztak el udvariassággal	halmozták el üdvkívánataikkal
161.	9.	sajátjai	sajátja
161.	26.	gyötrelm	gyötrelmes
166.	36.	ertesültem	mérgeskedett
172.	27.	szemben viseletemet	szemben való viseletemet
174.	4.	hangolta őt, ő	hangolta, így ő
174.	35.	mormogta mindenik egyhangon	egyhanguan mormogta mindenki
175.	8.	látványa	alakja
175.	18.	pártfogoló urának	pártfogójának
181.	25.	aratásokat	aratást
187.	16.	törte volna	túrta volna
189.	25.	agynak	agyuak
190.	17.	kosárra!	kosárral!
193.	11.	kéz ügyében	keze ügyében
207.	3.	felcserélné	fecserélné
215.	9.	járnak el	járnak

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Midőn Manzoni „Jegyesek“ czimű regényének fordítását közzé tesszük, meg kell jegyeznünk, hogy e fordításból az eredetinek néhány oly részletét, mely tárgyánál fogva a magyar olvasó közönséget nem érdekelheti — fordító kihagyandónak vélte. E kihagyás azonban alig jöhet számba, mivel két ívre sem terjed, s így e magyar fordítás nemcsak hazánkban legteljesebb, hanem teljesség szempontjából a legtöbb és legelterjedtebb idegen nyelvű fordítást is messze megelőzi.

A könyv első ívein szembeötlő jelentékenyebb sajtóhibák helyreigazítását az utolsó lapon veszi az olvasó.

A fordító.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A CSALÁD ÉS OLVASÓ-EGYLETEK KÖNYVTÁRA.

- Arany János. Prózai dolgozatok.** Tartalom: A magyar verselésről. Naiv eposzunk. Irányok. Visszatekintés. Bírálatok. Zrinyi és Tasso. Írói arcképek. Fűzve 2 frt. Díszes kötésben 2 frt 80 kr. [XXI. kötet.
- Horváth Mihály. Magyarország függetlenségi harcának története 1848-ban és 1849-ben.** Fűzve 7 frt. Díszes kötésben 9 frt 50 kr. [XXII—XXIV. kötet.
- Boz (Dickens) Barnaby Rudge.** Ford. BERCEK ÁRPÁD. Fűzve 2 frt 80 kr. Díszes kötésben 3 frt 60 kr. [XXV—XXVI. kötet.
- Laboulaye Eduárd. Páris Amerikában.** Ford. MÁRKUS ISTVÁN. Fűzve 1 frt. Díszes kötésben 1 frt 80 kr. [XXVII. kötet.
- Kazinczy Ferencz. Magyarországi utak. Erdélyi levelek.** B. EÖTVÖS J. KAZINCZY F. fölött tartott emlékbeszédével bővített kiadás. Fűzve 80 kr. Díszes kötésben 1 frt 60 kr. [XXVIII. kötet.
- Gr. Tolsztoj Leó. Háború és béke.** Orosz történelmi korrajz. Fűzve 6 frt. Díszes kötésben 8 frt 50 kr. [XXIX—XXXIV. kötet.
- Arany János. Kisebb költemények.** Teljes kiadás. Fűzve 2 frt. Díszes kötésben 2 frt 80 kr. [XXXV. köt.
- Verne Gyula. A prémeek hazája.** Francziáé GYÖRGY ALADÁR. Fűzve 1 frt 80 kr. Díszes kötésben 2 frt 60 kr. [XXXVI. kötet.
- Kölcsey Ferencz. Országgyűlési napló és Wesselényi védelme.** B. EÖTVÖS J. KÖLCSEY fölött tartott emlékbeszédével bővített kiadás. Fűzve 1 frt 20 kr. Díszes köt. 2 frt. [XXXVII. köt.
- Jókai Mór. Életemből.** 2 frt 40 kr. Díszes kötésben 3 frt 20 kr. Örök emlékek. 2 frt 40 kr. Díszes köt. 3 frt 20 kr. Igaz történetek. Humor. Útleírás. 2 frt 60 kr. Díszes kötésben 3 frt 40 kr. [XXXVIII., XXXIX., XL. köt.
- Turgenjev. Dimitri Rudin. Punin és Baburin. Heléna.** Fűzve 2 frt. Díszes köt. 2 frt 80 kr. [XLI. köt.
- Sparks Jared. Washington élete.** Fordította CZUCZOR GERGELY. Fűzve 80 kr. Díszes köt. 1 frt 60 kr. [XLII. köt.
- II. Rákóczy F. emlékiratai a magyar háborúról. 1703—1711.** Közli THALY K. Fűzve 1 frt. Díszes kötésben 1 frt 80 kr. [XLIII. kötet.
- B. Eötvös József. Magyarország 1514-ben.** Fűzve 3 frt. Díszes kötésben 4 frt 60 kr. [XLIV—XLV. kötet.
- Szemere Bertalan szépirodalmi dolgozatai és szónoklatai a szabadságharc előtt és után.** Fűzve 1 frt. Díszes kötésben 1 frt 80 kr. [XLVI. kötet.
- Szemere Bertalan levelei. 1849—1862.** Fűzve 1 frt. Díszes kötésben 1 frt 80 kr. [XLVII. kötet.
- Déryné Naplója.** A Kisfaludy-társaság megbízásából sajtó alá rendezte s jegyzetekkel ellátta TÖRS KÁLMÁN. Fűzve 4 frt 50 kr. Díszes kötésben 6 frt. [XLVIII—XLIX. kötet.
- Szabó Károly kisebb történelmi munkái.** Fűzve 3 frt. Díszes kötésben 4 frt 60 kr. [L—LI. kötet.
- Kölcsey Ferencz válogatott prózai munkái.** Sajtó alá rendezte GREUSS. 1 frt. Díszes kötésben 1 frt 80 kr. [LII. kötet.

A CSALÁD ÉS OLVÁSÓ-EGYLETEK KÖNYVTÁRA.

- Ebers György.** Homo sum. Tört. regény. Fordította TÖRS KÁLMÁN 2 frt. Díszes kötésben 2 frt 80 kr. [LIII. kötet.
- Kemény Zsigmond B. Férj és nő.** Regény. 1 frt 80 kr. Díszes kötésben 2 frt 60 kr. [LIV. kötet.
- Csengery Antal.** Történetirok és a történetírás. 1 frt 40 kr. Díszes kötésben 2 frt 20 kr. [LV. kötet.
- Toldy Ferencz.** Irodalmi beszédek. 3 frt. Díszes kötésben 4 frt 60 kr. [LVI—LVII. kötet.
- Tolsztoj Leó.** Szebasztopol 1854. 1856. Oroszból fordította Cs. K. 90 kr. Díszes kötésben 1 frt 70 kr. [LVIII. kötet.
- Tóth Kálmán** összes költeményei. Első teljes kiadás. 2 kötet. 4 frt 40 kr. Díszes kötésben 6 frt. [LIX—LX. kötet.
- Arany János** hátrahagyott versei. Illusztrált kiadás. 3 frt 20 kr. Díszes kötésben 4 frt. [LXI. kötet.
- Keleti Károly.** Hazánk és népe. A. m. tud. Akad. nagy jutalmával kitüntetett mű. 1 frt. Díszes kötésben 1 frt 80 kr. [LXII. kötet.
- Cooper Fenimore.** Az utolsó mohikán. (A teljes regény egyetlen magyar kiadása.) Angolból fordította GONDOL DÁNIEL. 1 frt. Díszes kötésben 1 frt 80 kr. [LXIII. kötet.
- De Foë Dániel.** Idősb Robinson Crusoë útazásai, élelményei és csodálatos kalandjai. A Robinsonádok történetével és a szerző életrajzával. Fordította MALMOSY KÁROLY, főgymn. tanár. (Az eredeti regény egyetlen magyar kiadása.) 90 kr. Díszes kötésben 1 frt 70 kr. [LXIV. kötet.
- Ebers György.** Uarda. Regény két kötetben. A szerző engedélyével, a Kisfaludy-társaság megbízásából fordította JÓNÁS JÁNOS. Második kiadás. 2 frt 80 kr. Díszes kötésben 4 frt 20 kr. [LXV., LXVI. kötet.
- Salamon Ferencz** kisebb történelmi dolgozatai. Új kiadás. 1 frt 40 kr. Díszes kötésben 2 frt 20 kr. [LXVII. kötet.
- Ipolyi Arnold.** Magyar műtörténelmi tanulmányok. Új kiadás. 2 frt. Díszes kötésben 2 frt 80 kr. [LXVIII. kötet.
- Horváth Mihály.** A kereszténység első százada Magyarországon. Új kiadás. 2 frt. Díszes kötésben 3 frt. [LXIX. kötet.
- Shakspeare.** Macbeth. (Fordította SZÁSZ KÁROLY.) A velencei kalmár. (Fordította ÁCS ZSIGMOND.) Coriolanus. (Fordította PETŐFI SÁNDOR.) Titus Andronicus. (Fordította LÉVAY JÓZSEF.) 1 frt 60 kr. Díszes kötésben 2 frt 40 kr. [LXX. kötet.
- B. Eötvös József.** Nővérek. Regény. 4-ik kiadás. 2 frt 60 kr. Díszes kötésben 3 frt 80 kr. [LXXI. kötet.
- B. Eötvös József.** Gondolatok. 5-ik kiadás. 2 frt 60 kr. Díszes kötésben 3 frt 80 kr. [LXXII. kötet.
- Hugo Victor.** A nevető ember. 2-ik jogosított kiadás. Ford. HUSZÁR IMRE. 3 kötet. 4 frt 50 kr. Díszes kötésben 7 frt. [LXXIII., LXXIV., LXXV. köt.
- Verne Gyula.** Utazás a föld központja felé. Ford. BEÖTHY LEÓ. 2-ik kiadás. 1 frt 60 kr. Díszes kötésben 2 frt 40 kr. [LXXVI. kötet.
- Greguss Ágost.** Shakspeare pályája. A. m. tud. Akad. által Karácsonyi-díjjal jutalmazott mű. 2 frt 80 kr. Díszes kötésben 3 frt 60 kr. [LXXVII. kötet.
- Gregorovius.** Borgia Lucrezia. Egykorú okiratok és levelezések nyomán. Szerző engedélyével a fordítást megkezdette MÁRKUS MIKLÓS. Bevezette FELEKI JÓZSEF. Második kiadás. Ára 2 frt. [LXXVIII. kötet.

OSZK

OSZK

